

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка

Кафедра практичної психології
Лабораторія методології практичної психології

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Суми
Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка
2016

УДК 159.9«312»(082)
ББК 88я43
А 43

Рекомендовано Вченою радою СумДПУ імені А. С. Макаренка
(протокол № 11 від 25 квітня 2016 р.)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Кузікова С. Б. – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка.

Заступник головного редактора:

Щербакова І. М. – кандидат філософських наук, доцент, завідувач лабораторії методології практичної психології кафедри практичної психології Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка.

Відповідальний секретар:

Пасічник Н. О. – кандидат психологічних наук, викладач кафедри практичної психології Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка.

Члени редакційної колегії:

Щербак Т. І. – кандидат психологічних наук, доцент;

Пасько К. М. – кандидат філософських наук, доцент;

Вертель А. В. – кандидат філософських наук, викладач.

А 43 Актуальні питання сучасної психології : збірник наукових праць /
[за ред : Кузікової С. Б., Щербакової І. М., Пасічник Н. О.]. – Суми : Вид-во
СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. – 266 с.

ISBN 978-966-698-221-2

У збірнику подаються наукові праці студентів, аспірантів, викладачів, що висвітлюють актуальні проблеми психології, теоретико-методологічні та практичні результати наукових досліджень.

До збірника включено наукові статті учасників III Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів, молодих вчених та фахівців у галузі психології «Актуальні питання сучасної психології» (Суми, 20 травня 2016 р.).

ISBN 978-966-698-221-2

УДК 159.9«312»(082)
ББК 88я43

© Колектив авторів, 2016

© Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Бабіна К. О. Синдром емоційного вигорання у студентів	6
Бабюк А. В. Особливості прояву інтроверсії та екстраверсії у міжособистісному спілкуванні.	9
Бицан І. В. Весільні традиції та обряди стародавньої китайської культури	14
Васюхно Є. С., Чижиченко Н. М. Агресивність та її прояви у молодших школярів	18
Вертель А. В., Вертель В. В. Е. Фромм та Г. Маркузе: два погляди на проблему свідомості у фрейдомарксизмі.....	23
Воронина С. Н. Формирование финансовой грамотности детей в семье: социально-экономический и социально-психологический аспекты	28
Гаврикова О. А. Ментальна репрезентація та особливості відчуття щастя у ранньому дорослому віці	37
Говорун Д. О. Особливості тактичного мислення футболістів.....	41
Головач І. А. Особливості сімейних цінностей в українців та англійців.....	45
Голубнича В. О., Чижиченко Н. М. Психологічні особливості прояву кохання в юнацькому віці	48
Горінова Ю. Є., Чижиченко Н. М. Психологічні особливості прояву фрустраційної толерантності особистості	52
Горбунова А. В. Психологічні чинники суїцидальної поведінки у юнацькому віці	56
Горова І. М. Дослідження часової перспективи та саморегуляції в ранньому юнацькому віці	60
Дарвиш В. В. Етнокультурные традиции элиты в Германии	65
Демочка Ю. В., Чижиченко Н. М. Темпоральні особливості особистості.....	70
Дербеньова Ю.В. Прийоми і методи запам'ятовування.....	74
Деркач Г. Ю. Особливості оцінки сприймання часу людьми різного віку	77
Долгозвяга О. О. Особливості професійного самовизначення у юнацькому віці	81
Ефимчик Б. И. Эмансипация женщин в традиционном обществе: социальные и социально-психологические аспекты (на примере Ирана)	85

Зеленська А. Б. Психологія стресів в управлінні та шляхи їх розв'язання.	92
Зінич В. Г. Феномен ксенофобії у підлітковому середовищі.....	95
Ілляшевич А. А., Стадник Г. А. Психологічні особливості феномену інтернет-адикцій в молодіжному середовищі.....	99
Касса́б Бассем, Кривоше́енко Е. Особенности перевода арабских пословиц на русский язык	103
Коваленко В. В. Психологічний аналіз агресивної поведінки підлітків	106
Ковбаса І. М. Психологічні особливості страхів у молодших школярів: теоретичний аспект.....	111
Колоусенко Т. М. Дослідження властивостей уваги у молодших школярів	115
Котова А. Ю. Теоретичні аспекти міжособистісних стосунків.....	119
Лакатош Я. М. Природа комплексу неповноцінності.....	122
Левіт В. Д. Особливості самоставлення педагогів і психологів з різними атрибутивними стилями	125
Лепешко А. В. Особливості соціальних страхів в юнацькому віці.....	129
Лініцька Є. Т. Особливості девіантної поведінки акцентуєваних підлітків.....	132
Миколенко О. О. Особливості мотивації досягнення успіху та самореалізації студентів.....	136
Михайлик Ф. В. Образ молодёжи в социальной рекламе.....	141
Могілат Д. О. Вивчення кар'єрних орієнтацій студентів	145
Моїсеєнко Н. М. Психосоціальні аспекти задоволеності життям у старості.....	148
Мординська М. М. Особливості образу «Я» у дітей із вадами слуху: теоретичний аспект.....	152
Назаренко І. О. Емпатія як процес моделювання уявного «Я» в творчій діяльності.....	157
Набок М. М., Саєб Амлех Національна природа героя українських народних дум	161
Овчаренко А. М. Конфліктність і сумісність у молодих подружніх парах.....	166
Пантюх М. Ю. Емпіричне дослідження соціально-психологічних чинників, що впливають на успішність навчання студентів	170
Пасько К. М., Ілляшевич А. А. Селфі залежність як феномен сучасного мультикультурного світу.....	174
Пахненко Н. С. Стилі виховання в сім'ях, що виховують дитину з особливими потребами.....	178

Постоленко К. М., Чижиченко Н. М. Психологічні особливості установок особистості	181
Роденко М. М. Характер та його особливості.....	185
Сабол Д. М. Етнічна обізнаність та компетентність як фактори формування етнічної свідомості школярів	188
Саганович Д. О., Коршик Т. Ч. Феномен родительства в современном обществе: социально-психологическое измерение.....	192
Сахарова І. О. Концептуальний аналіз гуманістичної психології.....	198
Сивокозова І. В. Атрибутивний стиль особистості в ускладнених умовах професійного функціонування	203
Сімбірська О. О. Особливості прояву тривожності та чинники її формування в юнацькому віці.....	207
Стадник Г. А., Пісклова Є. С. Комп'ютерна ігрова залежність як хвороба ХХІ століття.....	210
Степаненко В. В., Пасько К. М. Психологічні особливості стресостійкості військовослужбовців частини постійної дислокації та зони антитерористичної операції.....	215
Стрельцова А. О. Психотипы пользователей онлайн-игр.....	219
Тарасенко О. В. Впевненість у собі як соціально-психологічна характеристика у підлітковому віці	226
Терещенко І. В. Дослідження особливостей особистості військовослужбовців.....	230
Тітарєва К. В. Взаємозв'язок лідерських здібностей з характером та темпераментом у старшокласників	234
Усікова М. О. Емпіричне вивчення психологічних особливостей емоційного інтелекту в юнацькому віці.....	239
Хаддад Моханнад, Бадер Дауд, Аль Фалахат Маджд, Ворона Н. А. Християнские праздники в Иордании	243
Щербак Б. О., Сахарова І. О. Вплив розлучення на готовність жінок до материнства.....	247
Щербак Т. І., Сахарова І. О. Психологічна готовність жінки до материнства	251
Щербакова І. М., Голуб Г. В. Емпіричне дослідження свободи і відповідальності в системі смисложиттєвих орієнтацій студентів-психологів.....	255
Якушко Ю. В. Українські та російські вчені про феномен лідерства у старшокласників.....	262

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

УДК 159.942.5:159.944-057.875

Бабіна К. О.

студентка, Сумський державний
педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми)
Науковий керівник – к. філос. н.,
Вертель А. В.

СИНДРОМ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ У СТУДЕНТІВ

У статті проаналізовано синдром «емоційного вигорання», розглянуто симптоми та фактори, які призводять до його виникнення. Досліджено особливості розвитку та прояву емоційного вигорання у студентів.

Ключові слова: синдром емоційного вигорання, емоційне виснаження, симптоми і фази емоційного вигорання.

Постановка проблеми. Складна соціально-економічна ситуація в країні негативно позначається на психологічному здоров'ї населення, насамперед на молодому поколінні. Студентська молодь щодня піддається стресогенним факторам. Тому збереження психологічного здоров'я молодого покоління є надзвичайно актуальним завданням на сучасному етапі розвитку суспільства.

Значне навчальне навантаження, недостатня можливість контролю за ситуацією, брак організаційної діяльності, незадовільне оцінювання знань, загострене відчуття несправедливості – одні з головних чинників виникнення даного синдрому емоційного вигорання у студентів ВНЗ, що потребують детального вивчення та обґрунтування, аби своєчасно розробити та запровадити систему психодіагностичної та психокорекційної роботи зі студентами, які потребують професійної психологічної допомоги.

«Вигорання» – це відповідна реакція на тривалі стреси в сфері міжособистісного спілкування. Поширення синдрому емоційного вигорання у студентів поступово набуває все більших масштабів, зокрема психологів, педагогів, філософів та медиків. Попри значну кількість досліджень з питань синдрому емоційного вигорання проблема залишається не досить добре дослідженою сучасним науковим суспільством.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема синдрому емоційного вигорання знайшла своє відображення у роботах зарубіжних і вітчизняних учених, присвячених змісту, структурі та методам його діагностики Х. Фрейденбергер, У. Шуфелі, К. Маслач, В. Бойко, Н. Водоп'янова, С. Максименко, Л. Карамушка, Г. Ложкін, М. Смульсон, Т. Форманюк Т. Зайчикова, А. Юр'єв, І. Куш, М. Буриш, Н. Левицька, О. Старченкова та ін. Однак, цілісного уявлення про причини виникнення, особливості прояву та ознаки емоційного вигорання у студентів у вітчизняній науці на сьогоднішній день досить мало.

Мета статті – теоретичний аналіз особливостей розвитку та прояву синдрому емоційного вигорання у студентів.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової літератури за окресленою проблемою показав, що більшість авторів визначають «емоційне вигорання» як синдром, який розвивається на тлі хронічного стресу та призводить до спустошення емоційних та особистісних ресурсів людини, яка працює. Ознакою синдрому виступає підвищена роздратованість, що може переходити в немотивовану агресію у ставленні до оточуючих.

Термін «синдром емоційного вигорання» («burnout») з'явився у психологічній літературі відносно недавно. Він був запропонований американським психіатром Х. Фрейденбергером у 1974 р. Цим терміном автор визначав психологічний стан здорових людей, які перебувають в інтенсивному і тісному спілкуванні з пацієнтами (клієнтами) та емоційно навантаженій атмосфері при виконанні професійної діяльності [1, с. 105].

Спершу під поняттям «синдром емоційного вигорання» науковці розуміли стан виснаження з почуттям власної непотрібності. Однак, пізніше симптоматика цього синдрому значно розширилась за рахунок врахування психосоматичного компоненту. Дослідники дедалі більше пов'язували синдром із психосоматичним самопочуттям та відносили його до стану перед хвороби. В Міжнародній класифікації хвороб (МКХ – 10) синдром емоційного вигорання належить до рубрики Z73 – «Стрес, пов'язаний з труднощами підтримки нормального способу життя» [4, с. 240].

Синдром емоційного вигорання визначають як одну з форм професійної деформації особистості (зміна якостей особистості, стереотипів сприйняття, ціннісних орієнтацій, характеру, способів спілкування і поведінки). Найбільший вплив професійна деформація здійснює на особистісні особливості представників тих професій, робота яких пов'язана з людьми (чиновники, керівники, педагоги, психологи) [3, с. 143].

Синдром емоційного вигорання є стресовою реакцією, яка виникає внаслідок довготривалих професійних стресів середньої інтенсивності. Зважаючи на визначення стресового процесу за Г. Сельє (тобто стадій тривоги, резистентності і виснаження) професійне вигорання можна вважати третьою стадією, для якої характерний стійкий і неконтрольований рівень збудження. Коли вимоги (внутрішні та зовнішні) постійно переважають над ресурсами у людини порушується стан рівноваги. Безперервне або прогресуюче порушення рівноваги неминуче призводить до професійного вигорання [2, с. 336].

Синдром емоційного вигорання виявляється у відчутті байдужості, емоційного виснаження, знемоги, дегуманізації, негативному самосприйнятті в професійному плані – нестача відчуття професійної майстерності.

Студентський вік безперечно має свої специфічні особливості, що вирізняють його поміж інших вікових періодів. Студенти постійно знаходяться у напруженому стані, пов'язаному здебільшого із навчанням, що є досить складним і потребує прикладання значних зусиль. Мотивація, спрямована на оцінки, не завжди правильно організована самостійна робота студентів над навчальним матеріалом, різноманітні стреси, розвиток екстремальних екологічних, техногенних, а також соціальних факторів впливають на стан особистісної сфери, а також міжособистісні відносини, що призводить до синдрому емоційного виснаження. Після такого навантаження у студентів виникає стан психічного, фізичного, а також емоційного виснаження, що унеможливорює правильну оцінку ситуації та ефективну роботу [5, с. 95].

Висновки. Таким чином, ми можемо констатувати актуальність проблеми емоційного вигорання для студентів. Оскільки процес

професійного розвитку майбутнього фахівця починається з моменту професійного самовизначення, важливим завданням стає профілактика професійної деформації. Тому подальше вивчення такої професійної деформації як синдром емоційного вигорання у майбутнього фахівця дозволить доповнити існуючі програми професійного розвитку студентів з метою профілактики та корекції даного явища. Отже, існує потреба в подальшому дослідженні синдрому «емоційного вигорання», його симптоматики, причин виникнення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко В. В. Синдром «емоціонального вигорання» в професіональному общении / В. В. Бойко. – СПб.: Питер, 1999. – 105 с.
2. Водопьянова Н. Е. Синдром вигорання: диагностика и профилактика / Н. Е. Водопьянова, Е. С. Савченко. – СПб.: Питер, 2005. – 336 с.
3. Гришина Н. В. Психологические проблемы самореализации личности / Н. В. Гришина – СПб.: ун-та, 1997. – С. 143–156.
4. Зеер Э. Ф. Психология профессиональных деструкций: [Учебное пособие для вузов] / Э. Ф. Зеер, Э. Э. Сыманюк. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2005. – 240 с. – (Gaudeamus).
5. Орел В. Е. Феномен «выгорания» в зарубежной психологии: эмпирические исследования и перспективы / В. Е. Орел // Психологический журнал, 2001. – Том 22. – №1. – С. 90–101.

УДК 159.9:316.6

Бабюк А. В.

студентка, Сумський державний
педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми),
Науковий керівник – к. філос. н.,
доцент **Дворниченко Л. Л.**

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ІНТРОВЕРСІЇ ТА ЕКСТРАВЕРСІЇ У МІЖОСОБИСТІСНОМУ СПІЛКУВАННІ

У статті проаналізовано роль інтроверсії та екстраверсії у міжособистісних стосунках. Розглянуті психологічні типи особистості та особливості їх спілкування.

Ключові слова: особистість, тип особистості, інтроверсія, екстраверсія, міжособистісні стосунки, спілкування, конфлікт.

Постановка проблеми. Спілкування є саме тим невід'ємним чинником нашого соціального життя, який впливає на відчуття людиною щастя, здоров'я, задоволеності життя. Тож для встановлення успішного міжособистісного спілкування дуже важливо враховувати ті властивості

особистості, які впливають на якість побудови міжособистісних стосунків. Проте, найбільш поширеним та науково обґрунтованим є розподіл людей на екстравертів і інтровертів. Тож важливим і актуальним стає питання як саме психологічна спрямованість кожної особистості впливає на встановлення спілкування з іншими.

Аналіз актуальних досліджень. Теоретичний аналіз літератури щодо психологічних типів особистості та їх особливості у соціальному житті дозволяє сказати, що дане питання активно досліджували у своїх працях, як зарубіжні (Г. Айзенк, К. Леонгард, Р. Кеттел, З. Фрейд, К. Юнг), так і вітчизняні психологи (О. М. Леонтьєв, І. П. Павлов, С. Л. Рубінштейн, М. М. Смирнова, О. П. Єлісєєв). Це дозволяє стверджувати, що на сьогодні у психологічній науці склалася досить чітка система знань, яка описує психологічну спрямованість особистості, а саме екстраверсію та інтроверсію, їхню природу, особливості поведінкових проявів, особливості взаємодії з оточуючими, а також особливості сприймання світу.

Мета статті – розкрити прояви екстраверсії та інтроверсії під час спілкування.

Виклад основного матеріалу. У поняття екстраверсії та інтроверсії вкладено багато сенсу і кожен психолог, який досліджував ці феномени людської психіки, знаходив певні нюанси. Тож на сьогодні існує певна кількість визначень даного поняття.

Так у Великому психологічному словнику надається наступне трактування: екстраверсія (англ. extraversion ; від лат. extra – поза + versae , versie – поворот; букв.: спрямованість назовні) – комплексна властивість (комплекс рис) особистості, яке стандартно описується як схильність до широких, різноманітним соціальним контактам (комунікабельність, товариськість, балакучість), орієнтація не на внутрішній, а на зовнішній світ; інтроверсія - (англ. introversion; від лат. intro – всередину + versae , versie – поворот; букв.: спрямованість всередину) – комплексна властивість (комплекс рис) особистості, яке стандартно описується як схильність уникати соціальних контактів (некомунікабельність, нетовариськість), прагнення до самоти, орієнтація не на зовнішній, а на внутрішній світ (почуттів, думок, образів) [3, с. 157; с. 734]. Тож прийнято вважати, що до комплексу рис екстраверта входять також оптимізм,

імпульсивність, безтурботність, мінливість, а до комплексу рис інтроверта відноситься прагнення до точності, педантичності, планування своїх дій; нерішучість, обережність, відповідальність.

Слід зазначити, що терміни «екстраверт» та «інтроверт» були присутні в англійських словниках вже з 1755 року. Проте у науковий ужиток поняття «екстраверсія – інтроверсія» було введено Карлом Юнгом на початку XX ст. для позначення двох протилежних типів особистості, що відрізняються своєю установкою по відношенню до об'єкту.

Крім основного визначення поняттям екстраверсії та інтроверсії Карл Юнг детально описав в цих типах домінуючі функції (мислення, почуття, відчуття, інтуїція). Відповідно до цього трактування, у психіці людини домінує одна з функцій – екстравертоване або інтровертоване відчуття, мислення, почуття або інтуїція, в той час як інші грають роль допоміжних або витісняються в несвідоме, і, разом з тим, формуються особливості характеру) [6, с. 67].

Крім того, вагомий внесок в дослідження даного психологічного явища було зроблено Гансом Айзенком. Згідно його теорії, принципові відмінності між екстраверсією і інтроверсією не поведінкові, а, скоріше, біологічні чи генетичні за природою. Він проводив серію електроенцефалографічних досліджень, в яких доводить, що інтроверсія та екстраверсія генетично детерміновані, тісно пов'язані з рівнями корковою активації [1].

Вчений вважав, що інтроверти надзвичайно збудливі і найвищою мірою чутливі до різних подразників, які надходять ззовні. З цієї причини вони уникають ситуацій, які надмірно сильно діють на них. І навпаки, екстраверти недостатньо збудливі і тому нечутливі до подразників, які надходять з оточуючого світу, тому вони постійно вишуковують ситуації, які можуть підвищити їх активність.

Г. Айзенк пояснював, що високий рівень чутливості нервової системи у інтровертів вважається причиною того, що вони схильні уникати додаткової зовнішньої стимуляції, яка може вивести їх активацію за оптимальні межі. Внаслідок цього інтроверти, порівняно з екстравертами, віддають перевагу більш низькому рівню інтенсивності стимуляції. Таким чином, інтроверт – той, хто не потребує зайвої сенсорної стимуляції, а для екстраверта така стимуляція є необхідною.

Отже, концепція Ганса Айзенка є фізіологічним поясненням психологічної спрямованості особистості.

У вітчизняній психології проблема екстраверсії та інтроверсії ставилася частіше як проблема внутрішньої і зовнішньої діяльності. Цим питанням займалися такі психологи як С. Л. Рубінштейн, О. М. Леонтьєв, М. М. Смирнова та інші. На початку ХХ ст. І. П. Павлов і його співробітники, вивчаючи механізми вищої нервової діяльності, звернули увагу на відмінність в поведінці собак в експериментальній ситуації з вироблення умовних рефлексів. Для пояснення цих відмінностей І. П. Павлов висловив припущення, що вони обумовлені динамікою нервових процесів в корі головного мозку. Такими показниками з точки зору вченого є сила, врівноваженість і рухливість нервових процесів. Основними процесами є збудження і гальмування в корі великих півкуль.

Розглядаючи зв'язок теорії І. П. Павлова та теорії екстраверсії – інтроверсії, можна сказати, що у екстравертів процеси збудження і гальмування рухливі, відповідно, такі люди швидше переключають увагу, їм фізіологічно потрібно менше часу на перехід з одного стану в інший. Інтроверти мають менш рухливі процеси, структурам мозку потрібно більше часу, щоб загальмувати процес або прийти в стан збудження.

На сьогоднішній день вчені (М. Рідлі, Д. Хеймер, Д. Джонсон, Р. Картер) підтвердили дослідження Івана Павлова і Ганса Айзенка. Вони стверджують, що таке явище як «екстраверсія» та «інтроверсія» нерозривно пов'язано з гормонами, а саме з нейромедіатором дофаміном, який відповідає за задоволення, що і впливає на процеси мотивації і навчання. Екстраверти менш чутливі до даного медіатора і щоб отримати більше дофаміну, потрібен і його спільник, адреналін, який виділяється при дії симпатичної нервової системи.

Таким чином, чим більш активний екстраверт, тим більше «доз щастя» (тобто адреналіну) вистрілюється в кров і тим більше дофаміну виробляє мозок, тим самим підвищуючи рівень задоволеності. Інтровертований тип особистості навпаки чутливий до дофаміну і якщо його багато – відчуває перезбудження від чого почуває себе некомфортно. Тому в даному випадку інтроверти «використовують» інший домінуючий нейромедіатор – ацетилхолін. Ацетилхолін впливає на увагу і пізнавальні

процеси, від чого такий тип людей більш спрямовані «усередину». Але так як людина є «істотою соціальною» спрямованість людини формується не тільки завдяки біологічним основам, але і соціальним, тож вважаємо за необхідне розглянути вплив соціальних факторів на формування та адаптацію екстравертів та інтровертів у соціумі.

Найголовнішим механізмом у контактуванні з оточуючими є саме спілкування. Але прагнення до спілкування у кожної особистості суто індивідуальне, а також індивідуальна сприйнятливність до тієї чи іншої сторони спілкування. Таким чином, через спілкування, а конкретно через певні сторони спілкування та індивідуальні характеристики в індивіда формується своєрідне самосприйняття і сприйняття зовнішнього світу в цілому.

Але спілкування не завжди має позитивний характер, іноді воно проявляється в конфліктних формах поведінки. Конфлікт – це зіткнення несумісних одна з одною тенденцій у свідомості окремої людини, у міжособистісних стосунках людей чи груп людей, що супроводжується гострими негативними емоційними переживаннями.

Конфліктні ситуації бувають різними: міжгрупові, міжособистісні та внутрішньоособистісні. І кожна людина рано чи пізно стикається з кожним видом конфлікту. Слід зазначити, що кожна особистість в більшій мірі несвідомо має тенденцію до якогось одного виду конфлікту через свій тип особистості. Так, якщо особистість екстраверт, вона буде більше спрямовувати увагу на явища зовнішнього світу, а отже буде конфліктувати з іншими людьми. А якщо людина, інтроверт – конфлікти в основному будуть протікати внутрішньоособистісно. Але така класифікація зовсім не означає, що екстраверти не мають внутрішньоособистісних конфліктів, а інтроверти – міжособистісних або міжгрупових.

Висновки. Отже, екстраверсія і інтроверсія – це загальний тип установки у поведінці та сприйнятті світу, що обумовлено не тільки психологічними, але й фізіологічними особливостями. Аналізуючи теоретико-методологічні джерела вітчизняних і зарубіжних психологів вдалося з'ясувати, що як таких «чистих» екстравертів і інтровертів не існує. Також кожен психологічний тип має свої особливості у встановленні, підтримці міжособистісних контактів і має свої «переваги» в конфліктах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Айзенк Г. Структура личности / Г. Айзенк. – СПб.: Ювента, 1999. – 464 с.
2. Андреева Г. М. Социальная психология: Учебник для высших учебных заведений / Г. М. Андреева. – [5-е изд.] – М.: Аспект Пресс, 2004. – 365 с.
3. Большой психологический словарь. / Сост. и общ.ред. Б. Г. Мещеряков, В. П. Зинченко. – М.: АСТ; СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2009. – 811 с.
4. Фрейджер Р. Теории личности и личностный рост / Р. Фрейджер, Д. Фэйдимен; [пер. с англ. Е. Николаевой]. – М.: Изд. «Мир», 2004. – 608 с.
5. Шехтер Ф. Я. Признак «экстраверсия – интроверсия» в соционике / Ф. Я. Шехтер // Соционика, ментология и психология личности. – №3, 1997, С. 89-97.
6. Юнг К. Психологические типы / Карл Юнг [Пер.с нем. С. Лорие]. – СПб.: Азбука, 2001 – 288 с.

УДК 159.922.4:392.5:008(315)

Бицан І. В.

студентка, Сумський державний
педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми)
Науковий керівник – к. філос. н.,
доцент **Пасько К. М.**

ВЕСІЛЬНІ ТРАДИЦІЇ ТА ОБРЯДИ СТАРОДАВНЬОЇ КИТАЙСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

У статті розкривається зміст весільних традицій та обрядів Стародавнього Китаю, їх значення для корінних мешканців країни. Розглядаються причини зменшення випадків дотримання вищезазначених традицій та виконання обрядів молодими поколіннями у сучасному житті.

Ключові слова: весільні традиції Китаю, китайські обряди на весіллі, шлюбний союз, китайські символи, китайське населення, ритуал, сім'я.

Постановка проблеми. За останнє століття, завдяки стрімкому розвитку, суспільство значно змінилося, що відбилося на формуванні поглядів та становленні особистості нинішніх поколінь, для яких ці зміни стали нормою життя, а традиції та обряди, яких дотримувалися їх пращури, відійшли на другий план.

Аналіз актуальних досліджень. Питання китайської культури, зокрема сімейні та шлюбні відносини, традиції, ритуали та обряди, представлені в роботах М. Гране, Р. Пено, Л. С. Васильєва, Г. В. Гриненка, А. І. Чорнокозова та ін.

Мета статті – розкрити особливості та суть весільних традицій та обрядів у стародавній китайській культурі і з'ясувати їх вплив на сучасну молодь.

Виклад основного матеріалу. Китайські весільні традиції, як і традиції будь-якої давньої культури, сягають корінням в далеке минуле. Шлюбний союз ще у Стародавньому Китаї не виділявся чуттєвістю і романтизмом. Для китайського населення такий союз вважався найважливішою справою, а любов, почуття та романтика – легковажними речами і ототожнювати ці речі вважалося непристойним. Головними рушійними силами для укладення шлюбу була воля батьків та інтереси сім'ї, наречені повністю покладалися на батьків і покірно приймали пару, відчуючи свої обов'язки перед родиною [3].

Весілля у давніх китайців є своєрідним ритуалом, який несе в собі функцію збільшення сім'ї та зміцнення зв'язків. Коли приймалося рішення про укладення шлюбу з тією чи іншою сім'єю, голова родини – батько, повинен був вирішити який саме син братиме шлюб. Але такі рішення приймалися тільки після обрядів жертвоприношення в ім'я покійних предків, що було способом отримання їх згоди на шлюб.

Весь процес складався із декількох етапів. Це були досить складні і тривалі за часом обряди, які відображали найважливіші сторони традиційної китайської культури, суспільного життя та побуту [1].

Перший етап китайської весільної обрядовості – сватання, яке неодмінно вимагало посередників і стосувалося престижу сім'ї. Сватів в Китаї називали «бін жень», тобто «людина льоду». Зазвичай цю роль виконували чоловіки із місцевих жителів, а в більш заможних сім'ях – були професійні свахи. Нареченій висилалась «попередня записка» – вісім ієрогліфів життя, в яких повідомлялися дані нареченого: прізвище, рік, місяць, день та година його народження. Сім'я нареченої за цими даними зверталася за допомогою ворожіння знову до своїх предків, питаючи про можливість укладення шлюбу і в разі успішного результату, сім'ї нареченого висилали відомості про дату народження майбутньої нареченої. За традиційним китайськими уявленнями, всі шлюби укладалися на небесах Місячним Старим і не зустріти свого судженого було неможливо [4].

В разі успішного сватання, нареченій висилалися прикраси, подарунки та шлюбне поручительство, що писалось на папері червоного кольору, який вважався щасливим. Наразі питання впливу кольорів на

психіку людини вивчається досить широко, і доведено, що червоний колір викликає цілу гамму почуттів, серед яких є і радість.

У поручительстві повідомлялися відомості про наречених та їх сім'ї, а також вказувалася сума, внесеного за наречену викупу, так званого чайного продукту, а чай в Китаї – символ родючості та подружньої вірності.

За укладенням шлюбного контракту слідувала зустріч батьків майбутнього подружжя. Обов'язковим обрядом було поклоніння перед сімейним вівтарем, де виставлялися фігури «зайця щастя» та «риби щастя», після чого господарі і гості брали участь у церемоніальній трапезі, де випивали «вино довгого життя». Наречений отримував у подарунок пару горошин, які клав у воду, а потім з'їдав, що, за віруваннями китайців, сприяло появі нащадків [5].

Для визначення дати весілля та дат здійснення всіх обрядів зверталися до віщунів. Після, нареченій висилали викуп, до якого входило весільне вбрання та ритуальні подарунки, серед яких, найважливішими були пшеничні або рисові коржики, які сім'ї майбутнього подружжя роздавали друзям та родичам, що слугувало повідомленням про підготовку до весілля. А наречена, в свою чергу, висилала предмети свого особистого і домашнього вжитку: одяг, туалетне приладдя і навіть меблі, для того, аби обладнати кімнату – «пу фан». Тут можна прослідкувати розподілення жіночої та чоловічої ролей: жінка – налагоджує затишок в майбутньому сімейному житті, а чоловік – здобуває їжу; рисові чи пшеничні коржики можна розцінити, як великодушну щедрість з його боку та демонстрацію того, що він зможе забезпечити добробут майбутньої сім'ї.

Обладнувати кімнату нареченій та нареченому дозволялося тільки тим особам, які мали дітей, ще не втратили батьків і не були вдовами. Особливого значення надавалося підготовці шлюбного ліжка, де його оточували кількома талісманами та оберегами – під ліжко клали п'ять монет, випущених при царюванні п'яти різних імператорів. Над ліжком вішали п'ять канонічних згортків з вареним рисом, а до весілля в ліжку молодят мав спати один з неодружених братів нареченого або нареченої, бо як вважалося, «постіль нареченої не має бути порожньою» [3].

Перед весіллям, за звичаєм, наречений необхідно було вищипати все волосся на обличчі. Обличчя нареченої, відповідно до китайських уявлень про жіночу красу, було густо напудреним і нарум'яненним, а губи яскраво нафарбовані помадою. Напередодні весілля наречена здійснювала ритуальне обмивання, прощальні поклони перед сімейним вівтарем і змінювала свою дівочу зачіску на зачіску заміжньої жінки.

В день весілля, наречений з'їдав повну чашу м'яса, на знак достатку в майбутній сім'ї. У призначену віщунами годину чоловік старшої сестри переносив на стільці наречену в будинок нареченого, бо стародавній звичай забороняв наречений в цю хвилину йти по землі, щоб не «принести бруд в будинок нареченого». Протягом першої шлюбної ночі у спальні молодих постійно горіла «лампа довгого життя». Постіль молодят застеляли рушником, з тим, щоб на ранок молода дружина могла пред'явити свекрусі доказ своєї невинності. Наступного дня молодята виходили зі спальні і відправлялися до головної зали для поклоніння пращурам і домашнім богам – покровителям [2].

Кожна традиція, обряд чи ритуал, описаний вище, несе в собі ту силу віри та благословення предків на щасливе життя, яке може надати сучасним молодятам впевненості у щасливому завтрашньому дні, адже кожен елемент всієї весільної обрядовості ввібрав у себе духовну підтримку сім'ї. Сучасне китайське весілля сильно відрізняється від стародавнього, але червоні сукні, як і раніше використовуються для подібних церемоній. Якщо навіть наречена хоче надіти білу сукню, то в її одязі все одно буде присутнім червоний колір. Приміром, під білу сукню нареченої часто вдягають червоні туфельки. Крім описаних традицій існує і безліч інших, які будуть сильно відрізнятися в залежності від достатку сімей, їх статусу, регіону проживання тощо.

Сучасні китайські пари стали наслідувати європейські та американські весільні традиції, хоча останнім часом китайці стали боротися за повернення своїх звичаїв і цінностей.

Висновки. Попередній досвід поколінь дає можливість особистості з успіхом пристосовуватись до життя й боротись за своє існування. Якщо б людина не зберігала попередній досвід, то перестала б рухатись вперед. Молодші покоління отримують від старших здобутки національної

культури, через це їм не треба започатковувати культурний рух, а лише продовжувати та вдосконалювати, що є запорукою процвітання нації. У статті було розкрито особливості та суть саме весільних традицій Стародавнього Китаю, як символу зародження нової сім'ї, в результаті чого з'являється дитина, яка в майбутньому і буде хранителем та вдосконалювачем національних традицій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гриценко Т. Б. Культурологія: навчальний посібник / Т. Б. Гриценко, С. П. Гриценко, А. Ю. Кондратюк. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 392 с.
2. Разов С. С. Китайська Народна Республіка / С. С. Разов. – М.: Вікар, 1989. – 248 с.
3. Родін І. О. Всі країни світу / І. О. Родін, Т. М. Піменова. – М.: Республіка, 2001. – 456 с.
4. Гране М. Китайська думка від Конфуція до Лаоцзи / М. Гране. – М.: Алгоритм, 2008. – 528 с.
5. Гране М. Китайська цивілізація / М. Гране. – М.: Алгоритм, 2008. – 511 с.

УДК 159.942.2

Васюхно Є. С.

студент, Сумський державний
педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми),

Чижиченко Н. М.

к. психол. н., викладач, Сумський
державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми)

АГРЕСИВНІСТЬ ТА ЇЇ ПРОЯВИ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті розглядаються проблеми агресивності особистості та її прояви у молодших школярів. Визначено зміст агресії та агресивності як психічних явищ. Проаналізовано різні підходи до тлумачення цих понять. Особливу увагу приділено вивченню агресивності у молодших школярів.

Ключові слова: агресія, агресивність, агресивна поведінка, примус.

Постановка проблеми. За останні роки помітно зросла кількість агресивних дій, актів жорстокого поводження з іншими серед різновікових груп. Це явище не є новим, але потребує детального вивчення в умовах загострення політичних, економічних та соціальних проблем у країні. Актуальність нашого дослідження пов'язана з тим, що проблема агресивності особистості молодшого школяра та її психокорекції є недостатньо вивченою серед вітчизняних та зарубіжних психологів.

Аналіз актуальних досліджень. Окремої уваги, на нашу думку, заслуговують праці А. Бандури, А. Басса, Л. Берковіца, Є. Ільїна, Г. Кассінова, Л. Кларк, М. Коларж, Р. Новако, А. Патерсон, Р. Тафрейт.

Виклад основного матеріалу. Для визначення особливостей агресивної поведінки молодших школярів необхідно вивчити сутність таких понять, як «агресія» та «агресивність».

Враховуючи тісний зв'язок між категоріями «психічний стан» та «психічна властивість», варто розмежовувати поняття агресії та агресивності. Агресія – це емоційний стан, що характеризується імпульсивною поведінкою, афективними переживаннями гніву, злості, прагненням заподіяти іншому травму (фізичну чи моральну). Це вмотивована деструктивна поведінка, що суперечить нормам і правилам поведінки людей у суспільстві та завдає шкоду об'єктам нападу [3].

Агресивність – це властивість особистості, що проявляється у схильності до швидкого розгортання стану агресії. Така властивість свідчить про понижений поріг його виникнення. Стан агресії є одним із найбільш афективних станів, що призводить до порушення самоконтролю, до дезадаптаційних та дезінтеграційних психічних проявів, порушень критичності мислення, появи іраціональної поведінки з деструктивною спрямованістю і навіть до повної втрати самоконтролю та самовладання [3].

Теорія соціального навічання, яка запропонована А. Бандурою визначає, що агресію як певну специфічну соціальну поведінку, що засвоюється та підтримується в основному так само, як і багато інших форм соціальної поведінки. На думку вченого, аналіз агресивної поведінки вимагає урахування трьох моментів:

- 1) способів засвоєння подібних дій;
- 2) факторів, що провокують їх появу;
- 3) умов, при яких вони закріплюються [1, с. 26].

А. Бандура зауважує, що агресивні діти, як правило, виростають у родинках, де є величезна дистанція між дітьми та батьками, де мало цікавляться розвитком дітей, де не вистачає тепла і турботи, де до проявів дитячої агресії батьки ставляться байдуже, де замість турботи і врівноваженого пояснення надають перевагу силовим методам, особливо фізичному покаранню [1, с. 66].

Залежно від способу поведінки у фрустраційній чи конфліктній ситуації виділяють вербальний, фізичний та опосередкований види агресії. Є. П. Ільїн на основі наукового аналізу наполягає на тому, що опосередковану агресію також варто поділяти на два підвиди: фізичний (грюкання, стукання тощо) та вербальний (плітки, злі жарти тощо) [4].

Л. Берковіц стверджує, що фрустрація – один із безлічі аверсивних стимулів, що здатні лише спровокувати агресивні реакції, але не призводять до агресивних дій прямо, а скоріше створюють готовність до них. Подібна поведінка виникає тільки тоді, коли присутні відповідні умови, що спричиняють агресію, яка пов'язана зі стимулами чи попередніми факторами, що провокують злість, або агресією в цілому [2, с. 43].

Стан агресії залежно від його негативних наслідків (загострення конфлікту, втрата авторитету, прихильності, соціальний осуд) часто може трансформуватись в інші, також переважно негативні психічні стани. Зокрема, здійснений осудливий вчинок у стані агресії часто призводить до індукції психічних станів сорому та провини і у випадку їх тривалої дії з'являються такі деструктивні наслідки, як зниження самооцінки, гальмування ініціативності, активності, переважання зниженого, пригніченого настрою.

Конфлікти та агресія в житті сучасних шкolarів сьогодні стали «нормою» поведінки. Батьки та вчителі зауважують, що агресивна поведінка шкolarів щороку зростає, агресія в багатьох ситуаціях стає зовсім некерованою.

До форм дитячої агресивної поведінки відносяться спалахи роздратованості, неслухняність, надмірна активність, жорстокість. У більшості дітей спостерігається пряма і опосередкована вербальна агресія – від скарг і агресивних фантазій до прямих образ і погроз.

І. А. Фурманов зауважує, що в певний період багатьом дітям притаманна агресивність. Вона обумовлена розчаруваннями, викликаними позбавленнями і обмеженнями, які стають травмуючими для дитини. І найбільш конструктивним вирішенням для дитини може

здаватися агресивна реакція, особливо, якщо у дитини обмежені здібності до самовираження або вона позбавлена можливості іншим способом задовольнити істотну для неї потребу. Процес несвідомого зняття напруги (злість, ненависть) звичайно приймає форму фізичної, або психічної дії дитини на оточуючих – агресію.

Вчений відмічає, що агресія може виникати в двох випадках:

1) як крайня міра, коли дитина вичерпала всі інші можливості для задоволення своїх потреб;

2) як «вивчена» поведінка, коли дитина поступає агресивно, наслідуючи зразок (поведінка батьків, інших значущих осіб, літературних або кінематографічних персонажів).

Згідно з цією точкою зору, стає очевидним, що дитині в ранньому віці неможливо уникнути певної агресивності.

У дітей, як і у дорослих спостерігається дві форми агресії:

1) не деструктивна агресивність – як механізм задоволення бажань, досягнення цілей і здатності до адаптації (вона необхідна для здорового емоційного розвитку);

2) ворожа деструктивність – не тільки злісна ворожа поведінка, а й бажання причинити біль, отримати задоволення від цього. Результатом такої поведінки бувають конфлікти, становлення агресивності як риси характеру.

Г. Паренс стверджує, що ця агресія виникає внаслідок тривалого дистресу та болю «нестерпні дистрес та біль змінюють вроджену недеструктивну агресивність на протилежну, яка викликана бажанням усунути джерело болю та дистресу. Тобто виникає тип агресії, який набуває риси певного ендогенного бажання спричиняти шкоду, або руйнувати дещо в своєму оточенні, що відчувається як джерело надмірного невдоволення» [5]. Таким чином, деструктивна агресія, як і інші форми агресивності, викликається спробами самоствердитися і контролювати життєві ситуації.

Серед психологічних особливостей, які провокують агресивну поведінку дітей виділяють: недостатній розвиток інтелекту і комунікативних навичок; знижений рівень саморегуляції;

нерозвиненість ігрової діяльності; знижену самооцінку; порушення у відносинах з однолітками.

Висновки. Отже, агресивні прояви у дітей є однією з найбільш гострих проблем не тільки для працівників сфери освіти, але й для суспільства в цілому.

Молодші школярі засвоюють різноманітні моделі поведінки, як прийнятні, так і неприйнятні соціально, в ході взаємодії з іншими дітьми. Гра з однолітками дає дітям можливість навчитися агресивним реакціям, але не всі діти використовують свій деструктивний досвід для вирішення конфліктної ситуації. Одна з головних причин того, що більшість дітей постійно попадає в проблемні ситуації, є простою: в них не вистачає базових соціальних умінь, вони соціально не компетентні в питаннях комунікації і спілкування.

Агресивна поведінка молодших школярів може бути наслідком слабого розвитку соціально-когнітивних навичок. Те, що діти думають про агресію, також може впливати на їх поведінку. Розрізнення в рівнях дитячої агресивності можуть бути пов'язані з різними шляхами пізнання дитиною оточуючого світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бандура А., Уолтерс Р. Подростковая агрессия. Изучение влияния воспитания и семейных отношений: Пер. с англ. Ю. Брянцева и Б. Красовского. – М.: ЭКСМО-Пресс, 1999. – 512 с.
2. Берковіц Л. Агресія: причини, наслідки і контроль / Л. Берковіц. – СПб., 2001. – 200 с.
3. Войтко В. І. Психологічний словник / В. І. Войтко. – К. : Вища школа, 2002. – 294 с.
4. Ильин Е. П. Эмоции и чувства / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2002. – 752 с.
5. Паренс Г. Агрессия наших детей / Г. Паренс. – М. : Изд. дом «Форум», 1997. – 168 с.

Вертель А. В.

к. філос. н., викладач, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка (м. Суми),

Вертель В. В.

магістр педагогіки вищої школи, Сумський міський центр еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді (м. Суми).

Е. ФРОММ ТА Г. МАРКУЗЕ: ДВА ПОГЛЯДИ НА ПРОБЛЕМУ СВІДОМОСТІ У ФРОЙДОМАРКСИЗМІ

Стаття присвячена філософсько-психологічному аналізу комплексу питань, пов'язаних з інтерпретацією концепту «свідомість» в класичному психоаналізі (З. Фройд) і в фрейдомарксизмі (Е. Фромм, Г. Маркузе).

Ключові слова: історичний матеріалізм, класичний психоаналіз, фрейдомарксизм, свідомість.

Постановка проблеми. Психоаналіз як втілення «некласичної психології» виникає в умовах епістемологічної кризи, в атмосфері загальнотеоретичних суперечок про природу психічного і на основі наукового детермінізму. Пройшовши шлях від суто біологічної концепції (З. Фройд), психоаналіз трансформується в соціологічну версію (Е. Фромм, Г. Маркузе). Оскільки об'єктом психоаналізу є змісти несвідомого, які мають бути усвідомленими, то тут ідеал ціннісно-нейтрального дослідження трансформується. Еволюція психоаналізу, а отже, широкий спектр понять і тлумачень феномену свідомості дозволяє говорити про психоаналіз як про теорію свідомості.

Мета статті: визначити концепт «свідомість» у працях представників фрейдомарксизму.

Виклад основного матеріалу. Науковий світогляд Е. Фромма формувався під впливом класичного психоаналізу З. Фрейда, марксизму (особливо раннього К. Маркса, екзистенціалізму та дзен-буддизму). Філософську позицію Е. Фромма дуже часто визначають як «неофрейдизм», всупереч позиції самого Е. Фромма, який виступав проти побудови штучних кордонів філософських шкіл. Показовим є той факт, що Е. Фромм називав свою концепцію «гуманістичною діалектикою». Він є єдиний із видатних психоаналітиків, який не мав спеціальної медичної освіти.

Е. Фромм вважав, що людина як особливий біологічний вид постає на перетині фундаментальних еволюційних процесів – процесу постійного зменшення ролі інстинктивної детермінації поведінки та процесу збільшення об'єму мозку, особливо кори головного мозку. В праці «Анатомія людської деструктивності» Е. Фромм пише: «... гомінідний пращур людини був хижаком, що був наділений агресивним рефлексом по відношенню до всіх живих істот, в тому числі до людини [...] Людська деструктивність має генетичне (вроджене) походження» [6, с. 176].

Е. Фромм стверджує, що при всьому різноманітті поглядів та інстинктів, більшість дослідників поділяють думку про те, що чим вище рівень розвитку живої істоти, тим меншу роль в її житті відіграють жорсткі, філогенетично запрограмовані моделі поведінки. Наступним важливим моментом еволюційного розвитку є зростання об'єму головного мозку, особливо неокортексу (кори головного мозку). Збільшена кора головного мозку – основа свідомості і, як наслідок, уяви, мови і символів, які відрізняють людське існування. Ці дві тенденції еволюційного розвитку зумовили появу людини, яку Е. Фромм визначає як примата, який починає свій розвиток в той момент еволюції, коли інстинктивна детермінація стає мінімальною, а розвиток мозку досягає максимального рівня. З біологічної точки зору це абсолютно новий феномен. Таким чином, від початку свого розвитку людина незначною мірою визначалася інстинктивними програмами, являючи собою саме безпорадну з біологічної точки зору істоту [3, с. 50].

К. Маркс створив теорію історичного матеріалізму, відправним пунктом якої стало утвердження вихідної «точки» розвитку всіх людських проявів. Цією «точкою» є матеріальне виробництво. Тобто праця, яка породжує основу і рушійну силу історичного утворення всіх конкретних форм соціальності та свідомості. Аналіз цієї «точки», на думку К. Маркса, дозволяє розкрити всю складну структуру і матеріальних, і ідеологічних взаємовідносин людей, подібно до того, як аналіз товару (тобто особливої історичної форми, в якій виступає праця), дозволяє розкрити структуру капіталістичного способу виробництва. Таким чином, праця є ключовою категорією історичного матеріалізму. Але, прийнявши це на віру, треба звернути увагу на інший момент: історія починається з

того, коли в наявності сам реальний суб'єкт цієї історії, тобто розумна суспільна істота, яка виробляє знаряддя праці. Абсолютизація та винесення праці, так само як і категорій «суспільство», «свідомість», за межі людської історії ні до чого, крім непорозумінь, не призводить. Марксизм стверджує, що «праця породила свідомість». Але К. Маркс розумів, що несвідомо-рефлекторна «діяльність» тварин не є працею. За К. Марксом, праця – це «доцільна діяльність». А під доцільною діяльністю необхідно розуміти те, що в кінці процесу праці є результат, який вже на початку цього процесу був присутній в уявленні людини. Отже, праця від початку передбачає свідомість як необхідний момент своєї цілісності, а свідомість, у свою чергу, припускає як передумову соціальний зв'язок. Свідомість не мислима без мови, а мова – спочатку соціальне явище. Таким чином, виявляється однобічність марксизму – на антропогенезі коло замикається; всі три сторони цілісної людської реальності (свідомість, соціум, праця) виступають тут водночас і передумовами, і наслідками один одного [1, с. 17–18].

Показовим є порівняння підходів до свідомості К. Маркса та З. Фрейда. У концепції К. Маркса свідомість людини визначається її буттям, буття в свою чергу – практикою життя, а практика життя – способом виробництва засобів до існування, соціальною структурою, а звідси – способом розподілу і споживання. Концепції К. Маркса та З. Фрейда не є взаємозаперечними саме тому, що К. Маркс виходив з реальної діяльності людини і базису її життєдіяльності, що передбачає як біологічні, так і психологічні умови. Згідно з К. Марксом, буття та свідомість людини детерміновані структурою того суспільства, до якого вона належить; за З. Фрейдом, суспільство впливає на буття і свідомість людини тільки в більшому або меншому ступені пригнічуючи вроджені фізіологічні та біологічні потреби. З. Фрейд переконаний, що людина може подолати придушення без соціальних змін. К. Маркс стверджував, що поява людини, яка повністю усвідомлює реальність, може відбутися тільки разом з соціальними змінами, які призведуть до нової, соціально-економічної організації людства [5].

Г. Маркузе в своїх працях розвиває одну з основних тем фрейдизму – придушення цивілізацією людських інстинктів. Для нього, як і для

З. Фройда, щастя не є культурною цінністю. Саме дисципліна моногамної репродукції, методичне придушення лібідо і направлення його в русло соціально корисної діяльності (праці) разом утворюють культуру. Відмова від первинної мети – повного задоволення потреб – веде до зародження цивілізації [4].

Магістральні напрями даного повороту Г. Маркузе позначив так: 1) від негативного задоволення до відкладеного задоволення; 2) від задоволення до придушення задоволення; 3) від радості (ігри) до праці (роботи); 4) від сприйнятливості до продуктивності; 5) від відсутності придушення до гарантованої безпеки.

З. Фройд описав цю зміну як трансформацію принципу задоволення в принцип реальності, що в свою чергу зробило інстинкти заручниками психічного апарату цивілізації. Так людина стає «організованим Я». Згідно з З. Фройдом репресивна модифікація інстинктів призвела людство до вічної боротьби за існування, яка ніколи не припиниться. Однією з основних тез класичного психоаналізу є принцип антагонізму між принципом реальності та принципом задоволення. Г. Маркузе виступив проти абсолютизації цього антагонізму. Він припустив, що даний контраст – продукт не метафізичної природи, а специфічної соціально-історичної організації.

Для позначення ролі і місця свідомості Г. Маркузе використовує термін «нешасна свідомість». Цей термін запропонував Г. Гегель у праці «Феноменологія духу». Образ нещасної свідомості обговорюється в четвертому розділі даної праці. Нещасна свідомість в філософії Г. Гегеля – це етап розвитку Абсолютного Духу, а разом з ним і індивідуальної свідомості, що характеризується втратою ідеалів і спустошеністю (смерть Бога). Ж. Валь у праці «Нещасна свідомість у філософії Гегеля» пише: «Нещастя виникає тоді, коли розум усвідомлює сам себе як трансцендентальний розум, як свідомість без змісту, як постійна зміна від однієї ідеї до іншої, як Я, яке протиставляється «не-Я», як перехід від буття до небуття і від небуття до буття» [2, с. 234]. Г. Гегель говорить про розрив свідомості, який корениться в її обмеженості. Свідомість не знаходить своєї єдності, а постійно досягає протилежного тому, до чого вона прагнула. На певному етапі діалектичного саморозгортання Дух раптом

усвідомлює свою відчуженість, відокремленість від матерії, яка, будучи його породженням, є інертним, спотворенням втілення законів світового Духу. Нещасна свідомість виникає в результаті досягнення Духом «зі сторони» своєї власної спотвореності в матерії.

Г. Маркузе використовує термін «нещасна свідомість» в іншому контексті, ніж у Г. Гегеля, а саме в соціальному. За Г. Маркузе, носієм «нещасної свідомості» є конкретний член суспільства, який зіткнувся з нерозв'язним протиріччям між власними бажаннями та цілями і реальними можливостями для їх задоволення, що надаються суспільством. На думку Г. Маркузе, «нещасна свідомість» має величезний творчий потенціал. Зіткнувшись з неможливістю реалізувати свої цілі в соціумі, «нещасна свідомість» підштовхує людину до заміщеного задоволення своїх бажань в творчій активності (художній, науковій, технічній). Власне, уся класична світова культура виникла завдяки «нещасній свідомості».

Висновки. Наш аналіз феномену свідомості у фрейдомарксизмі дає підстави стверджувати, що на відміну від психології свідомості, психоаналітична філософія ґрунтується на гіпотезі про «психічний апарат», що розташований в просторі, який розвивається відповідно до потреб життя, котрі обумовлюють свідомість лише в певній точці і за певних умов. Ґрунтуючись на даній гіпотезі, психоаналіз пропонує технічні прийоми «заповнення прогалин в явищах нашої свідомості». Свідомість не тільки поверхнева, вона децентрована ще й тому, що не є господарем у власному домі, вона підпорядковується тим несвідомим силам, які сама ігнорує.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бородай Ю. М. От фантазии к реальности (происхождение нравственности): [монография] / Ю. М. Бородай. – М.: Институт философии РАН, 1995. – 297.
2. Валь Ж. Несчастное сознание в философии Гегеля / Жан Валь; [пер. с фр. В. Ю. Скуратова]. – СПб.: Издательство «Владимир Даль», 2006. – 336 с.
3. Добренков В. И. Психоаналитическая социология Эриха Фромма / В. И. Добренков. – М. Альфа-М, 2006. – 448 с.
4. Маркузе Г. Эрос и цивилизация. Одномерный человек. Исследование идеологии развитого индустриального общества / Герберт Маркузе; [пер. с англ., послесл., примеч. А. А. Юдина]; [предисл. В. Ю. Кузнецова]. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 526 [2] с. – (Philosophy).
5. Фромм Э. Избавление от иллюзий. Сопоставление взглядов Маркса и Фрейда / Эрих Фромм // Революция надежды. Избавление от иллюзий. – М.: Айрис-пресс, 2005. – С. 185–282.
6. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Эрих Фромм; [пер. с нем. Э. Телятниковой]. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2006. – 635, [5] с. – (Philosophy).

Воронина С. Н.

магистрант, Белорусский государственный
экономический университет
(г. Минск, Республика Беларусь)
Научный руководитель – к. социол. наук,
доцент **Наумов Д. И.**

ФОРМИРОВАНИЕ ФИНАНСОВОЙ ГРАМОТНОСТИ ДЕТЕЙ В СЕМЬЕ: СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ И СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ

В статье рассматривается понятие финансовой грамотности и ее формирование у детей непосредственно в семье. Анализируется становление семейных денежных отношений. Также приводятся результаты исследования по анализу вовлеченности родителей в формирование финансовой грамотности детей.

Ключевые слова: семья, финансовая грамотность, семейные бюджет, уровень финансовой грамотности, экономические решения.

Постановка проблемы. В нашей стране еще достаточно не распространено такое явление, как финансовая грамотность. Согласно результатам многих социологических исследований, у населения страны достаточно невысокий уровень финансовой грамотности. Многие населенные пункты Республики Беларусь вообще не подключены к финансовой инфраструктуре, их население слабо пользуется финансовыми услугами [6].

Однако финансовая грамотность населения выступает в качестве значимого фактора экономического развития страны. Поэтому для государства задача формирования финансовой грамотности индивида является актуальной. И здесь ключевая роль отводится семье, которая отвечает за первичную социализацию индивида.

Анализ актуальных исследований. В рыночной экономике формирование и распределение финансовых ресурсов тесно взаимосвязано с динамикой и уровнем доходов населения и объемом их сбережений. Рыночные трансформации увеличивают зависимость экономической системы от финансового благосостояния семьи. Семья – поставщик экономических ресурсов и основная потребительская единица.

О важности финансовой, денежной сферы свидетельствует уже то, что в 1970-90-е гг. были опубликованы социологические исследования В.Зелизер, которые были посвящены анализу денежных отношений [4, с. 56].

В своей книге «Оценивая бесценного ребенка» (1985) В.Зелизер представила впечатляющую картину изменений денежных отношений, связанных с положением детей в семье [4, с. 72]. Здесь она подробно описывает процесс перехода от утилитарного отношения к детям в семье к восприятию их как «дорогое удовольствие». В конечном счете, этот процесс привел к крайне опасному социальному явлению – массовой коммерциализации детства, нездоровому вовлечению детей в сферу коммерческих и денежных отношений. Как оказалось, никакими способами детей нельзя оградить от влияния рынка и денежных отношений [4, с. 78].

Особое внимание В.Зелизер уделяет анализу «семейных денег». Автор анализируется такой вопрос: кто и как должен распоряжаться деньгами в семье?

Денежные отношения в домохозяйствах обострялись вместе с ростом индустриализации, женской занятости и постепенно выходили в публичное пространство. Домашняя финансовая проблема стала одной из главных тем журналов и газет. С ростом доходов домохозяйств обострялся вопрос о том, как правильно тратить деньги. Появился спрос на информацию по домашней экономике, соответствующие журналы, пособия, учебники. В США в 1920-е гг. началась «великая игра» в семейные целевые деньги. Газеты были забиты рекомендациями о том, как правильно планировать семейный бюджет или как легко и быстро разбогатеть. Миллионы американцев за вечерним семейным ужином обсуждали проблемы семейных бюджетов. В.Зелизер называет этот процесс производством множественных денег. Эксперты призывали к обезличиванию семейной бухгалтерии подобно бухгалтерии предприятия. Однако такое нейтральное планирование семейных денег натолкнулось на конфликты внутрисемейных интересов.

В начале XXI века денежные отношения в современной семье существенно изменились. Рост числа разводов и неполных семей, новых

форм брачных и партнерских союзов, практически сплошная трудовая занятость женщин в развитых странах оказывают значительное влияние на повседневные денежные практики. Именно с умения распоряжаться домашними деньгами начинается обучение финансовой грамотности. А дети, в свою очередь, берут пример с родителей и переносят их модель распределения семейного бюджета и управления денежными средствами в свои семьи.

Изложение основного материала. Согласно социологическим исследованиям, распределения семейных ролей в белорусском обществе неоднозначное [6]. Так, 29% респондентов предпочитает семейный образ жизни, при котором муж обеспечивает семью, а жена – домашняя хозяйка; 29% – считают, что муж и жена должны в равной степени нести ответственность за материальное обеспечение семьи, выполнять обязанности по ведению домашнего хозяйства и воспитанию детей; для 25% респондентов приемлем образ жизни, когда жена вносит равноценный вклад в бюджет семьи при традиционно повышенной нагрузке, связанной с работой по дому [6].

При изучении проблем совмещения семейного образа жизни и профессиональной деятельности использование таких интегративных показателей, как семейный бюджет и управление семейными финансами, отражает новую социально-экономическую и культурную реальность.

В современных условиях, чтобы не оказаться в положении финансового краха необходимо грамотно спланировать семейный бюджет.

Бюджет – это финансовый план, следуя которому можно добиться запланированных финансовых показателей. Выгоды от его составления следующие: минимизация непредвиденных расходов; четкое понимание ресурсов для инвестирования, временной шкалы их распределения; понимания структуры своих доходов и расходов; использование полученных доходов с максимальной выгодой.

Эффект от составления бюджета зависит от того, насколько тщательно его составить и насколько четко ему следовать.

Так, по данным социологического исследования финансовой грамотности населения Республики Беларусь Институтом социологии НАН Беларуси видно, что большинство белорусов не считает важным ведение

подробного учета своих доходов и расходов, хотя многие ориентируются в том, сколько зарабатывают и сколько тратят. 13,6% опрошенных ведут несистемный учет своих доходов и трат. Около 10% респондентов никак не фиксируют свои доходы и расходы и слабо ориентируются сколько денег получают и сколько тратят. Детальную запись доходов и трат ведут только 4,5% респондентов [6].

Само собой разумеется, что грамотное управление семейным бюджетом зависит не только от теоретических научных знаний по экономике, но и от реальной финансовой политики в стране, от стабильности всей финансовой системы.

Изучение сложившихся в семьях денежных отношений позволяет понять, каким образом тип управления семейными финансами влияет на содержание принимаемых решений по поводу денег, то есть на решения о целях расходования денежных средств. Тем самым мы получаем представление о потребительском и финансовом поведении в семье. Исходя из модели финансового поведения семьи, видно чему родители могут научить своих детей в области финансовых услуг.

На протяжении всего времени семье приходится принимать различные экономические решения. Эксперты выделяют следующие экономические решения в семье: обеспечение достойного уровня текущего потребления семьи; обеспечение семьи жильем хорошего качества; защита членов семьи от последствий потери здоровья и трудоспособности; защита семьи от финансовых последствий при потере кормильца; обеспечение достойного развития, воспитания, образования детям; обеспечение возможности хорошего отдыха и досуга, личностного развития; открытие собственного бизнеса и т.д.; формирование семейного капитала [8, с. 255].

Важный фактор, который влияет на принятие экономических решений – стадии жизненного цикла семьи.

На каждом этапе жизненного цикла преобладают разные финансовые цели и мотивы. Поэтому при разработке программ по повышению финансовой грамотности необходимо это учитывать. Данный аспект определяет восприимчивость аудитории к получаемой информации. Исходя из этого, формируются источники информации, методы донесения и т.д.

На данный момент не достаточно уделяется внимания вопросу формирования устойчивых моделей финансового поведения. Вне рассмотрения остаются экономические мотивы поведения людей на различных этапах жизненного цикла. Важно отметить, что экономические мотивы формируются на протяжении всего жизненного цикла, оказывают влияние на модель финансового поведения семьи.

Ранее семья считалась пассивным участником экономических отношений, поэтому не существовало проблем с принятием финансовых решений супругами. На современном же этапе семья является активным участником формирования рынка труда, потребителем и производителем благ. И в связи с этим семья самостоятельно выбирает ту или иную модель финансового поведения, реализовывает свою финансовую политику. Но вместе с тем у большинства семей отсутствует должный уровень финансового образования. Соответственно, они не могут обучить своих детей финансовой грамотности.

По старым педагогическим канонам не рекомендовалось обсуждать денежные проблемы в присутствии ребенка. Сейчас считается правильным, чтобы человек с первых шагов существовал в едином для всей семьи информационно-ситуационном поле, имел свое, адаптированное к возможностям возраста, представление о том, как живут родители, что их тревожит, о чем они мечтают. Это относится ко всем аспектам жизни, но к денежным – в первую очередь. Главное, все должно быть в меру и соответствовать возрасту.

Необходимо осознавать, что дети останутся маленькими ненадолго и вскоре они станут полноценными участниками финансового рынка, налогоплательщиками, вкладчиками и т.д. Именно в этот момент, полученные знания позволят избежать многих ошибок и успешно планировать свое будущее.

Экспертами были выявлены факторы, оказывающие влияние на уровень финансовой грамотности детей [7]: гендерные различия (финансовая грамотность выше у мальчиков в среднем на один балл, а вот читательская грамотность у девочек выше на 30 баллов); социально-экономический статус семьи (в среднем на 40 баллов выше финансовая

грамотность детей, имеющих хотя бы одного из родителей с высшим образованием). Важно отметить, что этот фактор имеет наибольшее влияние; школа (здесь имеет значение расположение школы: в среднем на 24 балла больше финансовая грамотность у учеников из городских школ); уровень доступа к финансовым услугам.

Финансовая грамотность очень важна для потребителей услуг, так как у финансово грамотных потребителей высокие требования к качеству товаров и услуг. Это, в свою очередь, развивает здоровую конкуренцию, что необходимо для нормального функционирования рыночной экономики.

Для того чтобы детально изучить ситуацию по данной проблематике в белорусских семьях, нами было проведено разведывательное социологическое исследование, в котором принимали участие родители-минчане, имеющие детей в возрасте от 5 до 15 лет. Был выбран анкетный метод опроса, выборка составила 100 человек. Время проведения опроса – апрель 2015 года.

Первый блок вопросов, связанный с финансовой грамотностью самих родителей, дал возможность создать их типичный портрет. Молодые родители-минчане (1) плохо ориентируются в финансовых продуктах; (2) пользуются незначительным числом финансовых услуг (преимущественно, совершают оплату коммунальных платежей, обмен валют, платежи через платежные терминалы, берут кредиты и имеют текущий банковский счет); (3) слабо информированы о механизмах защиты своих прав в финансовой сфере.

При этом большинство из них (76 %) оценивает уровень своей финансовой грамотности как «хороший» (данные утверждения опираются только на ответы самих респондентов). Кроме того, респонденты склонны переоценивать и материальное благополучие своей семьи. 66% респондентов тратят свои сбережения, если у них заканчиваются деньги до получения нового дохода, 20% сокращают потребление и экономят, 12% обращаются к родственникам за материальной помощью, и только 1% находит дополнительный источник заработка. Семьи предпочитают не вести учета расходов и доходов, и лишь 36% опрошенных владеют информацией о том, сколько

денег получает и тратит в месяц семья. Большинство респондентов распределяет свой бюджет следующим образом: сначала деньги тратятся на необходимое, затем оставшееся откладывается. Интерпретация полученных данных позволяет сказать, что семьи не совсем рационально расходуют свои денежные средства, что зачастую приводит их к неудовлетворительному материальному положению.

У большинства семей (64%), однако, в настоящий момент имеются некоторые сбережения. Делаются они для достижения финансовой независимости и на «черный день», то есть на случай каких-либо непредвиденных обстоятельств.

Главным препятствием для сбережения средств называется низкий уровень дохода, не позволяющий откладывать излишек. 19% опрошенных не видят в сбережениях смысла.

Полученные данные, на наш взгляд, имеют большое значение для анализа формирования финансовой грамотности детей в семье, поскольку модель финансового поведения родителей станет основой финансового поведения следующего поколения.

Второй блок вопросов позволяет рассмотреть, насколько вовлечены в финансовую сферу семьи дети.

Здесь необходимо отметить такой фактор, как уровень образования родителей. Коэффициент корреляции Пирсона показал не только соотношение уровня образования респондентов, уровня их финансовой грамотности и материального положения, но и влияние уровня образования родителей на вовлечённость детей в сферу семейных финансов. Лишь в 40% семей дети участвуют в распределении семейного бюджета. Недостаточная вовлечённость детей в данный процесс может негативно отразиться на их умении самостоятельно распоряжаться денежными средствами. Не имея подобных практических навыков, в будущем они могут иметь проблемы с рациональным распоряжением собственным семейным бюджетом.

У большинства опрошенных семей (58%), однако, имеется достаточно опыта и знаний, чтобы научить своего ребенка пользованию финансовыми услугами. При этом опрошенные семьи считают, что

оптимальный возраст для самостоятельного распоряжения деньгами – 9-10 лет. Дети 7-8 лет недостаточно хорошо ориентируются в ценах на товары и услуги, поскольку могут оперировать только такими понятиями как «дорого» или «дешево». Дети же старше 10 лет в большинстве своём хорошо ориентируются в ценах на товары и услуги, которыми сами пользуются (игрушки, развлечения, сладости).

У 35% детей старше 10 лет в опрошенных семьях есть своя банковская пластиковая карта, что, на наш взгляд, является позитивной тенденцией, поскольку для достижения финансовой грамотности ребёнок с детства должен знать о достоинствах карты и её преимуществах перед наличными деньгами.

Почти все дети старше 10 лет совершают покупки в магазине постоянно (40%) или время от времени (18%). Несомненно, важным является, чтобы дети не только видели, как родители совершают покупки, но и сами их осуществляли. Это позволяет им практиковаться в распоряжении деньгами. У детей, кроме того, должны быть собственные, не дублируемые взрослыми, финансовые обязанности (покупка хлеба, молока и т. д.), которые усложняются по мере взросления, что учит их не только распоряжаться деньгами, но и нести ответственность за свои действия.

Большинство (68%) детей старше 8 лет в опрошенных семьях имеет опыт накопления, сбережений. Имея вышеизложенные данные можно сделать следующие выводы:

- в большинстве белорусских семей включаться в финансовую деятельность дети начинают с 10 лет, но в 40% семей дети не участвуют в распределении семейного бюджета;
- родители пытаются ознакомить своих детей с финансовыми вопросами семейной жизни, но это фрагментарное включение, которое не предусматривает их равноправного участия в определении финансовых приоритетов семьи;
- по мере взросления детей приоритетность источников финансовых знаний смещается от семьи к средствам массовой

информации, однако параметры этого процесса зависят от характера личного опыта индивида в решении финансовых вопросов семьи.

Выводы. Семья становится полноценным источником финансовых знаний для несовершеннолетних только в той мере, в какой этими финансовыми знаниями обладают родители. В Республике Беларусь существует ряд программ по повышению финансовой грамотности детей. Но именно семья должна заложить прочный фундамент финансового образования и дать мотивацию для дальнейшего развития. Финансовая грамотность – залог развития и здоровья экономики. В современный период проблема становления финансовой грамотности у детей становится важной стратегической проблемой и приобретает наибольшую актуальность в связи с объективным процессом увеличения роли рыночных отношений в обществе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андреева И.В. Экономическая психология / И. В. Андреева. – М., 2000. – 235 с.
2. Блискавка Е. А. Дети и деньги / Е. А. Блискавка. – Минск: Четыре четверти, 2014. – 75 с.
3. Бойко М. Обучение финансовой грамотности: реалии и перспективы для Беларуси / М. Бойко // Адукатар. – 2011. – № 2. – С. 6-11.
4. Зелизер В. Создание множественных денег / В. Зелизер. – М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2004. – 305 с.
5. Зелизер В. Социальное значение денег / В. Зелизер. – М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2004. – 205 с.
6. Институт социологии Национальной академии наук Беларуси [Электронный ресурс] / Финансовая грамотность населения Республики Беларусь: факты и выводы. – 2013. – Режим доступа:
http://www.nbrb.by/today/FinLiteracy/Research/FL_Visa_Belarus_2013.pdf. – Дата доступа: 20.02.2016.
7. Национальное агентство финансовых исследований [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
www.nacfin.ru. – Дата доступа: 12.01.2015.
8. Радаев В. В. Экономическая социология / В. В. Радаев. – М.: Издательский дом ГУ ВШЭ, 2005. – 603 с.

Гаврикова О. А.

студентка, Сумський державний
педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми)
Науковий керівник – д. психол. наук,
професор **Кузікова С. Б.**

МЕНТАЛЬНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВІДЧУТТЯ ЩАСТЯ У РАНЬОМУ ДОРОСЛОМУ ВІЦІ

У даній статті розглядається проблема ментальної репрезентації щастя осіб у ранньому дорослому віці та показана залежність відчуття щастя від певних чинників та особливостей особистості.

Ключові слова: ментальна репрезентація щастя, психологічне благополуччя, саморозвиток, чинники щастя, щастя.

Постановка проблеми. Досліджуваною проблематикою цікавилися завжди і скрізь, але під різними кутами зору; в ній завжди знаходилися нові невивчені питання, неосвітлені моменти. І на сьогоднішньому етапі розвитку психології до цієї теми звертаються багато вчених усього світу.

На даний момент, отримані численні емпіричні залежності між показниками відчуття щастя різних груп населення, їх характеристиками, умовами життя та іншими параметрами, але на сьогодні в наукових психологічних дослідженнях недостатньо уваги ще приділяється питанню визначення особливостей переживання щастя у ранньому дорослому віці. Період ранньої дорослості є сприятливим для досягнення особистісної зрілості, формування індивідуального життєвого стилю, розвитку здатностей долати перешкоди і проблеми реальності за допомогою вольових зусиль, розвитку впевненості та цілеспрямованості, саме тому важливо дослідити особливості сприйняття та переживання щастя у даному віці.

Аналіз актуальних досліджень. До вивчення проблеми «щастя» зверталися різні представники зарубіжної психології: Д. Майєрс, М. Селігман, М. Аргайл, А. Маслоу, Дж. Б. Уотсон, Е. Л. Торндайк, Дж. Вейлант, Е. Дінер, М. Чіксентміхалі, Еріх Фромм, Д. Хейброн та інші, а також представники вітчизняної психології: Є. Головаха, Н. Паніна, І. А. Джидар'ян, Н. В. Вінічук, А. В. Брушлинський, Е. С. Кубрякова,

Т. А. Ребеко, М. А. Холодна, Е. Ю. Артем'єва, В. Ф. Петренко, А. Г. Шмельов, Н. М. Брадбурн, Б. С. Братусь, Т. Д. Шевеленкова, П. Фесенко та інші.

Мета статті. На базі вивчення наукових досліджень вітчизняних і зарубіжних психологів з проблематики психологічного благополуччя, аналізу відповідного емпіричного матеріалу, визначити основні чинники щастя та загальне уявлення про щастя у осіб раннього дорослого віку.

Виклад основного матеріалу. Проблема щастя піднімається в безлічі психологічних працях. В той же час щастя важко уявити в якості предмета суворо наукового і тим більше експериментального дослідження. Вважається, що саме поняття щастя дуже розпливчате і незрозуміле. Звичайно, феномен щастя насилу піддається суворому визначенню та вимірюванню.

У психології існує кілька визначень щастя, які можна поділити на три групи: щастя як задоволеність життям (гедоністичний підхід), як цінність (евдемоністичний підхід) і як позитивний афективний стан [5].

Проаналізувавши підходи до розуміння щастя і його детермінанти, можна сформулювати визначення щастя, як психологічний феномен, що характеризується задоволеністю і свідомістю життєдіяльності людини, домінуванням позитивного емоційного стану, цілісним сприйняттям часу, позитивним ставленням до себе і навколишнього світу [3].

У різних суспільствах та культурах, залежно від історичного періоду, на перший план в розумінні щастя виходять різні блага. Але при всій розбіжності підходів, вони завжди містять такі чинники як здоров'я, зовнішня привабливість, матеріальний статок, соціальний статус, особисті стосунки та індивідуальний розвиток [1].

Проаналізувавши численні дослідження з даної теми, було з'ясовано, що на кожному віковому етапі домінують різні джерела щастя. Але досі, мало уваги приділялося особливостям відчуття щастя в ранньому дорослому віці та основним чинникам щастя у даній віковій категорії.

Респондентами нашого дослідження були 30 осіб раннього дорослого віку (20 – 40 р.). Для проведення дослідження були використані наступні методики: оновлений «Оксфордський опитувальник щастя» для виміру щастя в цілому; «Шкала задоволеністю життям» Е. Дінера для виміру загального рівня благополуччя; методика «Диспозиційна

характеристика саморозвитку особистості» (ДХСО) С. Б. Кузікової для визначення рівня актуалізації психологічних ресурсів саморозвитку особистості; проєктивний метод «Намалюй як ти уявляєш щастя» для визначення загального уявлення про щастя особистості; метод асоціацій до поняття «щастя».

Узагальнивши отримані результати за методиками, які визначають рівень задоволеністю життям та відчуття щастя, було виявлено, що серед досліджуваної нами вікової категорії людей (ранній дорослий вік 20-40 р.) найбільше зустрічаються особи з середнім рівнем відчуття щастя – 67% (20 осіб). Також виявилися і респонденти з пониженим рівнем відчуття щастя – 20% (6 осіб) та з підвищеним рівнем – 13% (4 особи). Респондентів з низьким і високим рівнем відчуття щастя виявлено не було.

За результатами методики «Диспозиційна характеристика саморозвитку особистості» (ДХСО) з'ясувалось, що більшість досліджуваних мають середній рівень актуалізації психологічних ресурсів саморозвитку – 60% (18 осіб). У 23,3% досліджуваних (7 осіб) було виявлено низький рівень і у решти 16,6% (5 осіб) – високий рівень актуалізації психологічних ресурсів.

Проаналізувавши результати методики на асоціації до слова «щастя», виявилось, що найбільш значущим і позитивно сприйнятим у досліджуваних є елемент «сім'я». Швидше за все, це пов'язано з віком респондентів: адже саме в ранньому дорослому віці (особливо до 30 р.) по справжньому проявляється прагнення до створення сім'ї, народження дитини. Також обумовлено це і тим, що у 30-40 років більшість людей вже мають свою сім'ю, а отже сім'я і являється основним джерелом щастя.

Особливе місце в уявленнях досліджуваних про щастя займає і здоров'я. Сюди входить своє здоров'я, а також здоров'я дітей та близьких. Не менш важливим елементом в структурі уявлень про щастя у досліджуваних є любов. Що теж обумовлено віком (особливо 20-30 р.). У цьому віці проявляється справжнє прагнення до іншої статі, позитивна емоційна прив'язаність.

Проаналізувавши отримані результати за всіма методиками можна зробити порівняння даних за деякими критеріями. Так нами було зроблено порівняння відчуття щастя людей які навчаються і які

працюють. В результаті чого було виявлено, що майже всі досліджувані, які працюють (17 осіб з 18 – 94,4%), мають середні показники відчуття щастя. Особи які навчаються – мають в основному підвищений показник відчуття щастя (9 осіб з 12 – 83,3%).

Також ми провели порівняння досліджуваних з середнім і високим рівнем актуалізації психологічних ресурсів саморозвитку та з низьким рівнем, в результаті чого з'ясувалося, що особи які мають високий та середній рівень актуалізації, відчують себе щасливими більше, ніж особи з низьким рівнем. Так, люди з високим та середнім рівнем переважно мають середні та підвищені показники відчуття щастя (23 особи), а респонденти з низьким рівнем (7 осіб) – мають понижені показники.

А також, нами було зроблено порівняння осіб, які мають хобі і, які не мають. В результаті було з'ясовано, що більшість досліджуваних, у яких є хобі, мають середні показники відчуття щастя, а у особи які не мають хобі – понижені показники щастя.

Висновки. Аналіз різних підходів вчених до поняття щастя, дав змогу сформулювати загальне поняття даного феномену, а саме: щастя – це психологічний феномен, що характеризується задоволеністю і свідомістю життєдіяльності людини, домінуванням позитивного емоційного стану, цілісним сприйняттям часу, позитивним ставленням до себе і навколишнього світу.

Провівши дослідження, були з'ясовані чинники щастя у ранньому дорослому віці. Так найбільш значущим у досліджуваних раннього дорослого віку критерієм щастя є «сім'я», що пов'язано з віком респондентів: адже саме в ранньому дорослому віці (особливо до 30 р.) посправжньому проявляється прагнення до створення сім'ї, народження дитини. Важливими чинниками щастя у даному віці також виявилися любов та здоров'я, як своє так і близьких. Також результати дослідження показали, залежність відчуття щастя від роду заняття, рівня саморозвитку, наявності хобі. У осіб, які мають високі показники у саморозвитку, навчаються та мають хобі, спостерігаються вищі показники відчуття щастя, на відміну від тих, хто працює, у кого занижений рівень саморозвитку та не має хобі. Більшість осіб раннього дорослого віку мають середній рівень відчуття щастя.

Таким чином, вивчення проблеми щастя необхідно для вироблення шляхів і способів реалізації особистості, розкриття потенціалу сучасної людини, конструктивному відношенню до дійсності, формуванню позитивного підходу до вирішення поставлених перед особистістю завдань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аргайл М. Психология счастья. 2-е изд-во / М. Аргайл. – СПб.: Питер. – 2003 с.
2. Брадберн Н. М. Структура психологического благополучия / Н. М. Брадберн. – СПб.: Питер, 1969. – 201 с.
3. Варшава В. Е. Психологический словарь / В. Е. Варшава, Л. С. Выготский. – М.: Смысл, 2008. – 402 с.
4. Головаха Е. И. Психология личности в трудах отечественных психологов / Е. И. Головаха. – СПб.: Питер 2003. – 263 с.
5. Виничук Н. В. Представления о счастье: психосемантический анализ / Н. В. Винчук. – Владивосток: Изд-во Мор. гос. ун-та, 2010. – 286 с.

УДК 159.9: 343.97

Говорун Д. О.

магістр, Сумський державний
педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми)
Науковий керівник – к. психол. н.,
доцент **Щербак Т. І.**

ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ФУТБОЛІСТІВ

Розглянуто основні властивості різновидів тактичного мислення футболістів. Встановлено пріоритетність точності та швидкості мислення в ігрових ситуаціях. Виявлено, що рівень прояву основних властивостей тактичного мислення у захисті істотно нижчий за інші різновиди мислення.

Ключові слова: тактичне мислення, тактика, ігрові ситуації, техніко-тактична підготовка.

Постановка проблеми. Рівень сучасного спорту, зокрема змагальна діяльність в сучасному футболі, висуває високі вимоги до особистості спортсмена. Досягнення максимального результату залежить не тільки від розвитку фізичних можливостей, а й від надійності інтелектуальної сфери спортсмена і, насамперед, від його тактичної підготовленості та тактичного мислення.

Спортсмени повинні швидко і точно сприймати і розпізнавати виникаючі в ході гри ігрові ситуації, співвідносячи їх з наявним досвідом, приймати адекватні їм тактичні рішення і успішно реалізовувати їх через

здійснення відповідних тактичних дій. Ці дії носять переважно колективний характер, об'єднуючи дії окремих футболістів в цілісну групову дію, спрямовану на рішення загального для групи гравців тактичного завдання. У цих умовах значно зростають вимоги до взаєморозуміння гравців, яке визначає узгодженість їх ігрової поведінки.

Виклад основного матеріалу. Оскільки тактичне мислення спортсменів ігрових видів спорту проявляється в екстремальних умовах змагальної боротьби, воно передбачає здійснення раціонального вибору позиційної переваги у швидкозмінних ігрових ситуаціях. Складність ситуації вибору, незалежно від того чи це стандартні тактичні схеми, чи нестандартні дії гравців, полягає у обмеженості інформації через ліміт часу на її сприйняття та аналіз, а це означає, що тактичне мислення істотно залежить від сформованості його операційних компонентів [1].

У свою чергу тактичне мислення, як психічний акт, є складовою процесу прийняття рішення спортсменом у грі, точність якого, корелює із складними сенсомоторними реакціями. Тобто швидкість виявлення, сприйняття стимулу та відповідного реагування на нього істотно впливає на якісні параметри тактичного мислення спортсменів [3].

При вирішенні ігрових ситуацій з різновидів мислення висока точність відповідей на завдання не завжди співпадає із високою швидкістю, окрім ігрового мислення у нападі, де рівень вказаних властивостей мислення достовірно високий, порівняно із іншими різновидами мислення і незалежно від спортивної кваліфікації. Тактичні дії в спортивних іграх залежать від технічної майстерності гравців, а ефективна реалізація арсеналу технічних прийомів - від адекватності тактичних дій склалася ігрової ситуації. Тому правомірно говорити про техніко-тактичний потенціал як основу спортивної майстерності і техніко-тактичні дії як структурні одиниці цього потенціалу [2].

Успішність ігрової діяльності у футболі, в першу чергу, залежить від адекватності відображення ситуації в свідомості гравця і його здатності вибрати і здійснити найбільш раціональне тактичне рішення. У зв'язку з цим особливу роль тут відіграє психічна сторона ігрової діяльності.

Тактичне мислення дозволяє: подолати надмірність інформації, направляючи увагу на сприйняття лише обмеженою її частини - значущих

елементів ігрової ситуації (аферентних аналіз); прогнозувати розвиток ігрової ситуації і прийняти правильне тактичне рішення про свої дії (аферентних синтез). Завдяки тактичному мисленню, футболіст, спираючись на знання способів вирішення тактичних завдань, здійснює аналіз та узагальнення інформації, що надходить і визначає вибір найбільш ефективного способу дії в ігровій ситуації [5].

Висока точність вирішення ігрових завдань з тактичного мислення у нападі на фоні високої швидкості притаманна і футболістам високої кваліфікації, чого не спостерігалось у юних спортсменів, що обумовлюється різницею ігрового досвіду, оскільки позиційні тактичні схеми є основою тактичної підготовки команд майстрів.

Рівень прояву основних властивостей тактичного мислення у захисті істотно нижчий за інші різновиди мислення, незалежно від спортивної кваліфікації футболістів, при цьому з підвищенням майстерності гравців спостерігалися можливості до зростання його кількісних та швидкісних параметрів. Виділяються наступні особливості тактичного мислення футболіста [4]:

- 1) наочний і подібний характер, тобто функціонування інтелектуальних операцій в складі і на основі сприйняття і уявлень;
- 2) включеність в практичну дію, тобто в процес вирішення завдань по перетворенню зовнішнього середовища;
- 3) ситуативність, тобто обумовленість відображенням об'єктивних залежностей безпосередньо даної конкретної ситуацією;
- 4) швидкість і інтенсивність інтелектуальних операцій, обумовлена лімітом часу на виконання ігрової дії;
- 5) тісний взаємозв'язок інтелектуальних операцій і емоційно-вольової сфери [2].

Перші три риси повністю відповідають тій формі мислення, яка відома в психології під назвою практичного інтелекту.

Розумове рішення гравцем тактичних завдань дуже тісно пов'язане з класифікацією і розпізнаванням ігрових ситуацій на основі розумових дій аналізу, порівняння та узагальнення. Ефективність ігрових дій прямо пов'язана з умінням визначати істотні для ходу гри особливості ситуацій, які би не були вони малопомітні і важкі для сприйняття, і абстрагуватися

від безлічі кидаючихся в очі, але другорядних ознак. Гравець для того, щоб правильно відповісти на питання завдання, що диктується ігровою ситуацією, повинен не тільки розібратися в безпосередніх конкретних умовах, а й знати закономірності, яким ці умови підкоряються і які визначають типові моменти.

Типізація ігрових ситуацій на основі деяких подібних ознак сприяє швидшою і оптимальною їх оцінці в процесі гри, з іншого боку, це дозволяє заздалегідь здійснити моделювання ігрової діяльності через награвання тактичних комбінацій, в рамках яких заздалегідь узгоджуються індивідуальні дії гравців, вирішальних загальну ігрову задачу [3].

Висновки. Отже, результативність спортсменів у ігрових видах спорту, в тому числі і у футболі, залежить від рівня розвитку та удосконалення їх психофізіологічних функцій, зокрема мислення, що можливо лише при об'єктивному його контролі. Вивчення проблематики тактичного мислення гравців та розробка нових підходів і методів, щодо контролю та підвищення рівня мислительних процесів у спортсменів є важливим і перспективним напрямком сучасних досліджень, які можуть бути спрямовані на удосконалення навчально-тренувального процесу та підвищення ефективності ігрової діяльності футболістів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Базилевський А. Г. Основи формування тактичного мислення у нападі юних баскетболістів / А. Г. Базилевський, І. Д. Глазирін // Молода спортивна наука України. – 2011. – Вип. 15. – Том 1. – С. 11-15.
2. Супрунович В. О. Формування тактичного мислення футболісток різного віку / В. О. Супрунович, І. Д. Глазирін // Спортивний вісник Придніпров'я. – 2010. – № 2. – С. 214-216.
3. Малиновский С. В. Моделирование тактического мышления спортсмена / С. В. Малиновський – М.: ФиС, 1991. – 192 с.
4. Огородникова Л. А. Тактическая одарённость как критерий спортивного отбора / Л. А. Огородникова // Психология. – 2008. – № 2 (55). – С. 71-75.
5. Родионов А. В. Механизмы решения оперативно-тактических задач в игровых видах спорта / А. В. Родионов, О. П. Топышев, В. А. Усков // Теория и практика физической культуры. – 2002. – № 6. – С. 31.

Головач І. А.

студентка, Сумський державний
педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми)
Науковий керівник – к. психол. н.,
доцент **Мотрук Т. О.**

ОСОБЛИВОСТІ СІМЕЙНИХ ЦІННОСТЕЙ В УКРАЇНЦІВ ТА АНГЛІЙЦІВ

У статті розглянуто сімейні цінності українців та англійців, чим вони схожі і відмінні, проаналізовано стосунки в сім'ях та особливості їх функціонування.

Ключові слова: сім'я, цінності, сімейні цінності, сімейне виховання.

Постановка проблеми. Неминучим наслідком серйозних економічних, суспільних змін, що відбуваються в останні десятиліття у світі, є трансформація цінностей, у тому числі сімейних. У сім'ї, що є частиною суспільства, відображаються його особливості. Сімейні цінності впливають на благополуччя подружніх відносин і формуються під впливом батьківської сім'ї, особливостей особистості подружжя, їх життєвих ситуацій. На структуру сімейних цінностей впливає також національна приналежність подружжя, так як віросповідання, сімейні національні, культурні звичаї і традиції накладають певний відбиток на систему поглядів людини. У зв'язку з цим і виникла потреба проаналізувати сімейні цінності в українців та англійців.

Мета статті – проаналізувати особливості сімейних цінностей в українців та англійців.

Аналіз актуальних досліджень. Сімейним цінностям приділяли увагу такі дослідники як, М. С. Верб, А. Г. Волков, С. І. Голод, Т. А. Куликова, І. Л. Сиротіна, С. Н. Соколова, Б. Адамс, К. Бродерік, Е. Морган та інші.

Виклад основного матеріалу. Сім'я є основним осередком англійського та українського суспільства, саме вона формує погляди людини на життя, тобто йде формування картини світу індивіда.

Сім'я надає англійцю розкішну можливість вести себе так, як йому хочеться, а не так, як годиться. Однак якщо не вважати щорічних відпусток та святкових днів, члени сім'ї аж ніяк не горять бажанням проводити

багато часу разом. Як тільки закінчується виснажливий період дитинства, англійці відправляються в плавання по життю, не особливо обмежуючи себе роздумами про своїх дітей або батьків [2].

На відміну від англійців в українських сім'ях прийнято допомагати батькам. Особливої цінності в житті сім'ї набуває функція виховання дітей: батьківська опіка поширюється не лише на дітей, а й на дорослих дітей. Кожні вихідні українці намагаються присвятити своїй родині.

Англійська родина замкнута зсередини – кожен з її членів ретельно зберігає недоторканність свого приватного життя. Придушувати свої почуття до дітей є обов'язковим пунктом у вихованні. Прояв душевної близькості між членами сім'ї ретельно уникається англійцями, що часто між ними існує навіть більше бар'єрів, ніж між сім'єю і суспільством. Культ незалежності і самостійності людини в англійській сім'ї часто призводить до замкнутості, а потім і до самотності [3].

Українська родина відкрита зсередини – кожен з членів родини ніколи не залишається наодинці зі своїми проблемами. Ніхто не придушує свої емоції та почуття, навіть якщо вони негативні. Внутрішньо-сімейне спілкування покликане вирішувати кілька завдань: забезпечувати обмін інформацією, узгодженість зусиль і виконання ролей у спільній діяльності, установлення й розвиток міжособистісних взаємин, взаємопізнання та самопізнання. Українці протягом століть виробили сталу традицію звеличення шлюбу, сім'ї, домашнього вогнища [4].

Відносини між чоловіком і дружиною в Англії носять досить стриманий характер: чоловік і дружина рідко втручаються у справи один одного. Так само, як і почуття прихильності, почуття сорому, образи, гніву ховаються за стриманою усмішкою подружжя. Галасливі сцени, з'ясування стосунків – все це не притаманне англійській сім'ї. Ігнорування цих речей дозволяє зупиняти будь-які сварки на ранній стадії, не даючи їм вирости в щось більше [3].

В Україні відноси між чоловіком та жінкою носять бурхливий характер, адже вони доволі часто втручаються в справи один одного, що призводить до конфліктів та галасливих сцен. І на відміну від англійців конфлікти часто переростають в розлучення.

У сім'ях української національності відбувається демократизація подружніх відносин, яка проявляється в різних сферах життя сім'ї: переглядаються питання верховенства, ведення сімейного бюджету, господарства, актуалізуються проблеми кооперації домашньої праці, спільного догляду за дітьми та їх виховання.

Для українців характерна наступна ієрархія сімейних цінностей: взаєморозуміння; емоційна підтримка і батьківсько-виховна функція; ділова активність; господарство і побут; зовнішня привабливість; секс. Таким чином, найбільш важливим для молодих людей є характер емоційних відносин з партнером, виховання дітей і ділова активність [4].

Тим не менш, сім'я для англієця є не тільки фортецею, а й своєрідною тихою гаванню, де завжди можна знайти підтримку, не відчуючи при цьому почуття обов'язку, адже незалежність англієцької душі понад усе. В цілому, англієцький спосіб життя виробляє свою норму поведінки людини в суспільстві, в якій відсутні такі поняття, як розбещеність і зайва відвертість. Говорити про своє особисте життя у англієців вважається непристойним і подібних розмов вони намагаються уникати. Англієці акцентують увагу на поведінку людини, а не на його спонукання, все це спрямовано на затвердження певних суспільних норм.

Для українців, сім'я – це в першу чергу традиції. Саме в лоні сім'ї з покоління в покоління передаються життєвий досвід та мудрість, саме в сім'ях прививаються духовні цінності та формується характер людини.

Взагалі формування сімейних цінностей – цілеспрямований процес підготовки до вступу в шлюб, розрахований на виховання позитивних установок і рішення проблем молоді сім'ї. Цінності сім'ї необхідно формувати як у сім'ї, так і в школі та інших освітніх установах, в молодіжних організаціях і трудових колективах. Далеко не всі батьки усвідомлюють свою відповідальність за підготовку дітей до шлюбу і сім'ї [1].

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева Т. В. Семейная психология : учеб. пособие / Т. В. Андреева. – СПб. : Речь, 2004. – 244 с.
2. Арутюнов С. А. Народы та культуры: Развитие і взаємодія / С. А. Арутюнов. – М.: Наука, 1989. – 243 с.
3. Викторова Е. Ю. Система ценностей современных англичан / Е. Ю. Викторова, О. В. Дубровська. – Саратов: Изд-во Саратов. – 2001. – 257 с.

4. Коростылева Л. А. Психология самореализации личности: брачно-семейные отношения. – СПб.: Питер, 2000. – 338 с.

5. Сімейні цінності: навчально-методичний посібник до навчальної програми «Сімейні цінності» (35годин) [для педагогічних працівників] / В. І. Прит, С. І. Тесленко, З. В. Охрименко, Л. В. Корецька. – Івано-Франківськ: НАІР, 2013. – 196 с.

УДК 159.942.2

Голубнича В. О.

студентка, Сумський державний
педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми),

Чижиченко Н. М.

к. психол. н., викладач, Сумський
державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми).

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ КОХАННЯ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

У статті розглянуто науково-теоретичні підходи до вивчення феномену кохання у філософському, біологічному та психологічному аспектах. Особливу увагу приділено визначенню зазначеного психічного явища в психоаналітичному напрямі.

Ключові слова: кохання, теорія любові, інтимність, відданість, пристрасть, еротична любов.

Постановка проблеми. У юнацькому віці мрія про кохання визначається, перш за все, потребою в емоційному контакті, духовній близькості. Розвиток здатності кохати залежить від зовнішніх і внутрішніх умов. У той же час, єдине визначення даного психічного явища на сьогодні відсутнє, тому вивчення проблеми кохання на теоретичному та емпіричному рівні є актуальним.

Метою дослідження є вивчення психологічних особливостей прояву любові та симпатії в юнацькому віці, завдання дослідження: 1) на теоретичному рівні дослідити структурні компоненти кохання; проблеми розвитку здатності кохати; 2) емпірично визначити особливості кохання і закоханості в юнацькому віці.

У філософському словнику любов визначається як морально-естетичне почуття, що виражається в безкорисливому і всепоглинаючому прагненні до свого об'єкту. Специфічним змістом цього почуття є самовідданість. На цьому підґрунті виникає духовне взаємопроникнення.

Люди із своїми індивідуальними особливостями, духовними та природними відмінностями утворюють в любові завершену єдність, доповнюючи один одного і стають як єдине ціле. Моральна природа любові виявляється в її спрямованості не просто на істоту іншої статі, але на конкретну, єдину і неповторну людину.

Першою теорією любові, що поклала початок традиції її вивчення, є концепція Платона. Він засновував свій підхід на відокремленні чуттєвої і духовної любові. На думку вченого, чуттєва закоханість, є нижчим рівнем любові. Людина, яка прагне краси, блага і безсмертя, здійснює сходження до вищої – духовної любові. У теорії Платона виділяються наступні основні критерії любові: любов як прагнення до цілісності; любов як єднання тілесного і духовного; любов як творчість, прагнення до абсолютної краси та досконалості.

Концепція Платона стала джерелом для обґрунтування наступних теорій кохання. Основні положення його концепції розвивалися в філософії епохи Відродження а також в сучасній психології. У середині XIX ст. такі вчені як І. М. Сеченов, І. І. Мечников розкрили свої погляди на проблему любові як сукупності біологічних і вищих духовних проявів [1]. Любов найпотужніше за своєю емоційністю напруга, яка виконує роль набуття оптимізму або песимізму, творення або руйнування, психологічного захисту або вразливості.

Аналіз актуальних досліджень. У вітчизняних і зарубіжних підходах виділялися різноманітні аспекти і компоненти кохання. Показано, що найбільш типовими компонентами, для нормативної структури кохання є: турбота, ніжність, інтимність (довіра), пристрась, відданість (прив'язаність) і повага (Л. Я. Гозман, О. Кернберг, Е. Фромм, R. J. Sternberg). Окрім того, описано, що нормативна структура стосунків кохання має характерний емоційний фон, який виражений як позитивними переживаннями (інтерес, задоволення, радість), так і негативними – смуток, ревності, почуття ворожості, нудьга і страх втрати джерела задоволення (Д. Віннікот, К. Ізард, Л. Каслер, Р. Мей, Р. Хатісс). За нормального розвитку стосунків ці переживання збалансовані і не перешкоджають здоровому функціонуванню особистості (О. С. Кочарян).

Виклад основного матеріалу. У психологічному словнику любов визначається як «інтенсивне, напружене і відносно стійке відчуття суб'єкта, фізіологічно обумовлене сексуальними потребами і що виражається в соціально сформованому прагненні бути своїми особистісно-значущими рисами з максимальною повнотою представленими в життєдіяльності іншого таким чином, щоб пробуджувати у нього потребу в відповідному почутті тієї ж інтенсивності, напруженості та стійкості» [5, с. 198].

До проблеми любові як психосоціального феномену підійшли такі психоаналітики як З. Фрейд, К. Юнг, Е. Фромм.

Підґрунтям концепції З. Фрейда є зв'язок між любов'ю і сексуальністю. Любов, на думку вченого, – це ірраціональне поняття, з якого виключений духовний «зародок». Згідно з сублімацією любов зводиться до сексуальності, що є одним з основних стимулів розвитку людини [6].

К. Г. Юнг трактував енергію лібідо як енергію, що лежить в основі всіх життєвих процесів як індивідуума, так і соціуму. Це дає можливість спрямовуватися організму на виживання в будь-яких умовах [8, с. 134].

Е. Фромм пише, що сутність любові одна і та ж, будь це любов матері до дитини, любов до людей або еротична любов між двома індивідами. Це ідеалізація, повага і знання. Е. Фромм підкреслює, що любов завжди пов'язана з турботою і відповідальністю: «турбота й відповідальність означають, що любов – це діяльність, а не пристрасть, що охопила когось, і не афект, що когось «охопив»» [7, с. 82-83].

Вивчаючи материнську любов, Е. Фромм наголошував про значний вплив особистості матері та її ставлення до життя на здатність дитини виявляти любов. Материнська любов, на думку вченого, змушує дитину відчувати, як гарно народитися на світ; вона вселяє дитині любов до життя, а не тільки бажання залишатися життєздатним. «Молоко – символ першого аспекту любові, турботи та ствердження. Мед символізує радість життя, любові до неї і щастя бути живим. Щоб бути здатною давати мед, мати повинна бути не тільки гарною матір'ю, але й щасливою людиною» з оптимістичними поглядами на життя [7, с. 121]. Це дає нам підстави

стверджувати, що саме в немовлячому віці створюються умови для розвитку досліджуваного феномену.

Мати і дитина утворюють єдину систему психологічної взаємодії, яка залежить від індивідуальних особливостей матері. Р. Ж. Мухамедрахімов дослідив прив'язаність матерів і немовлят [2]. Було виявлено, що поведінка та емоційний стан дітей відображають поведінку і переживання їхніх матерів. Мати, яка виявляє любов впливає на вияв прихильного ставлення дітей до себе і до оточуючих.

К. Ізард відзначає, що «існує кілька різновидів любові», проте вчений зауважує, що всі вони мають щось спільне в своїй основі, щось, завдяки чому кожна з них важлива і значуща для людини, щось, що проходить червоною ниткою через усі типи любові (Ізард К., 2000).

Цікавим для нашого дослідження є думка В. П. Кутішенко, яка розглядає інтимність як форму самопізнання особистості та пізнання іншої людини, як партнера по спілкуванню. Закохана людина набуває досвіду спілкування через призму інтимності, переживає амбівалентні почуття до себе та інших.

Тлумачний словник російської мови трактує поняття «інтимність» як змістові відносини, яким властиві глибоко особисті, таємні та задушевні переживання [3]. Р. С. Немов стверджує, що будь-які людські відносини, які відповідають цьому визначенню, в тому числі і таємні негативні, називаються інтимними.

З. Рубін визначив три основних, вимірюваних компонента любові: прихильність, турбота та інтимність (довіру), які можна вважати емпіричними індикаторами любові [4]. Вчений розробив дві окремі шкали: любов й прихильність. Шкала любові включає пункти, що вимірюють ступінь симпатії та інтимності. Шкала прихильності вимірює, наскільки сприятливо випробуваний оцінює дану людину по якостям (зрілість, пристосованість, інтелект, розсудливість) і наскільки він схильний вважати цю людину схожою на себе.

Висновки. Отже, здійснивши аналіз наукової літератури можна зробити висновок, що феномен любові заснований на свідомих і несвідомих переживаннях, які є одиницею психоаналізу. На розвиток здатності переживати любов впливає соціальний фактор а саме під

впливом матері в немовлячому віці. Прихильники різних напрямів психології визначають структуру кохання по-різному. Тому єдина думка щодо структурних компонентів досліджуваного феномену на сьогодні відсутня. В нашому дослідженні ми приєднуємося до підходу З. Рубіна.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мечников И. И. Этюды оптимизма / Илья Ильич Мечников. – Москва : Наука, 1964. – 339 с.
2. Мухамедрахимов Р. Ж. Мать и младенец : психологическое взаимодействие / Р. Ж. Мухамедрахимов. – С.-Петербург : СПб, 2003. – 288 с.
3. Ожегов С. И. Словарь русского языка. – Изд-е 11-е / С. И. Ожегов. – Москва : Русский язык, 1975. – 560 с.
4. Олифирович Н. И. Психология семейных кризисов / Н. И. Олифирович, Т. А. Зинкевич-Куземкина, Т. Ф. Велента. – СПб, 2006. – 256 с.
5. Психологический словарь / [под общей редакцией А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского]. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Политиздат, 1999. – 494 с.
6. Фрейд З. Очерки по психологии сексуальности / Зигмунд Фрейд. – СПб.: Азбука-классика, 2004. – 228 с.
7. Фромм Э. Искусство любить / Эрих Фромм. – СПб.: Азбука-классика, 2004. – 224 с.
8. Юнг К. Г. Либи́до, его метамарфозы и символы / Карл Густав Юнг. – СПб.: ВЕИП, 1994. – 416 с.

УДК 159.922.2

Горінова Ю. Є.

студентка, Сумський державний
педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми),

Чижиченко Н. М.

к. психол. н., викладач, Сумський
державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми).

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ФРУСТРАЦІЙНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Постановка проблеми. Соціально-психологічні умови розвитку фрустраційної толерантності забезпечують людині реалізацію гармонійних відносин, взаєморозуміння, емоційної стійкості, здатності адекватно оцінювати складні життєві ситуації, знаходити оптимальний вихід із них.

Люди можуть витримувати однаковий рівень психічної напруги по-різному. Стійкість перед труднощами залежить від внутрішніх та

зовнішніх факторів, які впливають на розвиток фрустраційної толерантності особистості.

Аналіз актуальних досліджень. Психологічні аспекти фрустраційної толерантності презентуються в наукових працях О. Асмолова, І. Гріншпуна, С. Кобейс, В. Кнаус, С. Розенцвейг, Л. Солдатової, Н. Чижиченко, Л. Шайгеровою та інших. Особливого значення у дослідженні поняття «фрустраційної толерантності» набули роботи Л. С. Асейкіної, Ю. В. Попика.

Дослідження психологічних аспектів феномену «фрустраційної толерантності» знайшло своє відображення у когнітивній психологічній школі (Дж. Тернер, Л. Фестінгер, Ф. Хайдер, С. Московічі та ін.), гуманістичній психології (К. Роджерс) та раціонально-емотивній, біхевіористичній терапії (А. Елліс, М. Броді, В. Драйден).

Виклад основного матеріалу. У психологічній науці дослідники розрізняють декілька підходів до розкриття терміну «толерантність»: психофізіологічний, особистісний, гуманістичний, соціально-психологічний та ситуаційний. Фрустраційна толерантність досліджується у ситуаційному підході. У загальному вигляді, толерантність до фрустрацій розуміють як психологічну стійкість до фрустраторів, в основі якої лежить здатність до адекватної оцінки ситуації та передбачення виходу з неї [1; 3]. Отже, одним із центральних характеристик толерантності є стійкість, яка може розглядатись як інтегральна характеристика особистості, що забезпечує її стабільність в умовах фрустраційних та стресогенних впливів важких ситуацій.

Американський вчений С. Кобейс в якості базової психологічної основи стійкості розглядав:

- оптимістичну орієнтацію;
- здатність вірити в себе та у свою справу;
- віру в те, що можна вплинути на хід подій (контролювати події);
- бажання спробувати свої сили.

Стійкість означає успішність поведінки (оптимальний та ефективний репертуар реакцій), безпосередній стиль атрибуції (Г. У. Солдатова, Л. А. Шайгерова, 2008).

С. Розенцвейг, досліджуючи емоційні стани, зазначав, що в кожній людини існує певний критичний рівень напруження, перевищення якого зумовлює зміни психічного стану, поведінки. Цей рівень вчений називав толерантністю до фрустрації, визначав її як спроможність індивіда перенести фрустрацію без втрати своєї психобіологічної адаптації. При цьому він розглядав стійкість до дії фрустраторів як постійну, генетично зумовлену характеристику індивіда [6].

На основі цих положень він визначає дев'ять найбільш типових способів поведінки в стані фрустрації:

- реакція фіксації, коли людина не робить конкретних спроб для вирішення ситуації і всю енергію витрачає на переживання;
- визначається низькою можливістю до адаптації та знецінення себе;
- агресивний тип реакції – звинувачення оточуючих людей чи речей, також є дезадаптивним через конфліктність;
- прохання чи вимога до оточуючих взяти на себе відповідальність за подолання труднощів і знайти вихід із ситуації вказує на порушення здатності приймати рішення та розвиток безпорадності;
- сприйняття ситуації як блага або уроку життя, можливості більше не припускати таких помилок, приймати свої позитивні і негативні сторони;
- реакція самозвинувачення – пов'язана з низькою самооцінкою особистості та антипатією до себе;
- взяття відповідальності за вирішення проблеми на себе – є найбільш адаптивною реакцією, свідчить про переживання позитивних очікувань та впевненість у собі;
- знецінювання ситуації; уникнення звинувачення на адресу іншої людини;
- відсутність будь-якої поведінки в надії, що ситуація вирішиться сама [6].

Як бачимо, С. Розенцвейг визначав фрустраційну толерантність як спроможність індивіда перенести фрустрацію без втрати своєї психобіологічної адаптації. При цьому він розглядає стійкість до дії фрустраторів як статичну, генетично зумовлену характеристику особистості.

Зарубіжний вчений В. Кнаус визначає фрустрацію як емоційний стан, що виникає, коли ми зустрічаємо перепону на шляху до досягнення цілей. Щоб визначити фрустрацію дослідник пропонує розширити зміст цього поняття через визначення фрустрації як процесу [5].

Отже, фрустрація – це процес коли потреби та бажання людини блокуються. Тобто, коли рівень сподівань перевищує рівень можливостей і людина відчуває фрустрацію. Фрустрації мають різну емоційну насиченість і починаються з відчуття дискомфорту. Фрустрації виникають через ставлення людини до їх змісту, як емоційно вона сприймає і що думає відносно перепон, які вона зустрічає на своєму шляху. Сила реакції на фрустрацію впливає на думки та поведінку. В залежності від того як людина інтерпретує фрустрацію, вона може стимулювати як позитивні зміни так і агресію, регресію, деструктивну поведінку. Останнє положення підтримує і Є. П. Ільїн та пропонує використовувати поняття «стійкість до фрустраторів» [2, с. 340].

Н. М. Чижиченко вивчала фрустраційну толерантність як афективний компонент оптимізму. Вчена зазначала, що фрустраційна толерантність – це здатність людини переносити складні ситуації без руйнівних наслідків, адекватно їх оцінювати і демонструвати конструктивну поведінку під час подолання перешкод. Це психічна якість, яка необхідна для особистісного зростання особистості, що впливає на розвиток оптимістичного атрибутивного стилю [4].

Висновки. Отже, ми поділяємо думку вчених, які вказують на те, що фрустраційна толерантність – це особистісне утворення, що обумовлює стійкість до фрустраторів і можливість протидіяти різним життєвим труднощам без втрати психічної адаптації основу якої складає здатність людини адекватно оцінювати фруструючі ситуації, передбачати вихід з них, рефлексувати, зіставляти із загальним діяльнісним контекстом, актуалізованими цілями та способами діяльності, виявляючи поведінкову креативність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Асейкина Л. С. Формирование фрустрационной толерантности у иностранных студентов на начальном этапе обучения с позиции компетентного подхода / Л. С. Асейкина // Толерантное сознание и формирование толерантных

отношений (теория и практика): сб. научно-методич. ст. / РАН Моск. психол. социальный ин-т. – М: Воронеж: Мод ЭК, 2005. – С. 507.

2. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Ильин Е. П. – СПб.: Питер. 2006. – 512 с.

3. Попик Ю. В. Формування фрустраційної толерантності у менеджерів освіти в умовах спільної діяльності: дис. ... канд. психол. наук – Київ, 2008. – 253 с.

4. Чижиченко Н. М. Психологічні особливості розвитку оптимізму в ранньому юнацькому віці: дис. ... канд. психол. наук – Київ, 2015. – 253 с.

5. Knaus W. How to conquer your frustration.: [electronic sources] :
[http : // www.rebtnetwork.org](http://www.rebtnetwork.org).

6. Rosenzweig S. Psychodiagnosis / S. Rosenzweig. – New York : Grune & Stratton 1949. – 380 p.

УДК 159.942.5:616.89-008.441.44-053.67

Горбунова А. В.

студентка, Сумський державний
педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми)
*Науковий керівник – к. філос. н.,
Вертель А. В.*

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

У статті розкриті та охарактеризовані психологічні чинники і причини виникнення суїцидальної поведінки у юнацькому віці. Охарактеризовані види суїцидальної поведінки.

Ключові слова: самогубство, суїцид, юнацький вік, самознищення, автоагресивна поведінка.

Постановка проблеми. Феномен суїциду в загальнопсихологічному аспекті трактують як поведінку людини, спрямовану на її самознищення. У розгляді суїцидальної поведінки важливими є соціально-психологічні, біологічні, суспільні фактори, які впливають на її мотивацію.

Самогубство є складною формою поведінки, на яку впливають психологічні, соціальні, ідейно-філософські, біологічні, геокосмічні та інші чинники. Різні аспекти цього явища зумовлюють його дослідження із загальнопсихологічної, патопсихологічної, психопатологічної, соціально-психологічної, психодіагностичної, психокорекційної, психолого-педагогічної позицій.

Людина, живучи в суспільстві, зазнає впливу соціального середовища і сама впливає на нього. Постійні труднощі, які вона переживає, послаблюють її адаптивні можливості. Це зумовлює агресивність особи,

депресію, неадекватну самооцінку. Поєднання кількох мотивів (особистісних і ситуативних) спричинює суїцидальну поведінку людини.

Юнацький вік, є досить складним у віковій психології, адже смислоттєві роздуми в юнацькому віці спрямовані у майбутнє, на пізнання свого життєвого призначення, а відповідь на це питання звичайно розгортається у системі конкретних життєвих планів, які юнаки не завжди можуть реалізувати.

Аналіз актуальних досліджень. Дослідженням суїцидальної поведінки займалося немало видатних психологів, таких як Е. Дюркгейм, Ф. Бекон, З. Фройд, К. Менінгер, Е. Шнейдман. Вітчизняні психологи, також займалися дослідженням цього питання, так наприклад І. Сікорський, видатний представник української психології, психіатрії та педагогіки вважав, що самогубство має не тільки психіатричне, але й громадське та психологічне значення.

Мета статті – розкрити поняття «суїцид», охарактеризувати основні чинники виникнення суїцидальної поведінки у юнацькому віці.

Виклад основного матеріалу. Існування людини в суспільстві охоплює різноманітні взаємозв'язки, що передбачає сукупність її поведінкових реакцій. Однією з них є суїцид (самогубство).

Суїцид (лат. *sui* – себе і *caedere* – вбивати) – навмисне самоушкодження зі смертельним фіналом. Суїцидом вважають не всі дії людини, які мають наслідком її смерть. Встановити відмінність власне самогубства від автоагресивних форм поведінки дає змогу аналіз мотивації вчинків індивіда. Замах людини на власне життя кваліфікують як самогубство за умови, що вона усвідомлює значення своїх дій і керує ними. У всіх інших випадках скоєння людиною дій, які завдають шкоди її психічному чи фізичному здоров'ю, під впливом психопатологічних розладів (маячні ідеї, галюцинації та ін.), у стані психозу слід кваліфікувати як автоагресивну поведінку, нещасний випадок.

Автоагресивна (грец. *autos* – сам і лат. *agressio* – напад) поведінка – специфічна форма особистісної активності, спрямована на завдавання шкоди своєму соматичному або психічному здоров'ю. З огляду на специфіку дій індивіда, спрямованих на нанесення шкоди своєму здоров'ю, розрізняють такі види автоагресивної поведінки: 1) суїцидальна

поведінка: усвідомлені дії, метою яких є позбавлення себе життя; 2) суїцидальні еквіваленти: неусвідомлені дії та умисні вчинки, які призводять до фізичного (психічного) саморуйнування або самознищення, хоча на це не розраховані; 3) несуйцидальна автоагресивна поведінка: різні форми навмисних самоушкоджень (самоотруєнь), метою яких не є добровільна смерть або реалізація яких не небезпечна для життя [1; 2].

Отже, суїцид є одним із проявів (крайнім, фатальним) автоагресивної поведінки. Ключовими чинниками, що призводять до самогубства, вважають психологічні, оскільки суїцид є явищем психологічним. Усі інші чинники діють опосередковано через емоційні переживання, мотивацію людини. Мотивація особистості охоплює складні процеси людської психіки, у яких взаємодіють усі її рівні та утворення – від відчуттів до ідейних переконань. За однією з гіпотез, ризикована поведінка є проявом неусвідомлюваного прагнення до смерті внаслідок посиленої дії Танатосу. Танатос, або Мортідо, згідно з психоаналітичною теорією З. Фрейда, – інстинкт смерті, який разом з інстинктом життя (лібідо) є джерелом психічної енергії. Обидва інстинкти керуються «принципом задоволення» – задоволення потягів, які їх утворюють, зумовлює насолоду. Одним із потягів у структурі інстинкту смерті є потяг до самознищення (позбавитись тягара життя, отримати нетривале, але сильне задоволення). Але це настільки неприйнятне для суспільства, що нерідко людина боїться визнавати його наявність у своїй психіці, щоб не спотворити самооцінку і не спровокувати особистісні руйнації та суспільні санкції. Вона психологічно захищається від усвідомлення цього несумісного з «нормальністю» потягу, витісняючи його у несвідому сферу психіки, звідки він проявляється у небезпечних для здоров'я і життя ризикованих поведінці, вчинках. Тому бажання власної смерті не постає в свідомості суб'єкта як мотив [5].

Вивчення проблеми суїциду в юнацькому віці говорить про те, що часто це спроба не лише звернути на себе увагу, а й форма протесту проти бездушності, цинізму та жорстокості суспільства. На цю спробу може штовхати відчуття самотності, стресу і втрата сенсу життя. Юнацький вік – вік переходу до дорослого самостійного життя, коли з'являються не лише права, а й обов'язки. Та, нажаль, багато тих, хто не підготовлений до таких

змін. З закінченням школи юнаки та дівчата вступають на навчання до різних закладів – новий колектив, нові завдання, нова форма роботи, часто нове місце проживання [3].

Часто причиною замаху на власне життя стає депресія, викликана втратою об'єкта любові, супроводжується сумом, втратою інтересу до життя і відсутністю мотивації до рішення життєвих завдань. Іноді депресія може не мати суттєво відкритого характеру: юнак намагається сховати її за підвищенням активності, підвищеною увагою до деталей або ж антисоціальною поведінкою – правопорушення, вживання наркотиків, алкоголю, нерозбірливі інтимні стосунки. В поведінці варіанту 2 прихований ризик. Часто смерть від передозування є задуманою. Дослідження серед юнаків і дівчат акцентує увагу на тому, що юнаки і дівчата, які живуть статевим життям і, що вживають алкоголь, схильні до більшого ризику самогубства, ніж ті, які не мають інтимних відносин [4].

Висновки. Юнаки не є абсолютно суїцидальними. Навіть бажання померти не є за своєю психологічною сутністю однозначним – воно є амбівалентне. Частина особистості хоче жити, інша прагне відійти в небуття. Суїцидальні настрої душі можуть виникати, зникати, потім знову з'являтися, але майже завжди минають.

В суспільстві, нажаль, сформувалось якесь, навіть не негативне, а байдуже ставлення до суїциду. Його сприймають як щось, що відштовхує сторонніх спостерігачів. Можливо, тому, що люди не бажають потрапити в складне становище ставши свідком такого дійства. Ця тема хвилює, нажаль, лише тих, хто може зіткнутися з нею в своїй професійній діяльності. Інші ж часто просто ігнорують тему самогубства, перекладаючи її в руки психологів, вчителів, лікарів, не думаючи про те, що допомога потрібна не лише від спеціаліста, а й від близьких та рідних. Особливо страшно, коли байдужа позиція оточуючих стикається з сенситивною і схвилюваною особистістю. Таке відношення лише підтверджує підозру, що їй реально ніхто в змозі надати допомогу.

Потенційні самогубці страждають від почуття провини. А більшість людей, які б могли допомогти, через свої власні та релігійні табу на проблему суїциду, можуть дати визначення бажанню померти як

аморальному. Тобто, замість допомоги людина отримує лише засудження. Тому тема самогубства є досить обширною, та має ще багато аспектів які необхідно досліджувати.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бородин С. В. Мотивы и причины самоубийств. Комплексные исследования в суицидологии / С. В. Бородин, А. С. Михлик. – М.: Аркто, 2005. – 65 с.
2. Дюркгейм Э. Самоубийство: Социологический этюд / Эмиль Дюркгейм; [пер. с франц. А. Н. Ильинского]. – М.: Мысль, 1994. – 399 с.
3. Кон И. С. Психология ранней юности / Игорь Семенович Кон. – М.: Оникс, 2004. – 243 с.
4. Коханенко Л. Проблема самогубства: погляди І. Сікорського та сучасні досліді / Л. Коханенко // Практична психологія та соціальна робота. – 2002. – №4. – С. 49–51.
5. Фрейд З. Печаль и меланхолия / Зигмунд Фрейд // Основне психологические теории в психоанализе. Очерк истории психоанализа. – СПб.: «Алетейя», 1997. – С. 211–231.

УДК 159.947.5–053.67

Горова І. М.

студентка, Сумський державний
педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми)
Науковий керівник – доктор
психол. н., професор **Кузікова С. Б.**

ДОСЛІДЖЕННЯ ЧАСОВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ ТА САМОРЕГУЛЯЦІЇ В РАННЬОМУ ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

У статті визначено особливості часової перспективи та усвідомленої саморегуляції в ранньому юнацькому віці, з'ясовано особливості взаємозв'язку цих феноменів. Презентовано результати емпіричного дослідження часової перспективи та саморегуляції молоді.

Ключові слова: особистість, часова перспектива, саморегуляція, планування, програмування, моделювання, самостійність, цілі життя, процес життя, локус контролю.

Постановка проблеми. Проблема вивчення часової перспективи, як системи уявлень особистості про своє минуле, теперішнє, майбутнє, їх переживання і ставлення до них, вже тривалий час викликає інтерес дослідників. Часова перспектива – значима характеристика особистості, яка відображається в багатьох сферах життєдіяльності. Вона, пов'язана з продуктивними аспектами особистості і виступає одним з критеріїв особистісного і соціального розвитку. В зв'язку з цим, особливе значення має вивчення факторів розвитку часової перспективи. Одним із таких факторів є усвідомлена саморегуляція. Особливості її взаємозв'язку із

часовою перспективою викликають інтерес, оскільки вони виступають як основа індивідуального прояву здатності людини регулювати свою життєдіяльність у часовому аспекті, ставити і досягати життєві цілі.

Аналіз актуальних досліджень. Часова перспектива є провідною темою наукових досліджень К. А. Абульханової-Славської, Т. Н. Березиної, Є. І. Головахи, Б. В. Зейгарник, Ф. Зімбардо, В. І. Ковальова, А. А. Кронніка, К. Левіна, К. Муздибаева, Ж. Нюттена, Л. А. Регуш, Н. Н. Толстих, Л. К. Франка, П. Фресса. Особливості саморегуляції особистості висвітлені в роботах Е. А. Аронової, Н. А. Бернштейна, Е. Д. Божович, Е. М. Гребеннікова, В. І. Іваннікова, П. С. Клециної, А. П. Корнілова, Т. В. Корнілова, А. В. Кругланські, О. А. Конопкіна, В. І. Моросанової, А. С. Шарова, Т. І. Шульги.

Мета статті – виявлення особливостей взаємозв'язку саморегуляції та часової перспективи людини.

Виклад основного матеріалу. Проблема часової перспективи людини є досить актуальною як для вітчизняних так і для зарубіжних дослідників. Термін «часова перспектива» був введений Л. К. Франком і означає на його думку взаємозв'язок і взаємозумовленість минулого, сьогодення і майбутнього в свідомості і поведінці людини.

Н. Н. Толстих сучасний стан досліджень часової перспективи об'єднала в такі підходи: мотиваційний, подієвий/причинно-цільовий, типологічний. На думку К. А. Альбуханової та Т. Н. Березиної, одним з основних механізмів, що сприяють формуванню часової перспективи є здатність людини моделювати бажане майбутнє. На основі здатності антиципувати майбутнє і готуватися до нього в сьогоденні, здійснюється постановка конкретних цілей активності, які дозволяють структурувати та узгоджувати минуле, сьогодення і майбутнє, тим самим, зменшуючи рівень невизначеності, і збільшуючи рівень реалістичності часової перспективи.

Розвиток усіх форм часових відносин людини зі світом, її процесів сприйняття, переживання, усвідомлення і цілісного ставлення до часу життя розглядаються як опосередкований її здатністю виступати суб'єктом своєї активності, особистісно організовувати час. Одним з основних механізмів, що забезпечують функціонування людини в часово-просторовій дійсності, може бути саморегуляція людини, яка сполучає, психічні процеси і стани з часово-цільовим центром діяльності.

А. В. Кругланські разом зі своїми колегами пропонує розглядати в якості основи цілеспрямованої діяльності два різні способи саморегуляції: динамічний і оцінний. О. А. Кнопкін та В. І. Моросанова вважають, що усвідомлена саморегуляція довільної активності людини може бути представлена як єдність двох аспектів: базового функціонально-структурного і змістовно-психологічного. Вона являє собою багаторівневий процес по побудові психічної активності та управління нею для досягнення усвідомлено висунутих і суб'єктно-прийнятих цілей діяльності та поведінки. Його реалізацію здійснює система регуляторних процесів, основні з яких: планування цілей, моделювання значущих умов їх досягнення, програмування дій, оцінювання та коригування результатів.

Усвідомлена саморегуляція може розглядатися в якості цілісного психологічного процесу, що здійснює функцію моделювання людиною майбутнього і, отже, процесу, супутнього освоєнню людиною особистої часової перспективи, що виражається в її структуруванні та наповненні конкретним вмістом в виконуваній нею діяльності і життя в цілому. Це пояснює загальні закономірності взаємозв'язку часової перспективи і усвідомленої саморегуляції.

Експериментальне дослідження особливостей часової перспективи та саморегуляції в ранньому юнацькому віці проходило на базі СумДПУ імені А. С. Макаренка та Сумської ЗОШ I-III ступенів №2. У дослідженні взяли участь 30 чоловік, з них 15 студентів-першокурсників факультету практичної психології і 15 учнів 11-го класу. Ми використали наступні психодіагностичні методики: «Методика незакінчених речень» Ж. Ньюттена в адаптації Н. Н. Толстих, «Смисложиттєві орієнтації» Д. А. Леонтьєва, «Стиль саморегуляції поведінки» В. І. Моросанової.

Згідно отриманих результатів за методикою «ММІ» можемо зробити висновок про те, що студенти орієнтовані в часовій перспективі на теперішнє і на майбутнє в рівній степені, тоді як у старшокласників переважає орієнтація на майбутнє. У змістовній перспективі у молоді переважає направленість на «Я-концепцію», на захист себе, на самооцінку. Варто відмітити, що старшокласники в однаковій мірі направлені як на навчання, так і на роботу. На відміну від них студенти більш направлені на навчання. Також у них простежується більше прагнення до автономії та саморегуляції.

За допомогою опитувальника «Смисложиттєві орієнтації» ми дослідили «джерело» сенсу життя сучасної молоді. Порівнявши результати старшокласників і першокурсників, ми бачимо, що за всіма шкалами, окрім «Локус контролю-Я», школярі мають нижчі показники за студентів. За загальним показником у більшості респондентів (23 чоловіка) спостерігається середній рівень, це означає, що вони мають в житті цілі у майбутньому, які надають життю осмисленість, спрямованість і часову перспективу, досліджувані сприймають процес свого життя як досить цікавий, емоційно насичений і наповнений змістом. Ці респонденти загалом задоволені своєю самореалізацією. Вони вважають себе відносно сильними особистостями, щоб на свій розсуд будувати своє життя. Інші 7 чоловік мають низькі показники, які свідчать про зовсім протилежну тенденцію.

Опитувальником «Стиль саморегуляції поведінки» ми діагностували особливості розвитку індивідуальної саморегуляції особистості. Загальний результат за двома вибірками майже однаковий. Відмінності помітні лише по окремим шкалам. Так у першокурсників вищі показники по шкалам «Планування» та «Моделювання», а у старшокласників – по шкалам «Гнучкість» та «Самостійність». За результатами дослідження виявилось, що у 7-ми досліджуваних високий рівень саморегуляції, що свідчить про те, що вони самостійні, гнучко і адекватно реагують на зміну умов, висування і досягнення мети у них в значній мірі усвідомлено. При високій мотивації досягнення вони здатні формувати такий стиль саморегуляції, який дозволяє компенсувати вплив особистісних, характерологічних особливостей, що перешкоджають досягненню мети.

У 10 чоловік середній рівень розвитку саморегуляції – це свідчить, що потреба в усвідомленому плануванні та програмуванні своєї поведінки у них досить сформована, вони мало залежні від ситуації і думки оточуючих людей, у цих досліджуваних трохи нижча можливість компенсації несприятливих для досягнення поставленої мети особистісних особливостей, на противагу піддослідним з високим рівнем регуляції. У чотирьох чоловік – низький рівень. При таких показниках у досліджуваних потреба в усвідомленому плануванні та програмуванні своєї поведінки не

сформована, вони більш залежні від ситуації і думки оточуючих людей. У них знижена можливість компенсації несприятливих для досягнення поставленої мети особистісних особливостей.

За результатами статистичного аналізу за критерієм Пірсона спостерігається позитивна кореляція по таким шкалам: «Ціль в житті» зі шкалою «Результативність життя», «Локус контролю-Я» та «Моделювання» на рівні статистичної значущості ($p=0,01$); «Процес життя» корелює з «Гнучкістю» на рівні статистичної значущості ($p=0,01$); «Результативність життя» – з «Процесом життя» на рівні статистичної значущості ($p=0,001$). Також простежується позитивний кореляційний зв'язок між шкалами «Локус контролю-Я» та «Самостійність». Загальні показники за методикою «Стиль саморегуляції» та «СЖО» також мають позитивну кореляцію на рівні статистичної значущості ($p=0,001$).

Отже, проблема часової перспективи людини є досить актуальною для дослідників. Термін «часова перспектива» був введений Л. К. Франком і означає, на його думку, взаємозв'язок і взаємозумовленість минулого, сьогодення і майбутнього в свідомості і поведінці людини. На думку К. А. Альбухановой та Т. Н. Березіной, одним з основних механізмів, що сприяють формуванню часової перспективи є здатність людини моделювати бажане майбутнє. На цій основі здійснюється постановка конкретних цілей, які дозволяють структурувати та узгоджувати минуле, сьогодення і майбутнє.

Згідно отриманих результатів дослідження можемо зробити висновок, що студенти орієнтовані в часовій перспективі на теперішнє і на майбутнє в рівному ступені, тоді як у старшокласників переважає орієнтація на майбутнє. У змістовній перспективі у молоді переважає направленість на «Я-концепцію», на захист себе, на самооцінку.

У 7 досліджуваних високий рівень саморегуляції у 10 чоловік середній, що свідчить про те, що вони самостійні, гнучко і адекватно реагують на зміну умов, висування і досягнення мети у них в значній мірі усвідомлено, їх потреба в усвідомленому плануванні та програмуванні своєї поведінки досить сформована, вони мало залежні від ситуації і думки оточуючих людей. У чотирьох чоловік – низький рівень, що свідчить про протилежну тенденцію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова К. А. Время личности и время жизни / К. А. Абульханова, Т. Н. Березина. – СПб.: Алетейя, 2001. – 304 с.
2. Моросанова В. И. Самосознание и саморегуляция поведения / В. И. Моросанова, Е. А. Аронова. – М.: Изд-во «Институт психологи РАН», 2007. – 213 с.
3. Толстых Н. Н. Роль временной перспективы в развитии личности и индивидуальности в юношеском возрасте / Н. Н. Толстых // Научные основы прикладной психологии. – М., 1988. – С. 151-152.
4. Kruglanski A. W. To do the right thing! or To just do it!: Locomotion and assessment as distinct self-regulatory imperatives / [A. W. Kruglanski, E. P. Thompson, E. T. Higgins & other] // Journal of Personality and Social Psychology. – 2000. – №79. – С. 793-815.

УДК 37.017+159.946.3

Дарвиш В. В.

директор компании «DMA Medhilfe»,
(Зеезен, Германия)

Научный руководитель: к. филол. н.,
доцент **Кац Ю.В.**, СумГУ (г. Сумы)

ЭТНОКУЛЬТУРНЫЕ ТРАДИЦИИ ЭЛИТЫ В ГЕРМАНИИ

Статья посвящена этническим традициям немецкой номенклатуры и верхушки правительственной и экономической элиты страны в первой половине 21 века. Особое внимание уделяется немецкой традиции эксклюзивной избирательности большинства топ-менеджеров и руководителей политических партий, основанное на исторически консервативных началах. Автор статьи размышляет над возможностью шансов новых немцев из смешанных этнических браков занимать руководящие посты в политике и экономике Германии в настоящее время и в обозримом будущем.

Ключевые слова: немецкая номенклатурная элита; социальный ценз; правящая элита; немецкие ценности; социальная близость; иммиграция; социальное и этническое происхождение.

Постановка проблемы. Тема правящей элиты в Европе и в Германии достаточно закрытая для общего рассмотрения, так как считается, что в демократических странах социальные лифты работают исправно и об образовании правящего класса говорить нет оснований. В Германии, в частности, существуют историко-общественные причины у немецкой закрытости, и роль немецких богатых семей в экономике и политике достаточно велика. При получении высших руководящих должностей в экономике большую роль играет – из какого социального слоя кандидат и какие этнокультурные традиции и ценности нации он восхваляет [1].

Смелюсь утверждать, что не все этнические немцы могут претендовать на роль будущего руководителя государства, с детства получая одинаковые преференции в образовании и воспитании. Я – этническая украинка, проживающая на территории Германии уже 10 лет, мой муж немец – полукровка (его мать немка, а отец сириец-иммигрант волны 1950 годов), поэтому мой сын с рождения впитывает ценности трех культур одновременно в нашем доме и в домах его дедушек и бабушек из всех трех стран. Воспитывая 7 летнего сына в Германии, который здесь родился и имеет немецкое гражданство, а так же мечтает стать бургомистром своего города, а возможно и бундесканцлером Германии, я задумалась о реальных возможностях моего ребенка реализовать его детскую мечту и стать одним из будущих руководителей страны в его обозримом будущем – годах 2035–2037.

Изучение данного вопроса требовали глубокого погружения в историю и теорию германской элиты, с детализацией в системе представлений и ценностей немцев, которые должны быть впитаны с детства у ребенка с хлебом и чистым немецким воздухом, с обязательным погружением в этнические ценности и традиции, как одного из важных факторов социализации личности в Германии [2].

Подробно изучив вопрос с точки зрения основных ценностей немецкой политической и экономической верхушки общества, определилось два важных понятия: первое и самое важное немецкое понятие «Bildung» (образованность), которое является основным показателем для выбора любого действующего политика или топ-руководителя в немецком государстве. И второе существенно важное понятие – это «Elit»(элита), или высший класс. Только 0,05 процентов немецкого населения (около 4000 человек из 82 миллиона проживающих состоянием на 2016 год), подразумеваются под умолчанием под словом «Элита», по наблюдениям профессора Михаэля Хартмана, руководителя кафедры социологии Дортмундского университета в его нашумевшем очерке «Topmanager – Die Rekrutierung einer Elite» (Топ-менеджер-рекрутинг среди элиты) [3].

Элиты – это те, кто занимает ведущие позиции в различных общественных сферах, то есть в экономике: топ-менеджеры, председатели

советов директоров крупных предприятий, ведущие политики, а так же чиновники на федеральном уровне и землях судьи федеральных судов, кроме того, представители ведущих медиа: шеф-редакторы, владельцы, директора программ, издатели больших газет, редакторы радио и телевидения. В научной сфере: научные советы в ведущих крупных научных организациях, ректоры университетов. Руководители ведущих общественных организаций, верхушка Церкви и профсоюзов, и ряд начальствующих лиц в культурных организациях. При этом всем списке конкретных лиц на политической и бизнес арене Германии, немецкий правящий слой исключительно закрыт для внешнего изучения.

Будущие немецкие топы посещают преимущественно три маленьких элитных высших учебных заведения, в которой в общей сложности пять тысяч учащихся. Но каждый второй немецкий топ-менеджер, большая часть чиновников, судей и высших политиков – выпускники одного из этих вузов. Представители немецких элит меняют сферы деятельности по пути к государственной службе – сначала чиновник, потом он переходит в правительство, потом в бизнес, потом снова на госслужбу. Это и есть «эксклюзивный социальный прием», скрытый социальный ценз на высших постах. И наиболее заметен он в экономике. В Германии 80 процентов топ-менеджеров происходит из самой высшей части среднего класса, и это всего 4% населения [4].

Что касается юстиции, госуправления и медиа – в Германии две трети рекрутируются из этих высших 4% населения. В политике та же картина – половину действующих политиков можно по происхождению, а не по достижениям, отнести к элите страны. Эти все истоки отбора идут далеко из прошлого страны, из истоков историко-общественных причин, так как исторически влияние богатых семей в экономике очень большое еще со времен Кайзера Вильгельма. В настоящее время, из 100 крупнейших предприятий 48-то есть почти половина – контролируются частными семьями промышленников. Это самый большой процент во всех крупных развитых индустриальных странах мира. Эти семьи так же обладают значительным влиянием на кадровые назначения на этих своих предприятиях. Эти семейные предприятия

(крупнейшие концерны «БМВ», «Фольксваген», «Альди» и др) управляются семьями в 4-м, 5-м, 6-м поколениях, иногда – по 300 лет! Промышленность занимает в экономике Германии около трети всего дохода, а это вдвое выше, чем в Британии и Франции вместе взятых.

При получении высших руководящих должностей в экономике большую роль играет – из какого социального слоя кандидат. Личности распознают друг друга как похожих, и существует простой принцип при занятии высших должностей – социальная близость. Десятилетиями мужчины из высших общественных слоев узнают друг друга по повадкам, движению, жестам, манере разговора – это не прямой блат, это социальный ценз. Как правило, личность идентифицируют как хорошую, постольку, поскольку она похожа на того, кто дает оценку. Распознают и используют как критерий без того, чтобы это назвать, и часто неосознанно. Это свойственно всем людям в любой среде, но социальные лифты здесь начинают проскальзывать.

Есть одна сфера, где население может прямо выбирать, но все же из представленных кандидатов от «элит» – это политика. В политической сфере есть частая сменяемость, в экономической сфере избирать нельзя – там считается только имущество семьи или акционеров, и они решают, кто этим предприятием или концерном управляет. Как правило, в немецкой политике 70% кресел, которые были заняты немецкими «слугами народа», тоже принадлежат выходцам из тех самых пресловутых трех элитных немецких учебных заведений. Часть специалистов в области социологии имеют надежду на изменение Германии как раз из-за иммигрантов и новой иммиграционной политике, внедренной бундесканцлером фрау Меркель в 2015 году в связи с Сирийским военным конфликтом, когда Германия приняла за 9 месяцев более полтора миллиона беженцев – потенциальных иммигрантов, и их количество увеличивается ежемесячно на несколько тысяч человек. Процент иммигрантов растет, они получают гражданство, и рано или поздно эти закрытые немецкие элиты с помощью демократических процедур, и косвенно – экономически, будут подвинуты. На заре будущего моего сына сияет возможность жить в стране в прецеденте европейской иммигрантской эволюции или даже

революции в сфере избирательности кандидатов на высшие руководящие посты.

Исследования Организации экономического сотрудничества и развития (OECD) показало, что процент иммигрантов на госслужбе в Германии – самый низкий пока среди европейских стран. Если посмотреть на Италию, то там тоже не так много иммигрантов в элите. Две страны, где достаточно иммигрантов в политике – это Британия и Франция. Но эти страны обладают куда более длительной традицией иммиграции, так как они бывшие колониальные страны. В настоящее время во французском правительстве трое министров – с иммиграционным происхождением, а в немецком правительстве – ни одного. Но в Германии приток и заметный процент иммигрантов случился с 1970-х годов, а во Франции основной приток случился на 100 лет раньше. И это основная причина, почему Германия отстает в этом вопросе – время.

Так что, предположительно – возможность стать руководителем области или города человеку со смешанной этнической родословной в Германии – это вопрос времени. И к тому времени, когда мой сын предположительно окончит вуз и будет достаточно зрелым (приблизительно 2035 год), шансы у него более чем положительные прийти к своей мечте и стать бургомистром немецкого мультикультурного и мульти-этнически населенного города будущего. Я в это верю, и сын мой тоже, а мечта, как известно – окрыляет и дает колоссальные силы и мотивацию к победе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Michael Hartmann. Der Mythos von den Leistungseliten: Spitzenkarrieren und soziale Herkunft in Wirtschaft, Politik, Justiz und Wissenschaft / Campus Verlag. Auflage 1(2002). – Deutsch sprache. – 208 p.
2. Michael Hartmann. Eliten und Macht in Europa: Ein internationaler Vergleich / Campus Verlag. Auflage 1(2007). – Deutsch sprache. – 268 p.
3. Michael Hartmann. Topmanager-Der Rekrutierung einer Elite / Campus Verlag. Auflage 1(1996). – Deutsche sprache. – 218 p.
4. Слободенюк В. В. Политическая элита Германии о проблеме турецкой диаспоры (вторая половина XX-начало XXI вв.). Научные проблемы гуманитарных исследований. – Россия. 2010. – Вып. №6. – 7 с.

Демочка Ю. В.

студентка, Сумський державний
педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми),

Чижиченко Н. М.

к. психол. н., викладач, Сумський
державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми)

ТЕМПОРАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглянуто науково-теоретичні підходи вивчення темпоральності особистості. Проаналізовано філософський та психологічних підходи. Особливу увагу приділено дослідженням психофізіологічному аспектові.

Ключові слова: темпоральність, біологічний час, соціальний час, часові уявлення, особистісно-часове спрямування.

Постановка проблеми. Дослідження категорії часу займає істотне місце в психологічних теоріях особистості. Прояви темпоральності в фізичному, біологічному та психологічному аспекті виявляються у феноменологічних конструктах життєдіяльності людини, що вивчаються у віковій психології, психофізіологією, психологією праці та ін.

Існують різні підходи у вивченні темпоральності. Позиція, яку займає персонолог відносно часу, впливає на характер його теорії. Положення про час може бути критерієм, основою для визначення схожості і відмінності теорій особистості. Проаналізуємо основні теорії особистості і підходи до її вивчення в зарубіжній і вітчизняній психології з точки зору взаємодії особистості і часу.

Виклад основного матеріалу. У філософських і психолого-педагогічних дослідженнях виділяють біологічний і соціальний час, який визначає характеристики людини як індивіда та є часом життя особистості; суб'єктний час, який розуміється в контексті активності особистості та характеризує особливості її предметно-комунікативної діяльності й утворює часову організацію життєдіяльності особистості; творчо-перетворювальний час, який розкривається у особливостях поведінки та манері спілкування і є передумовою вироблення особистістю оригінального стилю життя та дозволяє розширити межі психологічного часу.

Аналіз формування часових уявлень здійснений філософами А. Бергсоном і Е. Гуссерлем дають підстави стверджувати, що людина схильна фантазувати час і орієнтується на ті часові уявлення, які відображають неіснуючі в реальності проміжки часу та їх упорядкованість. Так особистість підводить критерії минулого або майбутнього на сьогодення. Невідповідність часових мірок змушує людину страждати та переживати кризи. Уявлення, котрі орієнтують поведінку особистості на неіснуючі критерії сьогодення К. Манхейм назвав трансцендентними [8].

Результати досліджень активності мозку психофізіологами доводять, що фізіологічний час у людини, котра знаходиться в одному і тому ж стані, минає швидше в правій півкулі, ніж в лівій [5]. Це є підтвердженням думки вченого Б. М. Владимирського про те, що час минає по-різному в правій і лівій півкулях головного мозку людини. Отже, це дає можливість припустити про особливості людини в сприйнятті часу.

Засновник психоаналізу З. Фрейд вважав, що на розвиток і формування особистості безпосередньо впливає минуле як індивідуальне, так і соціально-історичне. Прихильник даного напрямку А. Адлер відмічав цілеспрямований характер лінії життя, що знаменує спрямованість людини в майбутнє. Вчений вважав, що життєві цілі особистості мотивують поведінку людини сьогодні, орієнтують її на розвиток і досягнення бажаного у майбутньому і мають витoki в її минулому досвіді, а в сьогоденні підтримуються актуалізацією почуття небезпеки, незахищеності.

В першій половині ХХ ст. Л. С. Виготський зазначав необхідність системного підходу в поясненні феноменології людського віку і розвитку особистості [6]. Таких поглядів дотримувалися К. О. Абульханова-Славська, Б. Г. Ананьєв, В. О. Ганзен, Ю. М. Забродін, Б. Ф. Ломов та інші. Зокрема, К. О. Абульханова-Славська визначає системний підхід як «суб'єктний», зміст якого полягає в поєднанні психологічного аналізу діяльності суб'єкта та психологічного аналізу суб'єкта діяльності [1].

Для аналізу особистісної організації часу К. А. Абульханова-Славська пропонує розглядати сукупність трьох понять: життєва позиція, життєва лінія, життєва перспектива. Життєва позиція є результатом досягнень людини, вона акумулює її минулий досвід і водночас є потенціалом

майбутнього. Лінія життєвого руху особистості має зростання та падіння, безперервність та відривчастість. Життєва перспектива, на погляд вченої, має три аспекти: психологічний, особистісний і життєвий.

Б. Г. Ананьєв пропонує аналізувати віковий та індивідуально-психологічний розвиток особистості у часовому аспекті, де вік є інтегральною характеристикою людини, котра розвивається [2]. Ідея вченого полягає в поєднанні структурності та розвитку. Це дозволяє визначити певні підсистемні блоки та їх складові й встановити визначальні фактори на кожному віковому етапі розвитку особистості.

Вченими радянського періоду (О. М. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн, Д. М. Узнадзе, В. М. Мясищев) час досліджувався в межах вивчення властивостей особистості. Існували різні підходи відносно темпоральності, однак, провідною її характеристикою науковці вважали спрямованість. В різних концепціях зазначена властивість визначається по-різному: як динамічна тенденція, смислоутворюючий мотив, домінуюче ставлення, головна життєва спрямованість.

Б. Ф. Ломов наголошує на динаміці системних процесів і функцій у взаємодії системи з оточенням, вивчення предмета дослідження як цілісної та багатовимірної реальності [7]. Спрямованість є властивістю особистості, що визначає її психологічну структуру, котра складається з цілей, мотивів та суб'єктивного ставлення до різних сфер життєдіяльності.

Структура будь-якої системи визначається сукупністю елементів та стійких взаємозв'язків між ними. Тому параметри даної структури в просторовому вимірі визначають конкретний її стан й індивідуальні відмінності [3; 4]. Таке положення дозволяє розглядати дві моделі психологічної структури особистості: структурну (визначається часова упорядкованість та ієрархія психічних утворень особистості) та динамічну (опис психічної регуляції як розгорнутого в часі процесу).

Суттєвим моментом теоретичного аналізу проблеми темпоральності є обґрунтовані Є. І. Головахою критерії оцінювання часового виміру життєвої перспективи. Вчений визначає оптимістичність, диференційованість, довготривалість, реалістичність та узгодженість.

Структурними компонентами, які забезпечують реалізацію життєвої перспективи, є життєві цілі, плани, набутий життєвий досвід особистості.

Життєві цілі виступають головними мотиваційними орієнтирами життєвого шляху особистості щодо власного майбутнього, виконують функцію мисленнєвого передбачення результатів діяльності та є предметною й хронологічним аспектом актуального майбутнього.

Висновки. Отже, темпоральність – сукупність об'єктивного часу, його відображення, переживання і проживання часу, перехід часів. Хронометричний час вимірюється, а прожитий час триває і починається, продовжується і завершується, і тільки зовнішньо його можна співвіднести з об'єктивним часом. Досвід роботи особистості з часом, перебіг існування, фактичності особистості виявляються в єдності переживання, проживання та існування людини в подіях життя.

Проведений теоретичний аналіз дозволив визначити складові загального поняття темпоральності особистості, до якого входять особливості сприйняття часу людиною (почуття часу), переважаюча часова орієнтація (часова компетентність), особливості суб'єктивного переживання часу (емоційний компонент). Переважаючим в дослідженнях особистісно-часового спрямування є дослідження часу як суб'єктивного переживання, що виконує організаційну функцію, а саме планування, контроль та саморегуляцію діяльності і поведінки, обумовлену часовим проміжком. Відповідно до визначених складових доцільно з'ясувати особливості темпоральності в ранньому юнацькому віці та здійснити добір психодіагностичного інструментарію для дослідження її особливостей у старшокласників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова К. А. Время личности и время жизни. / К. А. Абульханова, Т. Н. Березина – СПб: Алетейя, 2001. – 304 с.
2. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды : В 2 т. / [под. ред. А. А. Бодалева и др.] Акад. пед. наук СССР. – М.: Педагогика, 1980. – 288 с.
3. Болотова А. К. Время и личность. Временные измерения феноменов личности / А. К. Болотова, В. Д. Бекренев // Психология. Журнал Высшей школы экономики. – 2007. – Т. 4. – № 3 – С. 61–78.
4. Болотова А. К. Психология организации времени : учеб. пособие для вузов / А. К. Болотова. – М.: Аспект Пресс, 2006. – 254 с.
5. Владимирский Б. М. Межполушарная асимметрия и управление функциональным состоянием мозга / Б. М. Владимирский // 30-е Всерос. совещ. по пробл. высш. нервн. деят-ти, посвящ. 150-летию со дня рождения И. П. Павлова. – СПб – 2000. – Т. 2. – 178 с.
6. Выготский Л. С. Собрание сочинений В 6-ти т. Детская психология / [под ред. Д. Б. Эльконина]. – М.: Педагогика, 1984. – Т. 4. – 432 с.

7. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологи / Б. Ф. Ломов. – М., 1984. – 247 с.
8. Манхейм К. Идеология и утопия / К. Манхейм // Диагноз нашего времени. – М.: Юрист, 1994. – С. 166-167.

УДК 159.953.34

Дербеньова Ю. В.

студентка, Сумський державний
педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми)
Науковий керівник – к. психол. н.,
доцент **Стадник Г. А.**

ПРИЙОМИ І МЕТОДИ ЗАПАМ'ЯТОВУВАННЯ

У статті дано визначення поняття «запам'ятовування». Встановлено прийоми і методи ефективного запам'ятовування.

Ключові слова: довільне, мимовільне запам'ятовування, заучування, усвідомлення, асоціація образів, принцип паузи, рима, принцип аббревіатури.

Постановка проблеми. У потоці сучасного життя на кожну людину обрушується лавина інформації, і нам доводиться щось запам'ятовувати, а щось «відкидати». Але інформації стає все більше і для цього людині потрібні методи для кращого запам'ятовування.

Мета статті – з'ясувати особливості запам'ятовування і прийоми та методи, які впливають на його ефективність.

Виклад основного матеріалу. Запам'ятовування – це встановлення зв'язку нового з тим, що вже є в свідомості людини, «закріплення тих образів і вражень, які виникають у свідомості під дією предметів і явищ дійсності в процесі відчуття і сприйняття» [1].

Запам'ятовування може бути мимовільним (випадковим) або довільним (цілеспрямованим). Довільне запам'ятовування ранжирується за ступенем точності майбутнього відтворення матеріалу. В одних випадках запам'ятовується і відтворюється тільки загальний зміст, суть думок. В інших випадках необхідно запам'ятовувати і відтворювати точно, буквально словесне вираження думок (правила, визначення і тощо).

Запам'ятовування сенсу – це запам'ятовування загальних і істотних сторін навчального матеріалу і відволікання від несуттєвих деталей і особливостей. Виділення суттєвого залежить від розуміння самого

матеріалу, того, що в ньому найбільш важливе і значиме, а що другорядне. Воно тісно пов'язане з процесами мислення, з розумовим розвитком людини, з запасом його знань. Заучування – варіант вищої точності відтворення при довільному запам'ятовуванні – у навчальному процесі використовується особливо часто [1].

Звичайно, можна використовувати для зберігання та вибірки інформації різні паперові, аудіо-, відео- та комп'ютерні носії, однак в умовах навколишнього середовища все більш людині необхідно велику кількість даних зберігати у власній пам'яті. І не просто зберігати, а мати можливість її ефективно використовувати.

В даний час розроблено безліч прийомів і методів запам'ятовування інформації. Так, Д. Лапп пропонує наступні способи запам'ятовування і відтворення інформації:

1) Усвідомлення. Слід свідомо залучати якомога більше почуттів у процес запам'ятовування інформації. При затриманні уявного погляду на найбільш значних елементах інформації та різних підказках слід краще запам'ятовувати. Золоте правило обробки інформації: вибирати, концентруватися і аналізувати.

2) Асоціація образів. Вдаючись до образної асоціації в багатьох різних контекстах, можна значно збільшити кількість інформації, що підлягає вилученню з пам'яті. Можна вибирати різні образи у відповідності зі своїми інтересами і потребами.

3) Використання в повсякденному житті принципу паузи дасть час оцінити обстановку і подумати. Пауза знижує ймовірність поспішних дій або висловлювань, змушуючи зосереджувати увагу на потрібному предметі. Крім того, вона допомагає протистояти відволікаючим моментам і стороннім перешкодам.

4) Приватні коментарі сприяють емоційному й інтелектуальному залученню в процес запису інформації і допомагають залишити яскравий слід в пам'яті [2].

О. Еренберг пропонує наступні прийоми, які полегшують запам'ятовування:

1. Рима – один з найбільш дієвих способів забезпечити запам'ятовування матеріалу. Цей спосіб знайшов також широке

застосування в рекламі. Заримовані рекламні ролики самі вриваються нам на згадку, незалежно від нашого бажання, і від них часто не так просто позбутися. Тому, при зіткненні з важливою, але нелогічною і важко запам'ятовуваною інформацією варто спробувати заримувати її.

2. Аббревіатури не тільки скорочують довгі назви, але і сприяють їх запам'ятовуванню. Принцип аббревіатури також використовується для запам'ятовування матеріалу, не пов'язаного логічними принципами, і полегшує процес викликання з пам'яті потрібної інформації.

3. Знаходження зв'язку між цифрами та літерами. Цей метод широко використовується для запам'ятовування чисел. Слова мають для нас більше сенсу, ніж числа, а цей спосіб якраз допомагає «перевести» числа в слова. Наприклад: 2 – л (лебідь), 4 – ч, 6 – б, 7 – к (коса), 8 – у, 9 – д, 0 – о і тощо. Підставляючи до наявних буквеним значенням цифр інші літери, ми легко запам'ятаємо слова, що вийшли: 67 – бук, 90 – будинок і тощо.

4. Використання картинок. Суть цього методу полягає в перекладі імен власних, різних назв і думок в картинки на основі їх звучання або смислового значення для поліпшення запам'ятовування.

5. Використання ланцюжків. При запам'ятовуванні будь-якого списку потрібно пов'язати кожен предмет з подальшим за допомогою виникаючих асоціацій [3].

Висновки. Отже, за століття історії людство створило чимало прийомів для запам'ятовування і утримання інформації в пам'яті. На основі аналізу перерахованих вище мнемічних прийомів можна коротко сформулювати такі рекомендації для успішного засвоєння навчального матеріалу: 1) поставити завдання швидко і міцно запам'ятати навчальний матеріал на тривалий час; 2) зосередити всю увагу на тому, що треба засвоїти; 3) використовувати при запам'ятовуванні різні види пам'яті (насамперед смислову) і деякі індивідуальні особливості своєї пам'яті (зорову, слухову або рухову); 4) залежно від форми і стилю засвоюваної інформації використовувати різні мнемічні прийоми, мнемотехніки і будь-які інші ефективні засоби швидкого і міцного запам'ятовування; 5) важкий матеріал слід повторювати перед сном, а потім вранці, «на свіжу пам'ять».

Використання даних прийомів і методів може допомогти значно полегшити завдання запам'ятовування інформації, зробити цей процес не

тільки швидким і ефективним, але й приємним, зрозумілим і цікавим. Особливо важливо це для тих, хто бере участь у навчальному або науковому процесі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Крутецкий В. А. Психология: Підручник для учнів пед. училищ / В. А. Крутецкий. – М.: Просвещение, 1980. – 352 с.
2. Лапп Д. Искусство помнить и забывать / Д. Лапп. – Пітер, 1995. – 220 с.
3. Еренберг О. Приёмы запоминания информации/ О. Еренберг. – М., 240с.
4. Гоноболин Ф. Н. Психология / Ф. Н. Гоноболин. – М.: Просвещение, 1973.
5. Сайп Р. Развитие мозга. Как читать быстрее, запоминать лучше и добиваться больших целей. – М., 2014. – 123 с.

УДК 159.922

Деркач Г. Ю.

студентка, Сумський державний
педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми)
Науковий керівник – к. психол. н.,
доцент **Стадник Г. А.**

ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНКИ СПРИЙМАННЯ ЧАСУ ЛЮДЬМИ РІЗНОГО ВІКУ

В статті розглядаються сучасні погляди на психологічний час, показано вплив віку на точність сприймання часу. Експериментально доведено як минуле, теперішнє і майбутнє впливає на сприймання часу.

Ключові слова: психологічний час, сприймання часу, фактори сприймання часу.

Постановка проблеми. У теперішній час у зв'язку із змінами соціально-економічних і політичних ситуацій у нашій країні спостерігається переоцінка значень цінностей людиною, наслідком чого для багатьох є «розлитий» образ майбутнього, «розрив» тимчасових зон. Поряд з цим, та сама реальність потребує від людини правильно розпоряджатися діяльністю і використовувати свій час. З цього і випливає проблема часової організації діяльності, специфіки усвідомлення і хвилювання часом, його роль в організації життєдіяльності.

Сприймання часу залежить від різних факторів, найголовнішим з них є сама особистість. Вона завжди сама використовує свій час, повинна правильно вибрати свою діяльність, адже помилки в житті щодо сприймання часу можуть викликати найрізноманітніші порушення.

Мета статті – проаналізувати зв'язок сприймання.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема часу виявляється особливим статусом в житті людини і являється однією з центральних тем психології. Такі вчені як К. Левін, С. Рубінштейн, А. Дмитрієв займалися питанням психологічного сприймання часу. Аналіз робіт, дослідження проблем часу, можуть виділяти декілька напрямів пов'язаних з виявленням основних закономірностей психологічного часу. Напрями пов'язані з відмінністю між зонами часу, тобто між минулим, теперішнім, майбутнім та вплив різних факторів на сприймання часу.

Психолога, на відміну від інших вчених – цікавить в першу чергу не фізичний аспект такого феномену, як час, а саме його сприйняття – усвідомлювана індивідуумом тривалість тієї чи іншої події. Р. Ніколас зазначає, що раніше психологи сподівалися виявити «відчуття часу», порівнянне з іншими модальностями відчуттів. Однак з'ясувалося, що відчуття плину часу, ймовірно, є не простою функцією, а виникає в результаті складних процесів зворотного зв'язку, яку ми отримуємо з внутрішнього і зовнішнього середовища[5].

Як стверджує Х. Шиффман, сприйняття часу – дивна перцепція: воно має швидше когнітивну, ніж фізичну або нейронну основу. Дійсно, немає очевидних сенсорних рецепторів або органів, призначених для сприйняття часу, ні будь-яких безпосередньо спостережуваних відчуттів, що викликаються специфічними стимулами, пов'язаними з часом[6].

Не менш важливим направленням у вивченні сприймання часу виявляються різні дослідження соціальних груп. У такій ситуації сприймання часу являє собою феноменом, а сам процес включається в контекст соціального життя особистості. Одним з найважливіших факторів сприймання являється вік людини. Сприйняття людиною тривалості якої-небудь події залежить від того, яка кількість інформації вона свідомо засвоїла і зберігла за цей проміжок часу. Таким чином, пояснювалася різниця в сприйнятті однакових відрізків часу: чим більше інформації проходить когнітивну обробку, чим складніше ця інформація, тим більш тривалим здається цей відрізок часу для людини.

Особливості сприймання часу минулого, теперішнього, майбутнього виявляється одною з найголовніших індивідуально-особистісних характеристик. Уперше проблему про взаємодію між зонами досліджував

К. Левін. Його дослідження дістало назву «часова перспектива». К. Левін вважав, що сприймання часу залежить від очікування, бажань і власного уявлення про минуле, теперішнє і майбутнє.

Найголовнішою проблемою щодо сприймання часу є залежність від віку. Дослідження показало, що різні стадії онтогенезу пов'язані з певними формами оцінки і сприймання часу. Так, уже до 6-7 років людина може чітко виміряти короткі часові проміжки, які словесно доводять, що час набагато швидше промайнув майже у десятки раз. Виявлено, що у підлітків від 7 до 19 років відбувається переоцінка часових проміжків майже на 175%. Зменшення точності сприймання і усвідомлення часу відбувається у похилому віці.

Під час дослідження було виявлено, що на різних етапах онтогенезу людина по-різному відноситься до минулого, теперішнього, майбутнього. Дослідження вчених довели, що для молодого покоління важливим є майбутній час, де вони будуть продовжувати жити, вирішувати свої проблеми та правильно використовувати свій час. У похилому віці, навпаки, сприймання часу у минулому було мимовільним та швидкоплинним [2].

Результати дослідження школярів дев'яти та шістнадцяти років показали, що погляди сприймання часу різні. Так, восьмикласники теперішній час приймають як довгий, неритмічний, сірого кольору будні, які не відрізняються один від одного. На цей час впливає школа, небажаність навчання та неправильність розпорядження вільного часу. Підлітки, навпаки, сприймають теперішній час як напружений, швидкоплинний, одночасно радісним. Адже правильність використання часу, правильний вибір своєї діяльності відіграє важливу роль у сприйманні часу.

Радісним, в той же час хвилюючим, розслабленим сприймають майбутній час діти дев'ятирічного віку. Вони ще не замислюються над майбутнім, які проблеми з'являться на їхньому житті, вони лише хочуть стати дорослим, і відпочивати. Підлітки, які навчаються в одинадцятому класі, сформовані до дорослого життя, до правильного вибору своєї професії, до самостійного життя. Тому час вони сприймають спокійним, радісним і цілком відчутним.

Висновки. Отже, підводячи підсумок, можна зробити наступні висновки. По-перше, час існує об'єктивно, він стосується всіх істот, всіх предметів і явищ. Поза часом існування світу неможливо. По-друге, ставлення до часу змінювалося в залежності від історичного періоду, культури, релігії, розвитку фізики, біології, психології та інших наук. По-третє, сприйняття часу – це образне відображення таких характеристик явищ навколишньої дійсності, як циклічність, тривалість, швидкість протікання і послідовність. Сприйняття часу відбувається завдяки роботі декількох аналізаторів. Безпосередньо сприймаються лише дуже короткі інтервали (не більше кількох хвилин), більш тривалі проміжки оцінюються людиною опосередковано, за участю вищих психічних функцій. На сприйняття часу впливають такі чинники: вік людини, шум, мотивація, емоції, фармакологічні засоби, наповненість проміжку часу подіями, стресові ситуації, темперамент людини і т.п.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахундов М. Д. Концепції простору і часу: витоки, еволюція, перспективи / М. Д. Ахундов. – М.: Изд-во «Наука», 1982. – 222 с.
2. Сприйняття часу людиною та її роль у спортивній діяльності / Н. І. Моїсєєва, Н. І. Караулова, С. В. Панюшкіна, О. М. Петров. – Ташкент: Медицина, 1985. – 157 с.
3. Головаха Є. І. Поняття психологічного часу / Є. І. Головаха, А. А. Кронік // Категорії матеріалістичної діалектики в психології. – М.: Изд-во «Наука», 1988. – 215 с.
4. Єршов А. А. Час / А. А. Єршов. – СПб.: СПбГУАП, 2000. – 134 с.
5. Леонов А. А. Сприйняття простору і часу в космосі / А. А. Леонов, В. І. Лебедев. – М.: Изд-во «Наука», 1968. – 176 с.
6. Лурія А. Р. Лекції з загальної психології / А. Р. Лурія. – СПб.: Пітер, 2006. – 320 с.
7. Моїсєєва Н. І. Час у нас і час поза нами / Н. І. Моїсєєва. – Л.: Лениздат, 1991. – 156 с.
8. Реан А. Л. Психологія: навчальний посібник / А. Л. Реан, С. І. Розум. – СПб.: Вид-во Санкт-Петербурзького університету, 1999. – 100 с.
9. Цуканов Б. І. Час у психіці людини / Б. І. Цуканов. – Одеса: Астропринт, 2000. – 218 с.
10. Елькін Д. Г. Сприйняття часу / Д. Г. Елькін. – М.: Изд-во АПН РРФСР, 1962. – 312 с.

Долгозвяга О. О.

студент, Сумський державний
педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми)
Науковий керівник – к. філос. н.,
доцент **Щербакова І. М.**

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Стаття присвячена аналізу емпіричного дослідження мотивів вибору професії у юнацькому віці. Проаналізовано особливості професійного самовизначення старшокласників.

Ключові слова: особистість, юнацький вік, професія, професійне самовизначення, мотив.

Постановка проблеми. Вибір професії залежить, з одного боку, від потреб ринку праці, з другого, особистісних характеристик суб'єктів вибору. Найбільш актуально питання вибору професійного майбутнього постає перед старшокласниками. Аналіз практики загальноосвітніх установ показує, що старшокласники відчують значні труднощі під час вибору майбутньої професії. Це відбувається внаслідок неузгодженості компонентів оптимального професійного самовизначення, відсутності у суб'єктів вибору навичок проектування життєвого та професійного перспективного планів.

Аналіз актуальних досліджень. Професійне самовизначення досліджувалося в працях: К. А. Абульханової-Славської, Є. А. Климова, П. А. Шавир, Б. А. Федоришина, Н. С. Пряжнікова, С. Н. Чистякової та ін. Теоретичні і методологічні основи профорієнтації представлені у роботах П. П. Блонського, С. І. Вершиніна, В. І. Журавльова, М. М. Чистякова, С. Т. Шацького та ін.

Мета статті – емпірично дослідити особливості мотивації професійного самовизначення у юнацькому віці.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що «вибір конкретної професії відбувається на стадії первинної реалістичної оптації (9–11 класи). Причому вдалий (оптимальний) вибір професії залежить від здатності особистості співвідносити власні можливості з вимогами певної професії, а також від здатності адаптуватися до мінливих соціально-

економічних умов кризового сьогодення. Усвідомлення свого місця в майбутньому, своєї життєвої перспективи є центральним новоутворенням психічного та особистісного розвитку у цьому віці. Характерною рисою є також формування життєвих цілей і планів» [2, с. 216]. Отже, існують різні причини, які спонукають старшокласників до вибору професії: зовнішні (пов'язані з впливом навколишнього середовища: думкою батьків, друзів, однолітків, бажанням добитися успіху або страхом осуду) та внутрішні (їх визначають здібності, нахили, звички і характер людини) [1, с. 40].

Емпіричне дослідження особливостей мотивації професійного самовизначення у юнацькому віці проводилося на базі Улянівської загальноосвітньої школи I-III ступенів – ДНЗ. Респонденти – учні 10 та 11 класів у кількості 36 чоловік (16 хлопчиків та 20 дівчат).

Нами були використані наступні методики: методика Диференційно-діагностичний опитувальник (ДДО) Е. А. Клімова, тест професійної спрямованості Д. Голланда, методика «Мотиви вибору професії», опитувальник визначення провідного типу мотивації [3], а також аналіз за допомогою SPSS Statistics.

Виходячи з отриманих даних, ми з'ясували, що серед юнаків переважає схильність до професії типу «Людина – Техніка» (28%), та «Реалістичний» тип професійної спрямованості (22%). При виборі професії юнаки керуються переважно «Матеріальними мотивами» (22%). Провідними типами мотивації у них є «Внутрішні індивідуально значущі» (11%).

Серед дівчат переважає схильність до типу професії «Людина-Людина» (27%), виділяються такі типи професійної спрямованості: «Соціальний» (39%). При виборі професії дівчата керуються переважно «Матеріальними мотивами» (11%). Провідним типом мотивації у них є «Внутрішні соціально значущі мотиви» (39%).

Для визначення взаємозв'язків між обраними типами професій, професійною спрямованістю, мотивами та провідними типами мотивації в учнів 10, а згодом 11 класу нами було використано критерій кореляції Спірмена.

Значущі коефіцієнти кореляції між шкалами методик (11 клас)

Шкали методик	«Л – Л»	«Л –Т»	«Л - Зн.с.»	«Л-Худ. о.»	Реал. тип	Соц. тип
Соц. мотиви	,174*	,086	,131	-,155	,124	,252
Творчі мотиви	-,103	-,165	,005	136*	,146	,118*
Матер. мотиви	,016	369*	,104*	,157	,133	-,254
Вн.індив.знач. мотиви	,036	,205	-,052	,584*	,208	-,324
Внутр.соц.знач. мотиви	,204	,296	,294	-,481*	,136	,039
Зовн. позитивні мотиви	-,080	-,154	,014	,062	-,607**	,039

За результатами дослідження ми встановили наявність таких кореляцій: прямий взаємозв'язок між типом професійної спрямованості «людина-людина» та соціальними мотивами вибору професії; прямий взаємозв'язок між типом професійної спрямованості «людина-художній образ» та творчими мотивами вибору професії; прямий взаємозв'язок між соціальним типом професійної спрямованості та творчими мотивами вибору професії; прямий взаємозв'язок між типом професійної спрямованості «людина-техніка» та матеріальними мотивами вибору професії; прямий взаємозв'язок між типом професійної спрямованості людина-знакова система та матеріальними мотивами вибору професії; прямий взаємозв'язок між типом професійної спрямованості «людина-художній образ» та внутрішніми індивідуально значущими мотивами вибору професії; обернений взаємозв'язок між реалістичним типом професійної спрямованості та зовнішніми позитивними мотивами вибору професії.

Таблиця 2

Значущі коефіцієнти кореляції між шкалами методик (10 клас)

		Кореляції Спирмена													
			соціальні_мотиви	моральні_мотиви	естетичні_мотиви	пізнавальні_мотиви	творчі_мотиви	аз_місто_м_праці	матеріальні	престижні	утилітарні	вн.інд.зн	вн.соц.зн	зов.поз	зов.негат
ро Спирмена	ЛЛ	Коефіцієнт кореляції	-,242	-,191	-,234	-,486	-,378	,377	-,267	-,083	-,175	,281	-,249	-,189	-,142
	ЛТ	Коефіцієнт кореляції	-,088	-,486	-,170	,317	,043	,117	,516	-,048	-,111	-,120	,440	-,009	-,028
	ЛП	Коефіцієнт кореляції	,369	,292	,304	,103	,031	-,233	-,545	-,180	,034	,336	-,360	-,164	-,099
	ЛЗ	Коефіцієнт кореляції	,070	,083	-,060	,083	,112	-,378	,092	-,487	-,140	,035	,100	,097	-,271
	ЛХ	Коефіцієнт кореляції	-,012	,516	,198	-,043	,137	-,216	-,069	,159	,103	-,063	-,190	,526	,109
	Соціальний	Коефіцієнт кореляції	,416	,347	,390	,085	,364	-,135	-,493	,028	-,024	-,186	-,123	-,069	,157
	Артистичний	Коефіцієнт кореляції	,123	,541	,550	,244	,506	-,049	-,067	,246	,183	,054	-,531	,514	,386
	Конвенційний	Коефіцієнт кореляції	-,011	,521	,388	-,090	,231	-,121	-,437	,107	,008	,168	-,634	,113	,188
	Підприємницький	Коефіцієнт кореляції	-,104	-,177	-,550	-,375	-,602	,151	-,016	-,073	-,385	,200	,252	-,330	-,091

За результатами дослідження ми визначили кореляції: обернений взаємозв'язок між типом професійної спрямованості «людина-людина» та пізнавальними мотивами особистості; обернений взаємозв'язок між типом професійної спрямованості «людина-техніка» та моральними мотивами, а також прямий взаємозв'язок з матеріальними мотивами; обернений взаємозв'язок між типом професійної спрямованості «людина-природа» та матеріальними мотивами; обернений взаємозв'язок між типом професійної спрямованості «людина-знакова система» та мотивом престижу; прямий взаємозв'язок між типом професійної спрямованості «людина-художній образ» та моральними і зовнішніми позитивними мотивами; обернений взаємозв'язок між соціальним типом професійної спрямованості та матеріальними мотивами; прямий взаємозв'язок між артистичним типом професійної спрямованості та моральними, естетичними, творчими та зовнішніми позитивними мотивами; обернений взаємозв'язок з внутрішніми соціально значущими мотивами; прямий взаємозв'язок між конвенційним типом професійної спрямованості та моральними мотивами; обернений взаємозв'язок з внутрішніми соціально значущими мотивами; обернений взаємозв'язок між підприємницьким типом професійної спрямованості та естетичними мотивами; обернений взаємозв'язок з творчими мотивами.

Висновки. Отже, за рік в учнів суттєво змінилися професійні пріоритети, про що свідчать кількісні показники дослідження. У юнаків з переважання типу «Людина - Людина» на «Людина - Техніка», тип професійної спрямованості з «Соціального» на «Реалістичний». Мотиви вибору професії змінилися з «Пізнавальних» на «Матеріальні», а провідний тип мотивації залишився – «Внутрішній індивідуально значущий». Серед дівчат переважаючим залишився тип професії «Людина - Людина». Переважає «Соціальний» тип професійної спрямованості та «Матеріальні» мотиви вибору професії, однак провідний тип мотивації змінився з «Внутрішніх індивідуально значущих» на «Внутрішні соціально значущі мотиви». Відповідно такі ж зміни можливо простежити в кореляційному аналізі.

Безумовно результати дослідження свідчать про безпосередньо короткий термін змін професійних мотивів, з огляду на вікові особливості

респондентів. Також варто звернути увагу на високу динаміку змін професійних схильностей та мотивів у юнаків, але у дівчат навпаки такі зміни мало виражені.

ЛІТЕРАТУРА

1. Долгозвяга О. О. Особливості професійної мотивації старшокласників / О. О. Долгозвяга // Актуальні питання сучасної психології : збірник наукових праць / [за ред : Кузікової С. Б., Щербакової І. М.]. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. – Т. 2 – С. 39–42.
2. Щербакова І. М., Макаренко Н. В. Актуальні проблеми професійного самовизначення старшокласників в умовах соціально-економічних трансформацій суспільства / І. М. Щербакова, Н. В. Макаренко // «Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології». – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2012.– № 8 (26).– С. 212–218.
3. Щербакова І. М. Психодіагностика професійного самовизначення особистості : навч.-метод. посіб. / І. М. Щербакова, Г. А. Стадник. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2012. – 324 с.

УДК 323.285+316.423.6

Ефимчик Б. И.

студент, Белорусский государственный
экономический университет
(г. Минск, Республика Беларусь)
Научный руководитель: к.соц.н.,
доцент **Наумов Д.И.**

ЭМАНСИПАЦИЯ ЖЕНЩИН В ТРАДИЦИОННОМ ОБЩЕСТВЕ: СОЦИАЛЬНЫЕ И СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ (НА ПРИМЕРЕ ИРАНА)

В статье рассматривается вопрос о статусе женщин в Исламской Республике Иран, равноправии женщин в экономической, политической, социальной и культурной жизни общества.

Ключевые слова: эмансипация, женщины, ислам, конституционные нормы, равноправие, Иран.

Постановка проблемы. В XXI веке усиленно набирают темпы процессы уравнивания прав женщин и мужчин в различных сферах общественной жизни. Они имеют не только экономическое и юридическое измерение, но и социально-психологический и социокультурные аспекты. Особенно любопытно данные процессы развиваются в странах, где существует институт государственной религии (в данном случае – ислам), а, значит, огромную роль в социальной жизни играют культурные нормы и традиции.

Анализ актуальных исследований. Вопрос о статусе женщины в традиционном обществе, в качестве яркого примера которого выступает иранский социум, является сложной проблемой как научного, так и идеологического характера. Это осложняет реализацию системной оценки проблем личностного становления и самореализации женщин в контексте гендерной политики, трансформации семейных ценностей и семейного воспитания в обществе подобного типа. В содержательном плане об этом свидетельствуют работы современных иранских исследователей, которые были представлены на международной научной конференции в Минске 2 февраля 2012 года «Семья и женщина в современном мире: социальные и культурные аспекты» [1]. Именно работы Али Бакуи, Тайебе Сафаи, Хасанзаде Седиге, Марзие Голамгасеми, Масуме Хадж Хоссейни, Абузар Ибрахими Торкаман, Сейед Абдолла Хоссейни, Фатиме Рахбар и других иранских исследователей стали эмпирической основой для анализа процессов женской эмансипации в традиционном по сути иранском обществе.

Цель статьи. Цель данной работы состоит в выявлении изменений положения женщины в Исламской Республике Иран, которые можно рассматривать как результат процессов эмансипации в социокультурном и социально-психологическом аспектах различных сферах общественной жизни страны.

Изложение основного материала. В современном мире до сих пор актуальна проблема гендерного равноправия, ведь в некоторых странах женщины все еще ущемлены в гражданских правах по сравнению с мужчинами (например, лишены избирательных прав или банального права выступать в статусе водителя автомобиля, как в Саудовской Аравии). Парадокс заключается в том, что гендерное неравенство существует до сих пор, несмотря на длительный и устойчивый общемировой процесс эмансипации женщин. Понятие «эмансипация» рассматривается как процесс предоставления равноправия женщинам в сфере образования, трудовой и избирательной деятельности. В той или иной мере объяснение данного парадокса может быть найдено в той определяющей роли, которую играет религия в жизни общества на Востоке.

Рассматривая проблему гендерного равенства с точки зрения ислама, как мировой религиозной системы, и иранского общества, как географической и исторической локализации влияния этой религии, следует выделить главное – это радикально иные, по сравнению с западными воззрениями, трактовки равноправия. Так, говоря о статусе женщины на Западе, лидер исламской революции аятолла Хомейни утверждал, что она не обладала фундаментальными правами, характеризующими человека в цивилизованном обществе, включая право голосовать, право на собственность и заключение сделок. Более того, оставшись наедине с собой в пучине общества, полного заблуждений и средств угнетения, женщина вовлекалась в противоречащие ее интересам и воле формы трудовой и общественной деятельности [2, с. 42].

Тайебе Сафаи считает, что ситуация с положением женщины на Западе кардинально не изменилась и в настоящее время. Так, женщины в странах Запада, в самом деле, участвуют в научной и политической жизни, добиваются успеха в этих сферах, что рассматривается как показатель успешного вовлечения женщин в активную социальную деятельность. Однако в реальности многие из них лишены возможностей принимать самостоятельные решения, находятся при этом в трудном, социально опасном положении, подвергаются насилию как на работе, так и в семье. Это результат того, что современная западная парадигма общественно-политических отношений и культуры основана на античной гедонистической модели, согласно которой женщина выступает как объект сексуальной эксплуатации со стороны мужчины. Как альтернатива, согласно Тайебе Сафаи, ислам: «Никто не может отрицать правильность и справедливость того, что Ислам предписывает женщине, а именно призыв к целомудрию, соблюдению хиджаба и воздержанию от анархии в половых отношениях, уважению собственных человеческих достоинств и т.д. Разве все это – не благо для женщины?» [2, с. 42]. Отрицая западную версию эмансипации, из-за которой роль женщины в семье вульгаризируется, и тем самым ухудшается семейная атмосфера, дается толчок развращенности, подрываются основы семьи, иранский исследователь выдвигает религиозную трактовку эмансипации. Тайебе Сафаи пишет: «Исламская революция поставила женщину в центр политической

деятельности и вручила ей знамя революционной борьбы. При этом она сохранила скромность и целомудрие, веру и набожность. В этом плане иранские женщины обязаны революции как ничему другому» [2, с. 43].

Подобная трактовка эмансипации женщин, синтезирующая ислам, традиционные и современные институты, характерна для многих современных иранских ученых и общественных деятелей. Так, Марзие Голамгасеми, рассматривая процессы противоречивого развития института семьи на Западе и Востоке, утверждает, что «основными факторами разрушения института семьи являются исчезновение любви и привязанности, а также отступление от религиозных стандартов» [3, с. 49]. Поэтому возвращение к традициям и религиозным нормам является необходимым условием сохранения института семьи, а также является проявлением эмансипации в ее исламском варианте. Для Назифи Робабе также очевиден выбор, который должны сделать женщины в современном обществе во имя сохранения института семьи и защиты своих прав: «Если современные женщины сделают свой морально-исторический выбор в пользу семьи и правильного образа жизни; если они не поддадутся влияниям социальной распущенности, то процессы разложения общества удастся предотвратить» [4, с. 53].

Потивостояние западной и исламской трактовок эмансипации женщин, с точки зрения Масуме Хадж Хоссейни, имеет опасное идеологическое и военно-политическое измерение. Запад, как утверждает иранский исследователь, ведет скрытую идеологическую войну против личности женщины, нацеленную на коренное изменение ее исторической роли и социобиологической миссии. Так, Масуме Хадж Хоссейни пишет: «Вклад и влияние женщин в области воспитания человека настолько значительны, что имам Хомейни связывал добродетельность и развращенность общества с добродетельностью и развращенностью женщины. Таким образом, до тех пор, пока общество будет зиждиться на семейных устоях и центральной роли женщин в воспитании и формировании человеческой личности, противник будет воспринимать личность женщины как своего рода стратегический объект, а его разрушение – как приоритетное направление своей деятельности» [5, с. 80].

Большой интерес представляет вопрос о нормативно-правовом закреплении статуса женщины в иранском обществе, в котором ислам и мусульманское право оказали огромное влияние на политические и правовые институты. Это не удивительно, ведь из всех мировых религий ислам наиболее близко взаимодействует с государством и правом. В качестве правового кодекса, обязательного для соблюдения всеми мусульманами, в исламе рассматривается шариат. Коран и Сунна, будучи главными источниками шариата, обеспечивают общие правовые принципы и правила (они провозглашены конституциями Марокко, Туниса, Алжира, Мавритании, Ирана, Пакистана). Правовой статус женщины в шариате основан на принципе, который гласит, что все люди в одинаковой мере правоспособны, пользуются единой правовой защитой. Однако мужчина и женщина социально различаются в своих обязанностях: женщина берет на себя заботу о семье внутри нее, мужчина обеспечивает материальную поддержку семьи.

Основной закон (Конституция) Исламской Республики Иран, принятый сразу же после Исламской революции 1979 года, законодательно укрепил правовой статус женщин. В его преамбуле в пункте «Женщина в Конституции» определено понятие семьи как «основополагающей ячейки общества, главного фактора, обеспечивающего развитие и совершенствование личности». В связи с этим отвергается «эксплуатация женщины и потребительское отношение к ней», указывается на ее роль в качестве «соратника мужчины во всех сферах», которая «приобретает с точки зрения ислама более высокую ценность и благородство» [6]. В п. 4. ст. 3 Конституции зафиксирована обязанность государства «использовать все его возможности в целях обеспечения всесторонних прав мужчин и женщин, справедливой юридической защиты для всех, а также всеобщего равенства перед законом» [6]. Кроме того, в ст. 20 и 21 особо оговаривается, что мужчины и женщины «в равной степени находятся под защитой закона и пользуются всеми политическими, экономическими, социальными и культурными правами человека на основе соблюдения исламских норм», а государство «обязано гарантировать права женщин, соблюдая положения ислама» [6].

Рассматривая вопросы эмансипации женщин в традиционном обществе на примере Ирана, можно выделить следующие положительные социальные результаты Исламской революции 1979 г.: создание благоприятных условий для образования для женщин в возрасте до 29 лет (уровень грамотности женщин в 2014 г. составил 87,33%, что на 52% выше по сравнению с показателями 1996 г.); обеспечение относительной безопасности для женщин в обществе; увеличение степени участия женщин в таких сферах, как кино, музыка, СМИ, литература, наука; расширение правовых гарантий женщинам (в 2001 г. Иран присоединился к Конвенции об уничтожении всех форм дискриминации женщин (Convention on the all Forms of Discrimination against Women, 1979)). Согласно статистике, в Иране в Меджлис исламского совета 8-го созыва баллотировались 585 женщин, 8 из которых были избраны депутатам [7, с. 86].

Число кандидатов по сравнению с выборами 1-го созыва возросло в 8 раз и составило 8,16% от общего числа кандидатов, а число депутатов – в 2 раза, что больше на 4,5%. Количество женщин-депутатов городских и сельских исламских советов 3-го созыва составило 1 491 человек, что на 8,44% больше по сравнению с их количеством в Меджлис исламского совета 1-го созыва [7, с. 86].

Согласно отчётам Министерства юстиции Ирана за 2014 г., общее количество женщин, занятых в сфере юстиции по всей стране, составило 614 человек, из них: 8 заместителей прокурора, 13 заместителей судьи, 437 судебных помощника и 82 судебных консультантов [7].

В последние годы, как подчеркивает Чатри Шахрбану Исмаил, значительно возросло число женщин-специалистов в высших управленческих и исполнительных инстанциях. В настоящее время иранские женщины занимают высокие посты в аппарате правительства и администрации президента страны: доктор Фатеме Бадачи – руководитель Департамента науки и технологии администрации президента, доктор Марзие Вахид Дастджерди – министр здравоохранения и медицинского образования и доктор Моджтахед-заде – советник президента по вопросам женщин. В Высшем совете культурной революции состоят женщины-эксперты: председатель Женского общественно-культурного совета доктор

Хузами, министр здравоохранения и медицинского образования доктор Вахид Дастджерди и руководитель Департамента науки и технологий администрации президента доктор Солтанхах [7].

Итак, женщины в Иране не ограничены религией в экономической, политической, социальной, культурной жизни общества. Иранские женщины принимают активное участие в повседневной жизни общества, занимаются любимой работой, избираются в парламент и имеют больше возможностей реализовать себя, чем в период шахского Ирана. Таким образом, эмансипация женщин в Иране на основе соблюдения ислама и религиозных традиций во всех сферах жизни общества становится реальной и действенной, но сильно отличающейся от той версии женской эмансипации, которая принята на Западе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Семья и женщина в современном мире: социальные и культурные аспекты: мат. межд. науч. конф., г. Минск, 2 февраля 2012 г. / науч. ред. совет: А. А. Лазаревич, Хасанзаде Седиге [и др.]; Нац. акад. наук Беларуси, Ин-т философии, Пос-во Исламской Респ. Иран в Респ. Беларусь. – Минск: Право и экономика, 2012. – 491 с.

2. Сафаи Тайебе. Стратегические идеи духовного руководителя Ирана аятоллы Хаменеи о вопросах женщины и семьи / Тайебе Сафаи // Семья и женщина в современном мире: социальные и культурные аспекты: мат. межд. науч. конф., г. Минск, 2 февраля 2012 г. / науч. ред. совет: А. А. Лазаревич, Хасанзаде Седиге [и др.]; Нац. акад. наук Беларуси, Ин-т философии, Пос-во Исламской Респ. Иран в Респ. Беларусь. – Минск: Право и экономика, 2012. – 491 с. – С. 42-44.

3. Голамгасеми Марзие. Сравнение семьи в западном обществе и в исламском мире / Марзие Голамгасеми // Семья и женщина в современном мире: социальные и культурные аспекты: мат. межд. науч. конф., г. Минск, 2 февраля 2012 г. / науч. ред. совет: А. А. Лазаревич, Хасанзаде Седиге [и др.]; Нац. акад. наук Беларуси, Ин-т философии, Пос-во Исламской Респ. Иран в Респ. Беларусь. – Минск: Право и экономика, 2012. – 491 с. – С. 47-50.

4. Робабе, Назифи. Краткое описание взглядов на права женщин и положение семьи в Исламе и на Западе / Назифи Робабе // Семья и женщина в современном мире: социальные и культурные аспекты: мат. межд. науч. конф., г. Минск, 2 февраля 2012 г. / науч. ред. совет: А. А. Лазаревич, Хасанзаде Седиге [и др.]; Нац. акад. наук Беларуси, Ин-т философии, Пос-во Исламской Респ. Иран в Респ. Беларусь. – Минск: Право и экономика, 2012. – 491 с. – С. 51-53.

5. Хадж Хоссейни Масуме. Мягкая война, женщины и семья / Масуме Хадж Хоссейни // Семья и женщина в современном мире: социальные и культурные аспекты: мат. межд. науч. конф., г. Минск, 2 февраля 2012 г. / науч. ред. совет: А. А. Лазаревич, Хасанзаде Седиге [и др.]; Нац. акад. наук Беларуси, Ин-т философии, Пос-во Исламской Респ. Иран в Респ. Беларусь. – Минск: Право и экономика, 2012. – 491 с. – С. 79-81.

6. Конституция Исламской Республики Иран 1979 года. Преамбула / пер. с фарси. – Тегеран: Министерство культуры и исламской ориентации, 2006. – 48 с.

7. Чатри Шахрбану Исмаил. Ислам и социально-экономическое, политическое и культурное развитие женщин в Иране // Чатри Шахрбану Исмаил // Историческая и социально-образовательная мысль. – 2015. – Т. 7. – № 2. – С. 84-86.

Зеленська А. Б.

студентка, Сумський державний
педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми)
Науковий керівник – к. філос. н.,
доцент *Дворніченко Л. Л.*

ПСИХОЛОГІЯ СТРЕСІВ В УПРАВЛІННІ ТА ШЛЯХИ ЇХ РОЗВ'ЯЗАННЯ

У статті розглядається поняття стресу, як стану психічної напруги. Визначені передумови виникнення професійного стресу. Проаналізовано вплив професійних стресів на працездатність людини.

Ключові поняття: стрес, професійний стрес, особистість, професійне вигорання.

Актуальність проблеми. У сучасному житті стреси відіграють значну роль. Вони впливають на поведінку людини, її працездатність, здоров'я, взаємини з навколишніми та родину. Люди в умовах стресу, як правило, розгублюються, проте в окремих випадках вони активізують розумову діяльність, виявляють сценічні емоції, мобілізацію волі. Стрес можна розглядати як психологічний процес в організмі, спрямований на самозбереження. З явищем стресу людина стикається постійно. Незначні стресові ситуації нешкідливі. Однак, надмірний стрес, який характеризує значне психологічне чи фізіологічне напруження, наносить шкоду здоров'ю.

Мета статті – розкрити сутність стресу в умовах управління, та виокремити шляхи його подолання.

Виклад основного матеріалу: Стрес зумовлюють різні чинники, і він може мати різні прояви. Для уникнення або послаблення негативної дії стресових ситуацій необхідно знати особливості стресу та їх причини. Стрес – це напружений стан організму людини, як фізичний, так і психічний.

З огляду на природу та особливості перебігу виокремлюють такі види стресу: фізіологічний – зумовлений надмірними фізичними навантаженнями; психологічний – зумовлений складними відносинами з іншими людьми; інформаційний – зумовлений надлишком, недостатністю чи безсистемністю життєво важливої інформації; управлінський – зумовлений високою відповідальністю за рішення, що

приймаються, особливо в умовах дефіциту часу; емоційний – проявляється в ситуаціях загрози, небезпеки, неочікуваної радості.

Психологічними проявами стресу є роздратованість, втрата апетиту, депресія і понижений інтерес до міжособистісних відносин, фізіологічними – виразки, мігрень, гіпертонія, біль у серці, астма, артрит.

До основних джерел стресових ситуацій належать: особливості трудового процесу (ритм, напруженість, одноманітність, монотонність, відсутність необхідних перерв тощо); становище індивіда в організації (високе, пов'язане зі значними нервовими й фізичними перевантаженнями, низьке – з малою престижністю, поганими умовами праці, неможливістю реалізувати себе, відсутністю поваги, незадоволеністю заробітною платою); службові конфлікти, незадовільний морально-психологічний клімат у колективі, відсутність взаємної підтримки й допомоги, погані відносини з керівництвом (стрес може виникнути, коли працівник не отримує від керівництва того, що необхідне, на його думку, для роботи); труднощі узгодження службових і сімейних відносин [3, с. 35-48].

Чинники або умови, що спричиняють сильне нервово-психологічне напруження і бурхливий прояв емоцій, називають стресорами. Усі чинники виникнення стресових ситуацій поділяють на організаційні й особисті.

Найпоширенішими організаційними причинами стресу в організаціях є: перевантаженість або недовантаженість роботою; конфлікт ролей, зумовлений суперечливими вимогами до працівника або порушенням принципу єдиначальності (одержання підлеглим суперечливих розпоряджень); невизначеність ролей, тобто ситуація, коли працівник не розуміє, чого від нього хочуть; нецікава робота [1, с. 154].

Стрес може виникнути і внаслідок незадовільних фізичних умов праці, наприклад ненормальних відхилень у температурі приміщення, поганого освітлення чи надмірного шуму. Відносно особистих чинників стресових ситуацій слід сказати про те, що життєдіяльність людини працею не обмежується. Причини багатьох стресових ситуацій виникають у сім'ї, соціальному середовищі. До них належать: смерть близьких, розлучення, хвороба чи серйозне тілесне ушкодження, укладення шлюбу, звільнення з роботи, перед пенсійний стан, вагітність, сексуальні

проблеми, ремонт житла, народження дитини, фінансові проблеми, перегляд особистих звичок, зміна місця проживання тощо.

Стреси входять у першу десятку причин, що викликають хвороби. Кожна людина повинна сама проводити аналіз свого стану й виявляти причини стресової напруги, можливо характерні тільки для її організму (з погляду її особистих відчуттів) [5, с. 86-90].

Також стресу притаманні як плюси так і мінуси. Плюси стресу для людини: виділяється додаткова енергія для рішення проблеми. Організм «підказує» що робити: утекти, напасти або затаїтися. Тренується нервова система, імунна й серцево-судинні системи.

Мінуси стресу: енергії може бути занадто багато. Організм «підказує» в основному примітивні реакції, найчастіше суперечному свідомому вибору. При сильному стресі імунна система нервова й серцево-судинна системи виснажуються [4, с. 5-6].

Оптимальний засіб позбавлення від стресу. Один із кращих засобів упоратися зі стресом, заспокоїтися – це спілкування із близькою людиною, коли можна, по-перше, виговоритися, тобто розрядити вогнище порушення; по-друге, перейти на цікаву тему; по-третє, спільно відшукати шлях до оптимального вирішення конфлікту або хоча б до зниження його значимості.

Важливий спосіб зняття психічної напруги – це активізація почуття гумору. Суть почуття гумору не в тім, щоб бачити й почувати комічне там, де воно є, а в тім, щоб сприймати як комічне те, що претендує бути серйозним, тобто зуміти посміхнутися або розсміятися у важкій ситуації. Сміх приводить до падіння тривожності, коли людина посміхається, то її м'язи менш напружені й серцебиття нормалізоване.

Отже, щоб упоратися зі стресом потрібно навчитися прийомам релаксації. Навички релаксації, або розслаблення, являються одним з найбільш ефективних засобів боротьби зі стресом. Активізуючи діяльність нервової системи, релаксація регулює настрій і ступінь психічного порушення, дозволяє послабити або скинути викликану стресом психічну й м'язову напругу. Щоб позбавитись від тривалого стресу треба повністю розв'язати конфлікт, усунути розбіжності, помиритися. Якщо зробити це неможливо, варто логічно переоцінити значимість конфлікту, наприклад,

пошукати виправдання для свого кривдника. Можна виділити різні засоби зниження значимості конфлікту. Перший з них можна охарактеризувати словом «проте». Суть його – зуміти витягти користь, щось позитивне навіть із невдачі. Другий прийом заспокоєння – довести собі, що «могло бути й гірше». Порівняння власних негод із чужим ще більшим горем («а іншому набагато гірше») дозволяє непохитно й спокійно відреагувати на невдачу [2, с. 31].

ЛІТЕРАТУРА

1. Китаев-Смык Л. А. Психология стресса / Л. А. Китаев-Смык. – М. : Наука, 1983. – 368 с.
2. Кинан К. Управление стрессом / К. Кинан. – М.: Эксмо, 2006 – 80 с.
3. Селье Г. Стресс без дистресса / Г. Селье. – М.: Прогресс, 1982 – 68 с.
4. Грисюк С. В. Стрес, стрессустойчивость та управління. / С. В. Грисюк. –М. : РГІУ, 2008. – 10 с.
5. Бойко В. В. Синдром «емоционального выгорания» в профессиональном общении / В. В. Бойко. – СПб. :1999. – 105 с.

УДК 159.9:34.01

Зінич В. Г.

студентка, Сумський державний
педагогічний університет імені
А. С. Макаренка (м. Суми)
Науковий керівник: **Харченко Т. Г.**

ФЕНОМЕН КСЕНОФОБІЇ У ПІДЛІТКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті розглядається соціально-психологічне явище ксенофобії, механізми його формування та прояви серед підлітків. Зазначено основні причини та фактори, що впливають на поширення ксенофобічних реакцій.

Ключові слова: ксенофобія, ксенофобічні реакції, підлітки.

Постановка проблеми. За сучасних умов проблематика ксенофобії набуває нових смислових відтінків, оскільки глобалізація культури і політики значно поширюють сфери прояву і специфічного кодування чужого в інтеркультурних комунікативних контекстах. Сучасний вітчизняний дослідник феномену ксенофобії В. Щорс зазначає, що вже банальне розрізнення «близького» і «далекого зарубіжжя», європейців і азіатів, вказує на широкий діапазон можливих реакцій на інші культури, на інші нації.

Сьогодні Україна стала привабливим місцем для біженців з різних регіонів світу завдяки процесам становлення мультикультурного

суспільства та політичним, соціально-економічним чинникам. Як наслідок виникає напруженість у міжетнічних стосунках, а першими хто реагує на зміни у суспільстві виступають підлітки. Злочини на ґрунті ксенофобії не були характерними для українського суспільства досить тривалий час. Один з перших резонансних проявів ксенофобії в Україні датується липнем 2001р., коли біженця з Руанди було забито на смерть поблизу його помешкання у місті Вінниці, що викликало офіційну стурбованість Верховного Комісаріату ООН з питань біженців [9].

За даними аналітиків Світового економічного форуму в Давосі, Україна зайняла одне з останніх місць (127-е із 140) у світовому рейтингові толерантності населення щодо іноземців [5].

Аналіз актуальних досліджень. Сучасні дослідження проблеми виникнення, проявів та поширення ксенофобії представлені роботами В. Щорс, О. Ставицького, О. Горбачова, М. Кроз, О. Мартиненко, О. Фролова.

Мета статті полягає в теоретичному аналізі наукових досліджень присвячених виявленню особливостей проявів ксенофобії у підлітковому віці, причинам появи та поширення даного феномену.

Виклад основного матеріалу. У великому психологічному словнику, за редакцією Б. Мещерякова, ксенофобія визначається як нав'язливий страх перед незнайомими особами; негативне ставлення, недовіра і ненависть до іноземців, іноземного, чужого [4]. М. Кроз визначає ксенофобію як соціально-психологічне явище, коли образ ворога створюється переважно уявою [2]. О. Горбачова дає таке визначення ксенофобії: це негативне, емоційно забарвлене, ірраціональне за своєю природою (але приховане псевдо-раціональними обґрунтуваннями) ставлення суб'єкта до певних спільнот чи конкретних представників – «чужих», «інших» [1].

Розглядаючи природу ксенофобії на соціально-психологічному рівні, О. Ставицький, виокремлює такі фактори її поширення: наявність негативних стереотипів щодо соціальних та національних меншин; високий рівень стигматизації національних меншин; дискримінаційні тенденції, що виявляються в окремих групах, стосовно етнічних меншин [7]. Науковець також пропонує кілька основних

механізмів формування ксенофобії у підлітків: інстинкт, політична або соціальна пропаганда, архаїчні стереотипи.

Інстинкт змушує групу підлітків окреслювати свої межі, бути закритою від інших, тобто група формує власну ідентичність, яка має негативну спрямованість. У таких групах формується стереотипне негативне ставлення до всіх представників чужої групи, тобто формується образ ворога, який несе загрозу. Політична чи суспільна пропаганда, використовується, коли структурам вигідно сформувати негативне ставлення до представників певних категорій. У цьому випадку здійснюється цілеспрямований і систематизований вплив на молоде покоління через засоби масової інформації, переконання та навіювання. Щодо архаїчних стереотипів, які історично склалися в суспільній свідомості та є стійкими до змін, то вони передаються з покоління в покоління, мають ірраціональне спрямування.

В. Савицька вважає, що більшість людей засвоюють ксенофобічні моделі поведінки в дитинстві, до того, як отримують можливість критично аналізувати отриману інформацію [6]. Індивід набуває негативний емоційний досвід міжнаціональних відносин саме в процесі виховання в сім'ї, навчання в школі та у спілкування з дорослими.

Феномен ксенофобії можна розглядати на різних рівнях – індивідуальному, груповому і масовому (громадському). Це відноситься як до суб'єктів, так і до об'єктів ксенофобії, в якості яких можуть виступати окремий індивід, мала група і (або) велика соціальна група, а також суспільство в цілому.

О. Горбачова зазначає, що на індивідуально-психологічному рівні підлітка є низка характерологічних особливостей, що провокують появу ксенофобічних реакцій, це висока агресивність, конфліктність, інтолерантність, жорстокість, схильність до фанатизму, низький рівень емпатії, загальної культури [1]. Також, О. Фролова вказує, що до підліткової ксенофобії спонукає наявність відчуття незахищеності, вразливості, брак можливостей до самореалізації та визнання серед однолітків, депресивні тенденції особистості [8].

О. Мартиненко, досліджуючи прояви ксенофобії у підлітковому середовищі виокремив її специфічні прояви, а саме відразу, презирство,

побоювання, переляк, жах та тривогу [3]. Також вона може виявлятися у відповідних соціальних установках суб'єкта, вербальній та поведінковій агресії, забобонах і упередженнях, соціальних стереотипах, створенні ультраправих молодіжних організацій, а також у світогляді підлітка в цілому.

Висновки. Ксенофобія – це соціально-психологічний феномен, що проявляється у негативному, емоційно насиченому ставленні суб'єкта до певних людських спільнот та їх окремих представників – «чужинців», «інших», «не наших». Механізмами його формування виступають інстинкт, політична та суспільна пропаганда, архаїчні стереотипи. Специфічними проявам ксенофобічних реакцій у підлітковому середовищі є відраза, презирство, побоювання, вербальна та поведінкова агресія, створення ультраправих організацій тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горбачова О. Явище ксенофобії: соціально-психологічний вимір / О. Горбачова // Соціальна психологія. – 2008. – № 5. – С. 123-126.
2. Кроз М. В. Социально-психологические и правовые аспекты ксенофобии / М. В. Кроз, Н. А. Ратинова. – М.: Academia, 2005. – 52 с.
3. Мартиненко О. А. Расизм та ксенофобія в Україні – нові виклики у сфері захисту прав людини. / О. Мартиненко // Держава та регіони. Сер.: Право. – 2008. – № 3. – С. 137-139.
4. Мещеряков Б. Большой психологический словарь / Сост. и общ. ред. Б. Мещеряков, В. Зинченко. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2004. – 672 с.
5. Проблема попередження проявів дискримінації, ксенофобії та расизму щодо представників новітніх міграційних спільнот / Національний інститут стратегічних досліджень. – 2012. [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.niss.gov.ua/articles/1173/
6. Савицька В. Етнопсихологія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. В. Савицька, Л. М. Співак. – К.: Каравела, 2011. – 264 с.
7. Ставицький О. Гандикапізм та ксенофобія: спільне і відмінне у поняттях / О. Ставицький // Практична психологія та соціальна робота. – 2012. – № 3. – С.59-62.
8. Фролова О. В. Етнічні стереотипи в системі міжетнічного спілкування / О. В. Фролова // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка / За ред. С. Д. Максименка. – К., 2011. – С. 79–86.
9. Щорс В. Ксенофобія та расизм в Україні та психологічне вирішення даної проблеми / В. Щорс, Л. Полударова // Психологічна газета. – 2009. – № 22, листопад. – С. 17-20.

Ілляшевич А. А.

студентка, Сумський державний
педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми),

Стадник Г. А.

к. псих. н., доцент, Сумський
державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФЕНОМЕНУ ІНТЕРНЕТ-АДИКЦІЙ В МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Стаття присвячена аналізу Інтернет-адикцій як феномену сучасного молодіжного середовища. Також розкрито зміст понять «Інтернет-адикція», «Інтернет-залежність», «адикція», «адиктивна поведінка», симптоми інтернет-залежності, фактори виникнення інтернет-адикції, типи інтернет-залежності осіб.

Ключові слова: Інтернет-залежність, адикція, Інтернет-адикція, адиктивна поведінка, феномен, молодь.

Постановка проблеми. В теперішній час техногенне середовище подарувало людству інформаційні технології, без яких стало просто неможливим повноцінне життя сучасної людини, але, разом з тим, в результаті проникнення Інтернету в повсякденне життя з'явилася і хвороба, про яку ще кілька років тому ніхто не знав – це Інтернет-залежність. Остання визначається психологами як нав'язливе бажання потрапити в Мережу і якомога довше там залишатися.

Швидкість поширення інтернет-мережі демонструє вражаючі тенденції. Відповідно до даних сайту Internet World Stats станом на 31 березня 2011 року у світі з населенням 6 930 055 154 чол. налічувалось 2 095 006 005 інтернет-користувачів [4]. А результати опитування Young Adults Revealed: the lives and motivations of 21st century youth, проведеного компаніями Microsoft Advertising та Synovate серед молодих людей у 26 країнах світу показали, що більше 45% всіх опитаних заявили, що без персонального комп'ютера та підключення до Інтернету вони не змогли б жити [5].

Аналіз актуальних досліджень. Окремі аспекти проблеми дослідження вивчалися соціологами, психологами, педагогами і психіатрами. Серед зарубіжних досліджень, присвячених феномену

Інтернет-залежності, особливе місце посідають роботи А. Голдберга, Д. Грінфілда, М. Гріффітса, Дж. Грохола, Р. Девіса, М. Орзак, К. Янга та інших учених, які вперше запропонували визначення Інтернет-адикції, узагальнили її критерії, діагностичні інструменти, профілактичні заходи. З ініціативи окремих із них створені сайти й віртуальні клініки для Інтернет-залежних.

У наукових роботах А. А. Аветісової, О. Н. Арестової, Л. Н. Бабаніна, Е. П. Белінської, А. Е. Войськунського, М. І. Дрепи, А. Е. Жичкіної, Н. В. Коритникової, І. Н. Розіної, Ф. А. Саглам, Г. У. Солдатової та інших досліджувалися психологічні, соціальні і соціально-психологічні причини Інтернет-залежності, її профілактика та психологічна корекція. Водночас до останнього часу вивчення психологічних аспектів феномена Інтернет-адикції здійснювалося недостатньо. Це дає підстави для поглибленого дослідження цієї проблеми.

Мета статті – полягає у теоретичному обґрунтуванні проявів інтернет-адикцій як феномену сучасного молодіжного середовища.

Виклад основного матеріалу. Проблема Інтернет-залежності існує тривалий час, проте досі не розроблена чітка та загальноприйнята система критеріїв визначення даної адикції. Даний розлад не визнаний офіційною медициною як психічний і не включений до Міжнародного статистичного класифікатора хвороб і проблем, пов'язаних зі здоров'ям, десятий перегляд, – МКХ-10, (International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems – ICD-10) та Керівництва з діагностики і статистики психічних розладів, IV-й випуск (Diagnostic and Statistical Manual of mental disorders – DSM-IV).

Вперше феномен інтернет-залежності був описаний у 1995 році лікарем І. Голдбергом, який виокремив наступні основні симптоми цього розладу: хворобливий негативний стресовий стан або дистрес; заподіюється шкода фізичному, психологічному, міжособистісному, економічному чи соціальному статусу [1].

Термін «Інтернет-адикція» використовується як рівнозначний термінам «Інтернет-залежність», «комп'ютерна адикція», «проблематичне Інтернет-користування» та інші, що стосуються одного феномену. Спочатку термін «адикція» (addiction – англ., згубна звичка, схильність,

залежність) застосовувався лише для опису поведінки людей, залежних від будь-яких хімічних речовин, наприклад алкоголю, нікотину, наркотиків.

Термін «адиктивна поведінка» (addictive behavior) у дослідженнях вітчизняних учених переважно застосовувався у значенні зловживання різними хімічними психоактивними речовинами, які призводять до зміни психічного стану до того моменту, як від них сформувалася залежність. Однак, із часом з'явилися ширші трактування поняття адиктивної поведінки, як повторюваної звички, що підвищує ризик захворювання і/або пов'язана з особистими і соціальними проблемами.

Суб'єктивно адиктивна поведінка часто виявляється як «втрата контролю», попри всі спроби людини стримуватися або контролювати себе. Спроби змінити адиктивну поведінку за допомогою лікування або вольових зусиль пов'язані з високим відсотком рецидиву. З огляду на це виділяють дві групи категорій адикції: субстанціональні (алкоголізм, наркоманія, тютюнопаління, харчові) і процесуальні (накопичення грошей, гемблінг, секс, робота, Інтернет, релігія).

У нашому дослідженні ми визначили поняття «Інтернет-адикція» як форму деструктивної поведінки, що виявляється у прагненні відходу від фруструючої соціальної реальності за допомогою зміни свого психічного стану шляхом фіксації уваги на Інтернет-ресурсах. Більшість дослідників даної проблеми погоджуються, що основними факторами, які приваблюють до мережі та, як наслідок, провокують виникнення інтернет-адикції, є наступні: анонімність соціальних взаємовідносин між учасниками; можливість приховати/розкрити фобії, комплекси і таємні потяги; можливість зміни ідентифікації (ім'я, стать, вік, національність); подолання власної внутрішньої ураженості; реалізація уявлень, фантазій; «психологічний експібіціонізм»; компенсація психологічних комплексів завдяки участі в неформальних об'єднаннях; проведення часу в середовищі подібних до себе; «інформаційний вампіризм» [2].

Загалом фактори виникнення та умови формування мережевої залежності можна поділити на дві групи: кібернетичні – об'єктні умови і фактори, пов'язані із властивостями кіберсередовища; індивідуально-психологічні – суб'єктні фактори, пов'язані з демографічними характеристиками й особистісними властивостями кіберкористувачів [2].

Доктор М. Орзак виділила наступні психологічні і фізичні симптоми, характерні для патологічної Інтернет-залежності: 1) психологічні симптоми: гарне самопочуття або ейфорія за комп'ютером; неможливість зупинитися; збільшення кількості часу, проведеного за комп'ютером; зневага родиною і друзями; відчуття порожнечі, депресії, роздратування не за комп'ютером; неправда роботодавцям або членам родини про свою діяльність; проблеми з роботою або навчанням; 2) фізичні симптоми: синдром карпального каналу (тунельна поразка нервових стовбурів руки, зв'язана з тривалою перенапругою м'язів); сухість в очах; головні болі (мігрень); болі в спині; нерегулярне харчування, пропуск прийомів їжі; зневага особистою гігієною; розлад сну, зміна режиму сну [1].

Залежно від мережевих ресурсів виділяють такі типи Інтернет-залежних осіб: 1) Інтернет-комунікатори – значний час проводять у чатах, форумах, щоденниках, блогах, через короткі проміжки часу перевіряють електронну пошту і ін., тобто замінюють реальне спілкування на віртуальне; 2) Інтернет-еротомани – відвідують різноманітні сайти сексуального і порнографічного характеру, заводять любовні романи і знайомства за допомогою Мережі і які займаються віртуальним сексом; 3) Інтернет-агресивісти – значну частину часу проводять відвідуючи сайти агресивного характеру, що демонструють сцени насилля і жорстокості; 4) Інтернет-когнітивісти, які реалізують свої пізнавальні інтереси за допомогою Мережі (пошук баз даних, складання програм, відвідування навчально-освітніх сайтів, участь у телеконференціях і ін.); 5) Інтернет-гемблери – захоплюються мережевими іграми, тоталізаторами, аукціонами, лотереями і ін.; 6) Інтернет-покупці – реалізують непереборну схильність до витрати грошей за допомогою численних покупок у режимі реального часу (online) [3].

Висновки. Детермінантами виникнення Інтернет-залежності можуть виступати індивідуальні особливості особистості, соціальні чинники та властивості інтернет-середовища, які в своїй сукупності впливають на людину, спонукаючи її проводити все більше часу в мережі, оскільки це приносить їй позитивні емоції та служить засобом задоволення фрустрованих потреб. Однак, зрештою перебування в

Інтернеті витісняє всі інші види діяльності людини, стаючи осередком її життя, що призводить до руйнування її зв'язків з соціумом, фізичного та психічного виснаження, появи особистісних деформацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Інтернет-залежність дітей та підлітків / [авт. тексту НВО – ліцей нових інформаційних технологій] // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lnit2.at.ua/publ/internet_zalezhnist_ditej_ta_pidlitkiv/1-1-0-5
2. Исследования Интернет-зависимости в медиапсихологии. / Г. С. Мельник // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.mediaconf.sgu.ru/info/download.php? filetype=rep&id=36
3. Цой Н. А. Социальные факторы феномена интернет-зависимости : автореф. дис. ... канд. социол. наук. : спец. 22.00.04 «Социальная структура, социальные институты и процессы» / Н. А. Цой. – Владивосток. – 2012. – 22 с.
4. Internet World Stats. Internet usage statistics. World Internet Users and Population Stats // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.internetworldstats.com/stats.htm>
6. «Young Adults Revealed: The lives and motivations of 21st century youth». Microsoft Advertising and Synovate // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://advertising.microsoft.com/wwdocs/user/enus/researchlibrary/researchreport/Young-Adults-Revealed.pdf>.

УДК 811.411.21'36

Кассаб Бассем

клинический ординатор медицинского института, СумГУ (г. Сумы),

Кривошеенко Е.

специалист отдела по работе со студенческой молодежью СумГУ

Научный руководитель: к.филол.н.,
доцент **Кац Ю.В.**

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА АРАБСКИХ ПОСЛОВИЦ НА РУССКИЙ ЯЗЫК

В статье представлены арабские пословицы и указаны особенности их перевода на русский язык. В работе с пословицами выделяют следующие способы их перевода: моноэквивалентный перевод (абсолютный и относительный), выборочный перевод и свободный перевод.

Ключевые слова: пословицы, арабский язык, перевод.

Давно замечено, что дух народа и его мудрость проявляются в его пословицах, а знание пословиц того или иного народа способствует не только лучшему познанию языка, но и лучшему пониманию образа мыслей и характера народа.

Понимание и сравнение пословиц разных народов показывает, как много общего имеют эти народы, что, в свою очередь, способствует их лучшему взаимопониманию и сближению. В пословицах отражен богатый исторический опыт народа, связанный с трудовой деятельностью, бытом и культурой людей. Правильное и уместное употребление пословиц придает речи неповторимое своеобразие и особую выразительность. Употребляя ту или иную пословицу в конкретной ситуации, говорящий стремится подтвердить и подчеркнуть суть сказанного, для чего необходим их грамотный перевод, точное и тонкое донесение сути сказанного.

Пословица – малая форма народного поэтического творчества, облачённая в краткое, ритмизованное изречение, несущее обобщённую мысль, вывод, иносказание с дидактическим уклоном[2]. Своей силой пословица обязана смысловому эффекту, возникающему в результате особого стяжения синтаксической и лексической формы, призванного закрепить некое содержание.

Специфика перевода, отличающая его от всех других видов языкового посредничества, заключается в том, что он предназначен для полномочной замены оригинала и что рецепторы перевода считают его полностью тождественным исходному тексту. Вместе с тем, очевидно, что абсолютная тождественность перевода оригиналу недостижима и что это отнюдь не препятствует осуществлению межъязыковой коммуникации.

Вследствие отсутствия тождества отношение между содержанием оригинала и перевода был введен термин «эквивалентность», обозначающий общность содержания, т. е. смысловую близость оригинала и перевода. Поскольку важность максимального совпадения между этими текстами представляется очевидной, эквивалентность обычно рассматривается как основной признак и условие существования перевода[3].

При переводе паремий арабского языка целесообразно опираться на структурно-типологический и функционально-смысловой подходы, позволяющие использовать следующие способы перевода:

Моноэквивалентный перевод

1) Абсолютные моноэквиваленты, под ними мы понимаем пословицы арабского и русского языков, образность и семантика составных компонентов которых совпадают.

Актуальні питання сучасної психології

Арабская пословица	Перевод	Эквивалент
لا دخان بلا نار	Нет дыма без огня	Нет дыма без огня
أضرب الحديد وهو حامي	Куй железо пока горячо	Куй железо пока горячо
عدو يصاحبي عدو	Враг моего врага – мой друг	Враг моего врага – мой друг

2) Относительные моноэквиваленты, к ним относятся пословицы арабского и русского языков, передающие один и тот же смысл, но незначительно различающиеся художественными приемами и компонентным составом.

Арабская пословица	Перевод	Частичный эквивалент
لازم الورد عايز اللي شوك يتحمل	Кто хочет розу, должен переносить шипы	Нет розы без шипов
ترميش ما منه شربت بير الحجر فيه	В колодец, из которого пьешь, не бросай камень	Не плюй в колодец, пригодится воды напиться
أكلتك، ذنباً تكن لم اذا الذئب	Если ты не будешь волком, волки съедят тебя.	С волками жить – по-волчьи выть

Выборочный перевод

Этот тип перевода можно использовать в случае, когда пословицы арабского и русского языков, совпадающие по значению, но различающиеся по образности и компонентному составу. Эти различия вызваны уникальными особенностями менталитета, свойственными тому или иному народу и составляющими национальное своеобразие сравниваемых языков.

Арабская пословица	Перевод	Аналог
يَحْمِلُ التَّمْرَ إِلَى الْبَصْرَةِ	Нести финики в Басру	В Тулу со своим самоваром
العقربة أخت الحية	Скорпион – сестра змеи	Два сапога пара
من خير باليد عصفور الشجرة على 10	Одна птичка на руке, лучше, чем 10 птичек на дереве.	Лучше синица в руках, чем журавль в небе

Свободный перевод пословиц.

Его используют когда пословицы не имеют соответствий в другом языке. Они отражают особенности психологии, способы мышления, специфические условия развития материальной и духовной жизни носителей языка.

Для перевода (лакунарных) пословиц с арабского на русский язык можно использовать описательный способ перевода.

Актуальні питання сучасної психології

Арабская пословица	Перевод
راكند لا غاية الناس إرضاء	Угождение людям – это цель, которую невозможно достичь
يمكنه لا، نظره وجهة تغيير يمكنه لا من شيء تغيير	Кто не может изменить свои воззрения, не может изменить ничего
خلق... ورداؤه الفتى الشرف يدرك قد مرقوع قميصه وبعض	Иногда молодой человек может достичь почёта в изношенной одежде и залатанной рубашке

Проанализировав арабские пословицы мы пришли к следующим выводам: 1) пословицы многозначны и яркие. Они находятся вне времени и вне классового деления; 2) арабские пословицы довольно-таки трудны для перевода на другие языки; 3) почти в любом языке можно подобрать эквиваленты арабским пословицам и поговоркам;

Таким образом, перевод пословиц предполагает обязательное знание лексики, умение анализировать контекст, тщательное изучение истории, культуры, быта и нравов народа, с языка которого осуществляется перевод, а также и народа, на язык которого переводятся пословицы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аль-Майданий Ахмад ибн Мухаммад. Сборник пословиц / Пер. И. Сарбулатова. – Бейрут: Изд-во «Аль-Мактабату Аль-Асрийа», 2007. – 418 с.
2. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение / В. Н. Комиссаров. – М., 1999.
3. Федоров А. В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы): учеб. пособие для ин-тов и факультетов иностр. языков / А. В. Федоров. – 5-е изд. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ; М.: ООО «Издательский Дом «ФИЛОЛОГИЯ ТРИ», 2002.

УДК 159.922.7:316.624-053.6

Коваленко В. В.

студентка, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка (м. Суми)
Науковий керівник – к. філос. н., доцент **Щербакова І. М.**

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

У статті проаналізовано особливості та основні форми агресивної поведінки підлітків. Визначено чинники її формування, причини зростання прояву агресивної поведінки, наведено результати емпіричного дослідження.

Ключові слова: підліток, агресія, агресивність, агресивна поведінка, фізична агресія, негативізм, вербальна агресія.

Постановка проблеми. Проблема агресії сучасних підлітків є однією з найбільш гострих та актуальних, про що говорять результати багатьох психологічних досліджень в Україні. Таке становище насторожує, пробуджує бажання зрозуміти його причини, продумати й організувати способи вирішення даної проблеми.

Проблема агресивної поведінки у підлітковому віці постає на сьогоднішній день дуже гостро, адже соціально-економічні негаразди позначаються на свідомості населення, поведінці не тільки дорослих, а і підлітків, молоді. Сьогодні ми є свідками поширення прикрих випадків, коли молодь, діючи під впливом агресії, застосовує фізичну силу проти когось, демонструє грубість, погрожує, вигукує у натовпі нецензурні слова. Ми спостерігаємо як у молоді розвиваються хибні якості, такі як: жорстокість, брехливість, лють, ненависть, у значної частини підлітків порушуються ціннісні орієнтації, установки, можливо діти відтворюють у своєму характері все негативне що відбувається у сім'ї та сучасному суспільстві. Проте, ми не маємо морального права стояти осторонь, бути байдужими, адже молодь є майбутнім нашої країни.

Аналіз актуальних досліджень. Агресивна поведінка підлітка є предметом дослідження багатьох вчених, які вивчають: причини та форми агресивної поведінки підлітків (В.Іванова) [2]; основні чинники, що обумовлюють підліткову агресивність (О.Мізерна) [3; 4]; психологічні особливості агресивної поведінки підлітків в умовах її корекції (Л.Семенюк) [6]; психопрофілактику агресивної поведінки підлітків (Т.Титарєва) [6] та інші.

Мета статті – визначити особливості прояву агресивної поведінки у підлітків, причини її виникнення, проаналізувати дані емпіричного дослідження.

Викладення основного матеріалу. Слово «агресія» походить від латинського «*aggredi*», що означає «*нападати*». Агресивність визначається як якість особистості, яка виражається в її готовності до агресії. Відповідно агресивна поведінка постає як цілеспрямована руйнівна поведінка особистості, яка може носити безпосередній, або скритий характер. Вона може бути як проявлятися вербально або фізично [5].

Під агресивною поведінкою підлітків найчастіше розуміють мотивовані зовнішні дії, які націлені на порушення норм і правил співіснування, дії, які націлені на заподіяння шкоди, болю і страждання людям [4]. Як правило, в її основі лежать незадоволені потреби дитини, такі як відсутність похвали, відчуття причетності до групи, відчуття своєї цінності та значущості. Така поведінка є результатом батьківського прикладу поведінки, негативного ставлення до безпосереднього оточення, соціуму загалом [1].

Основними формами агресивної поведінки є: фізична агресія, негативізм, підозрілість, вербальна агресія, аутоагресія [4, с. 16].

Позитивний бік агресивності як здатності до активності – це ініціатива до подолання труднощів, боротьба за виживання, самовдосконалення. Негативного значення агресивність набуває тоді, коли через недоліки соціальної адаптації підліток конфліктує з оточенням, неадекватно засвоює і порушує моральні норми, завдаючи шкоди іншим [3].

Агресивна поведінка підлітків постає як спосіб задоволення потреби у спілкуванні, самовираження та самоствердження, реакція на неблагополучну ситуацію, що склалася у сім'ї, та на жорстоке ставлення з боку батьків, досягнення значущої мети.

У підлітковому віці агресивна поведінка являє собою своєрідний захисний механізм [2]. Підлітковий вік як у хлопчиків, так і у дівчаток має певні вікові періоди з більш низьким та більш високим рівнем агресивної поведінки [3]. Розуміючи чинники, що беруть участь у формуванні агресивної поведінки підлітків, можна попередити чи обмежити прояв форм агресії [1; 3].

Аналіз результатів нашого експериментального дослідження за методикою Басса-Дарки показав, що серед підлітків збільшились показники непрямої агресії, вербальної агресії та негативізму, що може свідчити про агресію, яка спрямована на іншу особу чи агресію ні на кого не спрямовану, або агресію через зміст словесних відповідей. Також часто підлітки йдуть проти усталених звичаїв, установок, думок.

Враховуючи високий відсоток недовіри й обережності стосовно оточуючих людей, зауважимо що 48% юнаків та 50% дівчат готові до

прояву негативних почуттів при найменшому роздратуванні. Також 44% дівчат та 40% хлопців готові застосувати фізичну силу при відстоюванні своєї думки. За останніми значеннями індекс агресивності зріс як у юнаків так і дівчат. Загальні показники ворожих реакцій респондентів отримані за методикою Басса-Дарки представлено на рис.1.

Рис. 1. Показники ворожих реакцій старшокласників за методикою Басса-Даркк (у %)

Схильність особистості до конфліктної поведінки ми визначали за методикою К. Томаса (у адаптації Н. В. Гришиної). З'ясовано, що у підлітків найбільш розповсюдженим патерном поведінки у конфліктах є саме конкуренція або суперництво, тобто досягання своїх інтересів на шкоду іншому. Сучасні підлітки беручи участь у конфліктних ситуаціях рідко приходять до альтернативи (12%) чи компромісу (18%). Порівнявши дані за минулий рік, можемо говорити про те, що раніше для підлітків найбільш припустимими були суперництво, компроміс та особливо пристосування. На даний час, таким значним способом регулювання конфліктів є суперництво (див. табл. 1).

Таблиця 1

Способи регулювання конфліктів у підлітків	Результати діагностики за 2015 та 2016 роки	
	2015 р.	2016 р.
Суперництво	26%	42%
Співпраця	14%	12%
Компроміс	22%	18%
Уникнення	6%	10%
Пристосування	32%	18%

Для діагностики станів та властивостей сучасних підлітків, які мають велике значення для процесу соціальної адаптації і регуляції поведінки ми провели методику FPI (форма В) (адаптований О. О. Криловим та

Т. І. Ронгінським). За результатами діагностики більшість сучасних підлітків мають підвищений рівень психопатизації, що створює передумови для імпульсивної поведінки, наявності агресивних ознак в емоційному стані, в поведінці, у відношенні до себе і до соціального середовища. Також простежується нестійкий емоційний стан зі схильністю до афективного реагування, роздратованості, недостатньої саморегуляції. Такі підлітки характеризуються агресивним ставленням до соціального оточення і вираженим прагненням до домінування.

Зазначимо, що підлітки мало прагнуть до довірливо-відвертої взаємодії з оточуючими людьми, мають не високий рівень самокритичності.

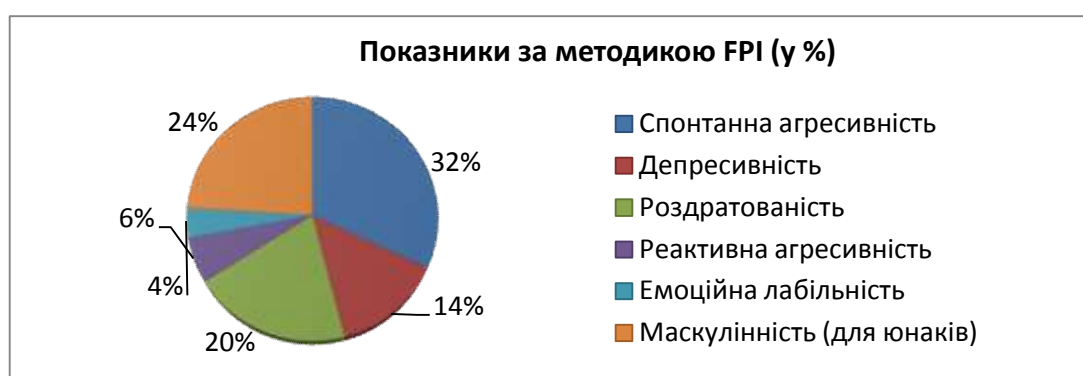

Рис. 2. Показники за методикою FPI (форма В)(у %)

Висновки. Сучасний підліток живе у світі, складному за змістом і тенденціям соціалізації. Згідно результатів нашого дослідження можна зробити висновок, що збільшуються показники непрямої агресії, вербальної агресії та негативізму серед підлітків. У сучасних підлітків найбільш розповсюдженим способом поведінки у конфліктах є конкуренція або суперництво, тобто досягання своїх інтересів на шкоду іншому. Дівчата більше, ніж юнаки готові перейти до фізичних дій у момент агресії. Сучасні підлітки рідко спрямовані на знаходження альтернативи чи компромісу. Також серед підлітків простежується нестійкий емоційний стан, агресивне ставлення до соціального оточення, коливання настрою, підвищена збудливість, дратівливість.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іванова В. В. Причини та форми агресивної поведінки підлітків / В. В. Іванова // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – № 5. – С. 14-16.
2. Мізерна О. О. Основні чинники, що обумовлюють підліткову агресивність / О. О. Мізерна // Молодь, освіта, культура і національна самосвідомість: Зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 27-28 березня 2003 р.; У 5-ти т. / Редкол.: М. І. Шкіль (вип. ред.) та ін. – К.: Європ. ун-ту, 2003. – Т. 4. – С. 211-214.

3. Мізерна О. О. Проблеми дослідження агресивної поведінки підлітків / О. О. Мізерна // Психологія. Збірник наукових праць НПУ імені М. П. Драгоманова. Випуск 17. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2002. – С. 152-156.

4. Титарєва Т. Психопрофілактика агресивної поведінки підлітків / Т. Титарєва // Соціальний працівник. – 2007. – №5. – С. 16-25.

5. Щербакова І. М., Чумель А. Ю. Напрями дослідження проблеми агресії (агресивності) та агресивної поведінки / І. М. Щербакова, А. Ю. Чумель // Наукові пошуки: Зб. наук. праць молодих учених. Випуск 5. / за ред. А. А. Сбруєвої. – Суми : Видавництво СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2011. – С. 204-207.

УДК 159.942.5-053.5

Ковбаса І. М.

студентка, Сумський державний
педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми)
Науковий керівник – к. філос. н.,
доцент *Дворніченко Л. Л.*

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТРАХІВ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті визначено основні підходи до вивчення страхів у дітей. Розглянуті функції та причини страхів у молодших школярів. Розкриті основні типи класифікацій.

Ключові слова: *страх, функції страху, молодший школяр, природні страхи, вікові страхи.*

Постановка проблеми. Проблема страху є однією з найбільш актуальних проблем у сучасній психології. Особливо це стосується вивчення проблеми страхів у дітей молодшого шкільного віку, оскільки саме цей віковий період відрізняється високою соціальною сенситивністю, ускладненням системи вимог до дитини, до її рефлексивних здібностей та інших психічних якостей. Нова соціальна ситуація розвитку в цей період багато в чому стає стресовою, це тягне за собою появу психічної напруженості у молодшого школяра, що, в свою чергу, призводить до прояву можливих порушень розвитку, і негативно впливає на подальший розвиток особистості.

Аналіз актуальних досліджень та публікацій. Проблема страху розглядається в роботах таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як В. М. Блейхер, С. Ю. Головін, О. І. Захаров, К. Ізард, М. Кляйн, І. В. Крук, Н. Д. Линде, Р. Мей, Ч. Райкрофт, І. Раншбург, А. Роббер, З. Фрейд, В. Франкл, Е. Фром, В. Д. Шадріков, Е. Еріксон та інші. Як зазначають науковці

(К. Ізард, В. І. Гарбузов, А. І. Захаров, В. В. Лебединський, О. С. Никольська, О. О. Прохоров та інші), страх є найбільш сильною та загрозливою емоцією, яка має значний вплив на психічний розвиток людини.

Мета статті – розкрити особливості страхів у молодших школярів.

Викладення основного матеріалу. Аналіз наукових джерел дозволив нам відзначити багатоаспектність поняття «страх», зокрема, розуміння страху як «умовно-рефлекторного, емоційно загостреного відображення людиною конкретної загрози для життя, самопочуття та власного благополуччя» (О. І. Захаров), як феномену, притаманного людському існуванню (Р. Мейлі, А. Кемпінські та ін.), як особливого переживання страху дії (П. Жане).

Наявність страхів в житті дитини обумовлює виконання ними певних функцій. Так, Ю. Щербатих виділяє наступні функції страху: мобілізаційну (мобілізує сили людини для активної діяльності, які необхідні в критичних ситуаціях); попереджувальну (допомагає краще запам'ятовувати небезпечні та неприємні події); стратегічну (має місце, коли інформації недостатньо, щоб прийняти всебічно продумане рішення, страх диктує стратегію поведінки) [7].

Крім того, серед функцій страху визначають сигнальну, пристосувально-адаптивну та когнітивну (за К. Ізардом, У. Джеймсом, К. Холлом). Вчені також виділяють чотири рівні прояву страхів: соматичні ознаки, суб'єктивні прояви, особливості когнітивного функціонування, поведінкові реакції [2].

Важливим для розуміння даного явища є його класифікація. Так О. І. Захаров розглядає в своїй роботі такі види страхів: за характером – природні, соціальні, ситуативні, особистісні; за ступенем реальності – реальні та уявні; за ступенем інтенсивності – гострі та хронічні [4].

Звертає на себе увагу робота Л. В. Орлової, в якій дослідниця представляє дещо змінену класифікацію дитячих страхів. Так, вона розрізняє ситуативно-обумовлені (виникають в незвичній, загрозливій або шокуючій ситуації) та особистісно-обумовлені (визначені характером людини). Крім того, автор виділяє предметні (адекватні та неадекватні, періодичні та хронічні) та екзистенціальні (страх перед смертю, страх перед свободою, страх перед самотністю) [3].

Серед причин появи дитячих страхів науковцями визначається багато показників, але основними виступають особливості сімейного виховання, стиль взаємостосунків в сім'ї, соціальні умови розвитку дитини. Також причинами страхів можуть бути і самі діти. Вони часто фантазують собі чудовиськ і монстрів, наприклад, в темній кімнаті, коли знаходяться одні. Або діляться страшними історіями зі своїми однолітками, таким чином передають свої страхи іншим.

В. Гарбузов, аналізуючи специфіку дитячих страхів, підкреслює, що за всіма страхами дитини стоїть неусвідомлюваний або усвідомлюваний страх смерті. Він зазначає, що у період переходу дошкільника в молодший шкільний вік малюк досягає свою безпорадність і складність навколишнього світу, з цього віку він починає задумуватися про смерть. Виникають запитання: «А я не помру?», «А ти, мамо, не помреш?». Страх смерті – природний для людини. Цей страх – корінь усіх страхів. Дитина може боятися Бабу-Ягу, Вовка і незнайому людину, боятися багатьох об'єктів, мати багато різноманітних страхів, але за цим усім стоїть одне – страх смерті [2].

У роботі Є. П. Ільїна «Емоції і почуття» наводяться дані дослідження Н. К. Сурогіной, згідно з якими у школярів 7-9 років в 72% випадків присутні страхи, пов'язані зі школою і навчанням, а у 53% – з невпевненістю в стосунках з учителем [5].

У дисертаційному дослідженні страхів молодших школярів Л. С. Акопян показано, що діти при описі страхів в просторово-часовому вимірі найнебезпечнішим місцем вважають вулицю, а найбезпечнішим – дім. Дослідниця наводить досить цікаві факти, що у дітей минулого переважали страхи тварин, а для сучасних дітей, цього ж віку, притаманні навчальні страхи [1].

У молодшому шкільному віці природні страхи, засновані на інстинкті самозбереження, змінюються соціальними страхами, більш складними, важче обумовленими. Найбільш типовим є наступні:

- страх смерті батьків. Виявляється в порушенні сну, загальмованості або надмірної активності. В результаті, це позначиться на навчанні і, як наслідок, проявиться в невдоволенні шкільного педагога, посилить проблему і виведе страхи на новий щабель;

- страх «бути не тим». Це – провідний страх в молодшому шкільному віці, страх невідповідності соціальним вимогам найближчого оточення (школа, однолітки, сім'я). Запобігти цьому страхові можна за допомогою постійної підтримки і схвалення дитини. Похвала і заохочення повинні бути стриманими і тільки за справу;

- страх розлуки або самотності. Стан страху, який виникає при реальній чи уявній загрозі розставання дитини зі значимими для нього особами. Його вважають патологічним, коли він надмірно інтенсивний і тривалий, коли він завдає шкоди нормальному, типовому для даного віку якості життя або виникає в тому віці, коли зазвичай вже повинен бути подоланий;

- страх прийняття рішень, або страх відповідальності. Виявляється в тому, що дитину ставить в замішання навіть найпростіша ситуація вибору, так як все за нього вирішують інші люди [6].

Висновки. Отже, підсумовуючи вище сказане можемо зробити висновок, що страх є базовою емоцією, яка необхідна для становлення та нормального функціонування психіки. Більшість дитячих страхів має природний і тимчасовий характер, а їх зміст обумовлений віковими особливостями дитини.

Страх, з одного боку, оберігає дитину від необміркованих і ризикованих вчинків, а з іншого – здатний поглинати життєву і творчу енергію дитини, слугувати причиною невпевненості і підвищеної тривожності, гальмувати розвиток особистості. Важливе завдання дорослих – допомогти дітям, які не здатні самотужки впоратися з власними страхами, конструктивно їх переживати і успішно долати.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акопян Л. С. Психология эмоциональных состояний и их регуляция у детей младшего школьного возраста (на материале детских страхов): автореф. дисс. докт. психол. наук / Л. С. Акопян. – Самара, 2011. – 52 с.

2. Гарбузов В. Практическая психотерапия, или как вернуть ребенку и подростку уверенность в себе, истинное достоинство и здоровье / В. Гарбузов, [под ред. Э. Коваленко.] – СПб.: АО «Сфера», 1994. – 158 с.

3. Гринева Л. В. Коррекция детской тревожности и страхов с помощью арт-терапии / Л. В. Гринева // Ежегодная Всероссийская научно- практическая конференция психологов-практиков: Материалы участников / [под редакцией Сукманюк А. Н.] – Москва, 2005. – С. 49-53.

4. Захаров А. И. Дневные и ночные страхи у детей. Серия «Психология ребенка» / А. И. Захаров. – СПб.: «Издательство СОЮЗ», 2000. – 448 с.
5. Ильин Е. П. Эмоции и чувства / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2007. – 783 с.
6. Прихожан А. М. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика / А. М. Прихожан. – Воронеж: Изд-во НПО «МОДЕК», 2000. – 304 с.
7. Щербатых Ю. В. Психология страха: популярная энциклопедия / Ю. В. Щербатых. – М.: Эксмо, 2007. – 512 с.

УДК 373.31

Колоусенко Т. М.

студентка, Сумський державний
педагогічний університет імені
А. С. Макаренка (м. Суми)

Науковий керівник: **Харченко Т. Г.**

ДОСЛІДЖЕННЯ ВЛАСТИВОСТЕЙ УВАГИ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті розглянуто основні властивості уваги та їх прояв у дітей молодшого шкільного віку. Представлені результати дослідження властивостей уваги молодших школярів.

Ключові слова: увага, властивості уваги, молодші школярі.

Постановка проблеми. Сьогодні проблеми, пов'язані з розвитком уваги у школярів, викликають занепокоєння і у батьків, і у педагогів та психологів, які працюють з дітьми. Збільшується кількість дітей дошкільного та молодшого шкільного віку з, так званим, синдромом дефіциту уваги.

Проблема дефіциту уваги часто розглядається лише у зв'язку з іншими психічними функціями: пам'яттю, мисленням, уявою, сприйняттям. Дійсно, прояви уваги не можна побачити окремо від них, в чистому вигляді, тому увага і трактується як свого роду допоміжна психічна функція. Однак сьогодні вона все частіше починає розглядатися вченими як головний, принципово важливий для життя і діяльності людини психічний процес, без якого неможливо як її фізичне виживання, так і досягнення певних висот творчої діяльності.

Актуальність досліджень. Проблемою вивчення уваги впродовж багатьох десятиків років займалися і займаються відомі зарубіжні та вітчизняні психологи і педагоги: Л. С. Виготський, П. Я. Гальперін, І. Ф. Герbart, М. Ф. Добринін, О. М. Леонтьєв, Дж. Міль, Р. С. Немов, Т. Рібо, Г. А. Урунтаєва.

У своїх працях М. Ф. Добринін підкреслює, що увага є особливий вид психічної діяльності, що виражається у виборі та підтримці тих чи інших процесів цієї діяльності [2].

На думку С. Л. Рубінштейна, увага – це вибіркова спрямованість на той чи інший об'єкт і зосередженість на ньому, заглибленість у спрямовану на об'єкт пізнавальну діяльність [7].

П. Я. Гальперін визначає увагу як ідеальне, згорнуте і автоматизоване здійснення контролю, його вчення про увагу як функцію контролю – складова частина теорії поетапного формування розумових дій [1].

Мета статті – аналіз отриманих результатів дослідження основних властивостей уваги у дітей шкільного віку.

Виклад основного матеріалу. За С. Д. Максименко, увага це спрямованість психічної діяльності людини та її зосередженість у певний момент на об'єкти або явища, які мають для людини значення при одночасному абстрагуванні від інших, в результаті чого вони відображаються повніше, чіткіше, глибше, ніж інші [6].

Увага має низку властивостей, які характеризують її як самостійний психічний процес. До основних властивостей уваги вчений відносить стійкість, концентрацію, розподіл, переключення, відволікання і обсяг.

Для дослідження властивостей уваги у дітей молодшого шкільного віку нами було використано: методику дослідження стійкості уваги «Таблиці Шульте»; методику дослідження концентрації, обсягу і стійкості уваги «Коректурна проба Бурдона»; методику дослідження вибіркової уваги «Тест Мюнстерберга».

Дослідження проводилося в середній загальноосвітній школі I-III ступенів № 5 м. Суми серед 30 учнів 3 – Б класу, з яких 14 дівчат і 16 хлопців (вік – 9 років).

І. В. Дубровіна, О. М. Прихожан, В. В. Зацепін визначають стійкість уваги як тривалість збереження інтенсивної (концентрованої) уваги на об'єкті, явищі, події [3].

Стійкість уваги тим вища, чим динамічніший і цікавіший образ об'єкта діяльності. Важливою передумовою цього є і здатність дитини відкривати в об'єкті нові зв'язки та відношення. Увага триваліша там, де сприймання, мислення постійно збагачують зміст образу. Одноманітність об'єкта знижує рівень її стійкості.

За методикою Шульте ми отримали такі результати: у 5 учнів (17%) прослідковувалась стійкість уваги та працездатності впродовж всього тесту, де тільки на 5-й таблиці з числами наступила виснажливність, в результаті чого увага знизилась. У 25 учнів (83%) час виконання завдань був нерівномірний. Отже, можна констатувати, що лише 17% учнів мають стійку увагу. Отримані дані свідчать про недостатньо сформовану стійкість уваги у досліджуваних дітей молодшого шкільного віку. Таким результатам могли сприяти невключеність учнів у роботу або переживання страхів, що заважало зосередитись на потрібному завданні.

О. Г. Маклаков визначає концентрацію уваги як рівень зосередженості людини на певному об'єкті та внутрішньому стані, а її обсяг – кількість об'єктів, які можуть бути охоплені увагою і сприйняті за найкоротший час, щодо її стійкості, зазначає, що це тривалість збереження інтенсивної (концентрованої) уваги на об'єкті, явищі, події тощо [5].

За методикою «Коректурна проба Бурдона» [4] ми отримали наступні результати щодо особливостей концентрації, обсягу та стійкості уваги молодших школярів: обсяг уваги є широким лише у 5 учнів (16,6%), середнім – у 10 учнів (33,4%), і вузьким – у 15 учнів (50%). Якщо розглядати таку властивість уваги, як концентрація, то ми отримали наступні дані: 2 учня (6,6%) мають високий рівень сформованості концентрації уваги, середній рівень сформованості концентрації уваги мають 25 учнів (83,4%) і 3 учні (10%) мають низький рівень сформованості концентрації уваги. Стійкість уваги проявилась тільки у 7 учнів (23,4%), нестійкість уваги – у 23 учнів (76,6%).

Результати дослідження вказують на те, що у дітей молодшого шкільного віку ще недостатньо сформовані такі властивості уваги, як обсяг, концентрація і стійкість. Також, на результати могли вплинути недостатня включеність дітей у роботу. Така властивість уваги – вибірковість, визначається С. Д. Максименко як здатність людини зосереджуватися на одному об'єкті, не помічаючи інші [6]. Вибірковість уваги дозволяє концентрувати увагу навіть при наявності перешкод сприйняття інформації при постановці свідомої мети.

За проведеною методикою «Тест Мюнстерберга» нами отримані наступні результати: 16 учнів з класу (53,4%) мають низький рівень

сформованості вибіркової уваги, 11 учнів (36,6%) – середній рівень і 3 учні (10%) – високий рівень. При аналізі результатів необхідно встановити причини, що зумовили дані результати. На результати дослідження могли вплинути такі фактори, як бажання показати свої здібності, досягти максимального результату або ж їх відсутність. Причиною зниження концентрації уваги можуть бути також стан втоми, поганий зір, хвороба.

Висновки. Увага дуже важливий психічний процес, який є умовою успішного здійснення будь-якої діяльності дітей молодшого шкільного віку як зовнішньої, так і внутрішньої, а його продуктом – її якісне виконання. Проведене дослідження дозволило нам зробити наступні висновки та узагальнення: серед дітей молодшого шкільного віку тільки 17% мають стійку увагу, широкий обсяг уваги притаманний лише 16,6%, високий рівень сформованості концентрації уваги присутній у 6,6% і лише 10% дітей мають високу вибірковість уваги.

Отже, в умовах шкільного навчання увага молодшого школяра залежить від багатьох факторів. Саме навчання дитини в школі сприяє швидкому розвитку уваги. При вихованні у дитини вищезазначених особливостей уваги, в першу чергу, слід враховувати її вікові особливості. Адже, перші роки навчання у школі є головним періодом формування основних видів та властивостей уваги.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гальперин П. Я., Кабільницькая С. Л. Экспериментальное формирование внимания / П. Я. Гальперин, С. Л. Кабільницькая. – М.: Изд-во МГУ, 1979. – 242 с.
2. Добрынин Н. Ф. О теории и воспитании внимания / Н. Ф. Добрынин – М.: Наука, 1976. – 348 с.
3. Дубровина И. В., Прихожан А. М., Зацепин В. В. Возрастная и педагогическая психология: Хрестоматия: учеб. пособ. / И. В. Дубровина, А. М. Прихожан, В. В. Зацепин – М.: «Академия», 1999. – 320 с.
4. Зимина Н. А. Психологический практикум по изучению внимания: методические указания для преподавателей. – Н. Новгород: ННГАСУ, 2014 – 53 с.
5. Маклаков А. Г. Общая психология / А. Г. Маклаков. – СПб.: Питер, 2001. – 592 с.
6. Максименко С. Д. Загальна психологія / С. Д. Максименко. – К.: «Центр учбової літератури», 2008. – 272с.
7. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – 2-е изд. – СПб.: Питер, 2002 – 720 с.

Котова А. Ю.

студентка, Сумський державний
педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми)
Науковий керівник – к. психол. н.,
доцент Стадник Г. А.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ

У статті висвітлюються теоретичні аспекти міжособистісних стосунків, а саме механізми взаємовпливу та типи міжособистісних стосунків.

Ключові слова: міжособистісні стосунки, привабливість, непривабливість, взаємовплив, механізми взаємовпливу, спілкування, навіювання, імітація, конформність, переконання.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день є досить актуальною проблема міжособистісного спілкування, а саме тому, що вона є головним фактором згуртованості. Характерною ознакою міжособистісних стосунків є їх емоційне забарвлення. Отже, ми можемо визначити їх як взаємини людей, що формуються в процесі безпосередньої взаємодії в групі, мають неформальний характер і містять емоційно забарвлену та значущу оцінку партнерів по спілкуванню.

Аналіз актуальних досліджень. Нині особливу увагу науковці (Р. Немов, М. Обозов, А. Петровський та інші) приділяють дослідженню проблеми міжособистісного спілкування. Зауважимо, що міжособистісні стосунки – це взаємини з близькими нам людьми, взаємини між дітьми, чоловіком і дружиною, братом і сестрою. Звісно, близькі особисті стосунки не обмежуються колом сім'ї, у відносинах часто перебувають люди, які живуть разом під впливом різних обставин.

Мета статті – висвітлення особливостей міжособистісних стосунків.

Виклад основного матеріалу. Міжособистісні стосунки охоплюють широке коло явищ, але головним регулятором сталості, глибини, неповторності міжособистісних стосунків є привабливість однієї людини для іншої. Тому стан задоволеності – незадоволеності виступає основним критерієм оцінки таких стосунків [2].

М. Обозов визначає, що привабливість складається з почуттів симпатії та притягання. Якщо симпатія-антипатія – це переживання

задоволення та незадоволення від контактів з іншими людьми, то притягання-відштовхування – практична складова цих переживань [1]. Оцінка міжособистісних стосунків передбачає проведення їхньої класифікації. Так, виділяються стосунки знайомства, приятелювання, дружби. Коли один з партнерів сприймає ці стосунки тільки як знайомство, а інший – як дружбу, то виникає непорозуміння. Тому, міжособистісні стосунки можна визначити як взаємну готовність партнерів до певного типу почуттів, домагань, очікувань, поведінки.

М.Обозов пропонує таку класифікацію типів міжособистісних стосунків: знайомства; приятелювання; товариські; дружні; любовні; подружні; родинні; деструктивні. Вона спирається на кілька критеріїв: глибину стосунків, вибірковість щодо партнерів, функції стосунків [1].

Головним критерієм розрізнення міжособистісних стосунків є рівень включення особистості в стосунки. У структурі особистості виділяють такі рівні: загально-видові, соціокультурні, психологічні, індивідуальні. Найбільше включення індивідуальних характеристик особистості відбувається у дружніх, подружніх стосунках. Стосунки знайомства, приятелювання обмежуються включенням у взаємодію переважно видових та соціокультурних особливостей особистості [3].

Другий критерій – вибірковість щодо партнерів – можна визначити як кількість ознак, що мають значення для встановлення та відтворення стосунків. Найбільшу вибірковість виявляють стосунки дружби, подружні, кохання, найменшу – знайомства. Середня кількість осіб, уведених у стосунки знайомства особистості 150–500, приятелювання – 70–150, стосунки дружби охоплюють 2–3 особи. Функції стосунків виявляються в розрізненні їх змісту психологічного смислу для партнерів. Додатковими критеріями розрізнення міжособистісних стосунків є дистанція між партнерами, тривалість та кількість контактів, норми стосунків, вимоги до умов контакту. Загальна залежність тут така – з поглибленням стосунків скорочується дистанція, збільшується частота контактів [4].

Міжособистісні стосунки є найбільш значущими для особистості. Неофіційність, особиста значущість, емоційна насиченість становлять основу для впливу міжособистісних стосунків на особистість. Міжособистісна привабливість–непривабливість може набувати характеру

сталих зв'язків між людьми й переходити у взаємну прихильність або неприхильність. Прагнення бути разом може стати потребою, і тоді ми говоримо про певний тип міжособистісних стосунків: приятних, дружніх, товариських, подружніх. У регуляції стосунків беруть участь три мотиваційні аспекти: «я хочу», «я можу» і «треба». Особистого бажання («я хочу») недостатньо для виникнення стосунків. Важливо зазначити, що взаємовплив, спрямований на формування сталих оцінок, учинків, характеризуються подібністю. Це сприяє зближенню, поєднанню інтересів і ціннісних орієнтацій – відбувається процес уподібнення членів однієї групи. Механізмами взаємовпливу є імітація, навіювання, конформність, переконання [3].

У повсякденній практиці спілкування явища навіювання, конформності, переконання ідуть поряд. Вплив людини на людину – процес багатоплановий, проте, можна виділити кілька його загальних умов. Ступінь конформності та переконаності залежить від того, хто є суб'єктом впливу. Тут відіграють велику роль такі фактори, як соціальний статус особи, належність її до певної організації, вік, професія, популярність та ін. Вплив на людину буде ефективнішим, якщо він здійснюватиметься у присутності інших людей. Міжособистісний взаємовплив залежить від ступеня визначеності чи невизначеності фактів і подій, завдяки яким приймаються ті або інші рішення. Дослідники виявили таку залежність: за умов високої визначеності завдань вірогідність зміни оцінок і думок менша, а адекватність їх вирішення вища; за умов високої невизначеності завдань вірогідність зміни оцінок більша, адекватність менша [2].

Суттєвим моментом взаємовпливу є стосунки симпатій та антипатій. Міжособистісні симпатії «нав'язують» більшу згоду, антипатії – незгоду. Симпатії роблять людей більш «відкритими» до взаємовпливу, антипатії, навпаки, – ізолюють їх один від одного. Людина малосприйнятлива до думок та оцінок людей, яким вона не симпатизує. Причому антипатії можуть суттєво погіршувати сутність взаємовпливів. Тому оптимальними вважаються такі стосунки, які найменше пов'язані з симпатіями й антипатіями і спрямовані на ефективність діяльності.

Висновки. Міжособистісні стосунки – це сукупність об'єктивних зв'язків та взаємодій між особами, які належать до певної групи. Характерною ознакою міжособистісних стосунків є їх емоційне забарвлення. Отже, ми можемо визначити їх як взаємини людей, що формуються в процесі безпосередньої взаємодії в групі, мають неформальний характер і містять емоційно забарвлену та обопільне значущу оцінку партнерів по спілкуванню.

Міжособистісне спілкування має велике значення в формуванні психіки людини, її розвитку та становлення розумної, культурної поведінки. Через спілкування з психологічно розвинутими людьми, завдяки широким можливостям до наочності, людина формує та здобуває всі свої вищі пізнавальні здібності та якості через активне спілкування з розвинутими особистостями, вона сама стає особистістю. Відомо, що психіка людини та її розвиток детерміновані способом буття середовища, в якому знаходиться людина. Перетворення індивіда в особистість відбувається завдяки спілкуванню з цим середовищем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Обозов Н. Н. Психология межличностных отношений. / Н. Н. Обозов – Киев: Изд.центр «РАНОК», 1900 – С. 97-115
2. Немов Р. С. Психология: Учеб. для студентов высш. пед. учеб. заведений: / Р. С. Немов – Москва изд.центр ВЛАДОС, 1997. – С. 511-619.
3. Петровский А. В. Социальная психология коллектива./ А. В. Петровский – Москва изд.центр НОБЕЛЬ ПРЕСС, 1998. – С. 214-275.
4. Андреева Г. М. Социальная психология. / Г. М. Андреева – Москва изд.центр ЛАНЬ 1980 – С. 435-468.

УДК 159.923:37.015.3

Лакатош Я. М.

студентка, Сумський державний
педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми)
Науковий керівник – к. філос. н.,
доцент **Щербакова І. М.**

ПРИРОДА КОМПЛЕКСУ НЕПОВНОЦІННОСТІ

У статті визначено сутність феномену «комплекс неповноцінності» в індивідуальній психології А. Адлера. Проаналізовано прояви комплексу неповноцінності.

Ключові слова: неповноцінність, комплекс, особистість, компенсація, мотивація.

Постановка проблеми. Основою психопатологічних відхилень людської поведінки є компенсація комплексу неповноцінності. Дослідження почуття неповноцінності є дуже важливим, адже недостатня компенсація почуття неповноцінності спричиняє неврози.

Аналіз актуальних досліджень. Наукове поняття «комплекс неповноцінності» запровадив А. Адлер. Дослідженням почуття неповноцінності займалися такі психологи, як: М. Акімова, А. Осипова, Б. Кедров, В. Козлов, І. Малкіна-Пих, В. Таланова, І. Якіманська та ін.

Мета статті – проаналізувати особливості комплексу неповноцінності.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що австрійський психолог Альфред Адлер (1870-1937) був з дитинства фізично слабким. Він намагався у будь-який спосіб побороти свою слабкість, щоб реалізувати свій інтелектуальний потенціал і бути корисним членом суспільства. Саме А. Адлер ввів у науковий обіг поняття «комплекс неповноцінності».

В роботі «Дослідження неповноцінності органу та її психічні компенсації» він пояснив, чому одне захворювання турбує людину більше, ніж інше, і чому одні частини тіла хвороба вражає швидше, ніж інші. Спираючись на власний досвід, А. Адлер в 1907 р. припустив, що у людей певні органи слабші за інші, і це робить їх більш сприйнятливим до хвороб, які вражають саме ці органи. На думку психолога, у кожної людини хвороба вражає саме той орган, який був менш розвинений, менш успішно функціонував, був «неповноцінним» від народження [1].

За А. Адлером, комплекс неповноцінності – це патопсихологічний синдром, що характеризується стійким переконанням людини у своїй неповноцінності. Це сукупність негативно забарвлених уявлень людини про свою психічну та фізичну недосконалість (порівняно з іншими людьми), яка є результатом стійкої неадекватної (заниженої) самооцінки. Формування комплексу неповноцінності відбувається в дитинстві, адже в перші п'ят років життя формується характер людини. Саме в цей період дитина найсильніше відчуває на собі вплив несприятливих факторів, які й породжують комплекс неповноцінності. Згодом цей комплекс справляє істотний вплив на поведінку особистості, її активність та образ думок [1]. А. Адлер вважав, що почуття неповноцінності бере свій початок в

дитинстві, і є результатом нездатності дитини компенсувати наявні у неї дефекти. Поява відчуття неповноцінності означає початок довготривалої боротьби за досягнення переваги (зверхності) над оточенням, а також прагнення до досконалості та бездоганності. А. Адлер стверджував, що прагнення до переваги є основною мотиваційною силою в житті людини.

Згідно теорії А. Адлера, фактично все, що роблять люди, має на меті подолання відчуття своєї неповноцінності та зміцнення почуття переваги. Але почуття неповноцінності з різних причин може стати у деяких людей надмірним. В результаті з'являється комплекс неповноцінності – перебільшене відчуття своєї слабкості та неспроможності. А. Адлер був впевнений, що розвитку комплексу неповноцінності сприяють три види страждань, які людина переживає у дитинстві: неповноцінність органів, надмірна опіка або уникнення з боку батьків [2].

Не обов'язково мати хворобу, фізичні вади або певні фізичні обмеження для виникнення комплексів. Комплекс неповноцінності не завжди є патологічним станом для особистості. Для Альфреда Адлера неповноцінність є нормальним, природним для людини станом. Він навіть сформулював афоризм: «Щоб бути повноцінною людиною, треба володіти комплексом неповноцінності».

Висновок. Моменти слабкості, безпорадності, беззахисності можуть траплятися у кожного, при цьому важливо не розчаруватися у своїх силах, не спровокувати появу коомплексу власної неповноцінності. Відчуття неповноцінності присутнє багатьом людям. Форми його прояву та причини виникнення у кожного різні. Щоб це відчуття не стало патологією, треба цінувати себе, відзначати свої успіхи та не зациклюватися на невдачах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии: лекции по введению психотерапии для врачей, психологов и учителей / А. Адлер. – М. : Издательство Института психотерапии, 2002. – 214 с.
2. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности: основные положения, исследования и применение / Ларри Хьелл, Дэниел Зиглер. – СПб.: Питер Пресс, 1997. – 608 с.

Левіт В. Д.

студентка, Сумський державний
педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми)
Науковий керівник – к.психол. н.,
викладач **Чижиченко Н. М.**

ОСОБЛИВОСТІ САМОСТАВЛЕННЯ ПЕДАГОГІВ І ПСИХОЛОГІВ З РІЗНИМИ АТРИБУТИВНИМИ СТИЛЯМИ

Постановка проблеми. У даний час економічна, політична, соціальна сфери життя суспільства знаходяться в постійному русі і зміні. Для того, щоб внутрішньо відповідати сучасній дійсності педагог і психолог повинен не просто адаптуватися до нової ситуації, орієнтуючись на зовнішні норми, правила, вимоги, але й бути здатним вибудовувати власну стратегію поведінки, впливати на ситуацію, особисто зростати.

Педагогічна та психологічна діяльність відносяться до тих видів діяльності, для яких необхідність урахування особливостей свого «Я» є особливо важливою. Таке виділення свого «Я», становлення і розуміння себе як професіонала, є необхідною умовою професійного удосконалення і характеристикою професійної готовності до діяльності.

Змінна ситуація в системі загальної освіти формує і нові освітні потреби. Вона хвилює будь-якого вихователя, психолога, який свідомо прагне до підвищення своєї професійної компетенції, охочого бути здатним і готовим до дій в нових соціокультурних умовах. У цьому, очевидно, проявляється тенденція розвитку адекватного самоставлення. Вона пов'язана з чіткою відмінністю змісту діяльності педагога та психолога, як фахівця з високим рівнем кваліфікації, який не тільки віртуозно володіє педагогічною технологією, але і здатний до адекватного ставлення до самого себе і власної діяльності. Для того щоб контролювати і коригувати свій особистісний зріст педагогу і психологу необхідно постійно здійснювати рефлексію своєї поведінки, результатів професійного навчання, самовиховання та інше.

Аналіз актуальних досліджень. У вітчизняній та зарубіжній психології початок фундаментальних досліджень феномена ставлення людини до себе було покладено у працях К. О. Абульханової-Славської, Б. Г. Ананьєва, Л. С. Виготського, І. С. Кона, Г. С. Костюка, О. М. Леонтьєва,

С. Л. Рубінштейна, Н. І. Сарджвеладзе, А. Г. Спіркіна, Є. В. Шорохової, І. І. Чеснокової.

Мета статті – теоретично обґрунтувати феномен самоставлення та вивчити стан проблеми у педагогів і психологів з різними атрибутивними стилями.

Основний виклад матеріалу. У сучасній психології відсутній єдиний підхід щодо визначення такого поняття як «само ставлення», хоча означена проблема активно вивчається вітчизняними та зарубіжними психологами. Аналіз робіт, присвячених проблемі ставлення людини до самої себе, дозволяє зауважити на різнобічності теоретичних трактувань щодо визначеного феномену.

Самоставлення вивчається поряд з такими поняттями як «узагальнена самооцінка», «самоповага», «само сприйняття», «емоційно-ціннісне ставлення», «власне само ставлення», «почуття власної гідності», «самовпевненість», «самозадоволення», «ауто симпатія», «самоцінність». Їх зміст розкривається за допомогою таких категорій, як «установка» (Д. Узнадзе), «особистісний смисл» (А. Леонтьєв), «ставлення» (В. Мясищев), «атитюд» (М. Rosenberg, S. Coopersmit), «соціальна установка» (І. Кон, Н. Сарджвеладзе), «почуття» (С. Рубінштейн).

В зарубіжній психології самоставлення вивчалось вченими психоаналітичного, гуманістичного та інших напрямів. У. Джемс визначає самоставлення як компонент самосвідомості особистості, який виконує функцію прийняття особистістю самої себе і досліджується в тісному зв'язку з іншими складовими Я-концепції, перш за все, образом і картиною «Я». Прийняття себе, позитивне ставлення до себе забезпечує гармонійне існування та високий рівень самоідентифікації особистості, підкреслює активну роль суб'єкта у формуванні позитивного самоставлення.

Представник гуманістичного напрямку К. Роджерс вважає, що самоставлення складається з самооцінки (оцінки себе як носія певних властивостей і чеснот) і самоприйняття (прийняття себе як унікальну індивідуальність, яка має не тільки чесноти, але й слабкі сторони і недоліки).

У вітчизняній психології вивченню самоставлення приділена особлива увага. Ставлення до себе І. С. Кон визначає як «глобальну самооцінку особистості, що виступає загальним знаменником, підсумковим виміром

«Я», який виражає міру прийняття себе, або ставлення до себе, похідне від сукупності окремих самооцінок». Загалом, у вітчизняній психології глобальна самооцінка розглядається як особливе афективне утворення, що виникає в результаті інтеграції самопізнання та емоційно-ціннісного самоставлення; як загальне відчуття «за» чи «проти» себе; як сукупність позитивних та негативних компонентів самоставлення [2].

За визначенням В. В. Століна, самоставлення пов'язується із реальною життєдіяльністю суб'єкта через систему особистісних мотивів, але не є наслідком його знань про себе чи реакцією на певні аспекти власного образу «Я». Автор вважає, що кожен із емоційних компонентів самоставлення вносить самостійний вклад в інтегральне почуття «Я» («глобальне самоставлення»). Зміна одного із компонентів самоставлення (самоінтерес, саморозуміння, самоповага, самовпевненість, аутосимпатія) не впливає на ставлення до себе в цілому. Крім того, при відсутності порушень у структурі самосвідомості, зменшення одного із цих показників може бути збалансовано за рахунок іншого, таким чином, інтегральне чи глобальне самоставлення залишається на відносно стабільному рівні.

Значно відмінним від концепції самоставлення В. В. Століна є погляд А. В. Петровського, який вважає, що самоставлення побудовано за принципом динамічної ієрархії. Це означає, що зміни однієї структурної складової самоставлення значно впливають на його інтегральний показник та зумовлюють самоприйняття чи самовідторгнення особистості в цілому [4].

Л. С. Виготський стверджує, що глобальне самоставлення визначається специфікою соціального середовища та особливостями розвитку особистості. Крім того, автор наголошує на існуванні тісного взаємозв'язку особливостей самоставлення індивіда та характеру його діяльності: самореалізація в значущій діяльності зумовлює позитивне чи негативне самоставлення особистості.

Психічний феномен самоставлення, з точки зору І. Д. Бека, є ключовим для процесу формування та розвитку особистості та саме завдяки йому відбувається оцінювання та прийняття чи неприйняття власного «Я». Категорія «ставлення» розкриває сутність смислового зв'язку, єдності людини і світу, а також самого змісту цієї єдності: чи буде вона морально конструктивною чи деструктивною щодо індивіда [1].

За визначенням В. М. Мясіщева, використання категорії «ставлення» надає можливість більш детально з'ясувати суб'єктивний психологічний механізм розвитку особистісних цінностей як компонентів узагальненого «образу Я». Психічне явище «ставлення щодо себе» не виникає водночас та раптово із ставлення до зовнішніх об'єктів. Ставлення до себе, на думку А. Г. Спіркіна, надає можливість індивіду усвідомити себе завдяки усвідомленню власного ставлення до світу, до інших людей, а також сутності власної діяльності та її результатів.

Результати досліджень вчених доводять взаємозв'язок самоставлення з атрибутивним стилем особистості. Людина з оптимістичним атрибутивним стилем та позитивним мисленням добре підготовлена до життєвих випробувань і впевнено дивиться в майбутнє. Вона об'єктивно оцінює себе і свої можливості.

Результати досліджень особливостей атрибутивного стилю Л. М. Рудіної пояснюють його природу. Вчена вважала, що «когнітивні стилі – це «інші» здібності (порівняно з традиційними інтелектуальними, які вимірюються за допомогою психометричних тестів інтелекту), що мають зв'язки з метакогнітивною регуляцією інтелектуальної діяльності» [3]. На думку вченої, атрибутивний стиль – це категорія, що впливає як на успішність реалізації прийняття рішень, так і на рівень циклічності у взаємодії з оточенням.

М. Селігман звернув увагу на те, що люди у стані психологічного благополуччя сприймають одні й ті ж ситуації по-різному. Так, песимістичний атрибутивний стиль людини характеризується поясненням несприятливих подій внутрішніми, постійними та глобальними характеристиками, а гарні події, успіхи трактуються навпаки – як тимчасові, віднесені до конкретної області та викликані зовнішніми факторами. Для оптимістичного атрибутивного стилю характерно пояснення невдач як таких, що викликані зовнішніми причинами, тимчасовими та конкретними, а успіхів – як викликаних постійними, універсальними та внутрішніми причинами [5].

Проведені лонгітюдні дослідження показали, що песимістичний атрибутивний стиль є досить стабільною характеристикою індивіда, тоді як стиль пояснення позитивних життєвих ситуацій може змінюватися протягом життя. У дослідженні було виявлено, що успішнішими у своїй

трудовій діяльності, є ті які мають оптимістичний атрибутивний стиль. Якщо говорити про спортивні успіхи, то було доведено, що оптимістично налаштовані команди досягають більш високих результатів порівняно з песимістично налаштованими супротивниками, особливо в ситуаціях сильного тиску. Дослідження впливу показали, що спрямування думок пов'язане з хорошим самопочуттям.

Педагоги та психологи асоціюють себе з надійною особистістю, яка знає, за що себе поважати. Переважає відчуття цінності власної особи і передбачувана цінність власного Я для інших. Більшість з них цінують себе як людину, особистість, професіонала, розвиваються, вдосконалюються у професії, духовному та інтелектуальному плані, у сфері відносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Выготский Л. С. Психология / Л. С. Выготский. – 5-е изд., испр. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2002. – 1008 с.
2. Кон И. С. В поисках себя: Личность и ее самосознание / И. С. Кон. – М.: Политиздат, 1984. – 335 с.
3. Рудина Л. М. Оптимизм, как принципиальная психологическая составляющая инновационной деятельности. Мат. Всерос. симп. Психологическая поддержка инновационных процессов в транзитивном обществе. – М., 2001. – С. 67.
4. Столин В. В. Самосознание личности. / В. В. Столин. – М.: Изд-во МГУ, 1983. – 284 с.
5. Селигман М. Э. П. Как научиться оптимизму / М. Э. Селигман. – М.: Персей, 1997. – 247 с.

УДК 159.942

Лепешко А. В.

студентка, Сумський державний
педагогічний університет імені
А. С. Макаренка (м. Суми)
Науковий керівник: викладач
Федорова Є.В.

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНИХ СТРАХІВ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

У статті розкрито питання соціальних страхів в юнацькому віці. А також визначено фактори, які сприяють виникненню соціальних страхів.

Ключові слова: *страх, соціальні страхи, природні страхи, юнацький вік, особистість, емоція, мотивація.*

Постановка проблеми. Проблема страхів давно піднімалась у науково-психологічній літературі, нею займалися багато вчених, психологів та філософів. Але вивчення соціальних страхів в юнацькому віці залишається недостатнім. Хоча в цьому віковому періоді соціальна

ситуація розвитку особистості є особливо важливою, адже відбувається процес прийняття та освоєння нової соціальної позиції – дорослої людини, самостійного члена суспільства, активного суб'єкту соціального процесу. Провідною діяльністю в юнацькому віці є навчально-професійна діяльність. Цей вид діяльності передбачає постійне перебування в ситуації соціальної взаємодії, адже навчальний процес проводиться у фіксованій групі студентів з використанням інтерактивних методів навчання. Від того, на скільки часто та інтенсивно студенти будуть переживати соціальні страхи, буде залежати мотивація досягнення у навчанні, а це в свою чергу буде впливати на їх успішність.

Аналіз актуальних досліджень. У вітчизняній психології страх розглядають як сильне емоційне збудження (Н. В. Виноградова, І. Ю. Кулагіна); стан страху пов'язується з фрустрацією соціальних потреб людини (Л. Л. Гозман, Л. А. Грищенко, Н. В. Жутикова, Н. Д. Левитов); з властивостями особистості (В. М. Астапов, Б. С. Братусь, Ф. Є. Василюк, Ю. М. Забродін, Б. В. Зейгарник, В. Д. Менделевич, А. В. Петровський). Також вивченням соціальних страхів в юнацькому віці займалися такі вчені як Дж. Боулбі, О. Кондаш, Ф. Перле та ін.

Мета статті – вивчення соціальних страхів в юнацькому віці.

Виклад основного матеріалу. В даний час існують різні класифікації страхів. Згідно з однією з них, все різноманіття даних емоційних станів можна розділити на природні, соціальні та екзистенційні страхи. До першої групи належать страхи, які безпосередньо пов'язані із загрозою життя чи здоров'я людини, друга представляє острах і побоювання за зміну свого соціального статусу, третя група страхів пов'язана з глибинною сутністю людини і характерна для всіх людей незалежно від конкретних ситуацій.

Під соціальним страхом ми розуміємо емоцію, яка виникає у відповідь на «соціальну ситуацію загрози», переживається як очікування або передбачення небезпеки (невдачі, критики, втрати та ін.), при виконанні діяльності в певних умовах [1].

Особливо гостро питання соціального страху постає, коли мова йде про осіб юнацького віку. Це зумовлено тим, що в цьому віці на даному етапі психологічного розвитку в період вікової кризи

відбувається зміна соціальних ролей, визначений рубіж, що найбільш актуальний для старшокласників. Виникає очікування змін у майбутньому (і не завжди позитивних, сприятливих, але і негативних, тривожних) тому, що юність це етап дозрівання і розвитку людини, що лежить між дитинством і дорослістю. Найважливіший психологічний процес юнацького віку – становлення самосвідомості і стійкого образу своєї особистості, свого «Я» [3].

Соціальні страхи безпосередньо пов'язані з унікальною здатністю людини до прогнозування і розгляду варіантів розгортання подій. Ситуація, варіанти розв'язку якої ми не можемо визначити точно, примушує нас придумувати їх самотійно. Все нове, несподіване і незвичайне, примушує нас побоюватися, бо наслідки невідомі. І якщо ситуація, результат якої неясний, виникає і турбує нас достатньо часто, на неї формується умовний рефлекс – страх. З поміж усієї сукупності соціальних страхів, які спостерігаються в осіб юнацького віку, виділяють вісім найголовніших різновидів, що утворюють чотири пари страхів. До них належать: страхи керівництва і підпорядкування, страхи успіхів і невдач, страхи близьких соціальних контактів та страхи оцінок.

Ситуації досягнення успіху сприяють зниженню соціальних страхів та закріпленню в рисах особистості мотивації досягнення успіху. Ситуації невдач сприяють закріпленню соціальних страхів, які, в свою чергу, будуть сприяти розвитку мотивації уникнення невдач (відносно стійке намагання людини уникнути невдач у життєвих ситуаціях, пов'язаних з оцінкою результатів її діяльності іншими людьми), та її закріпленню у рисах особистості. Несхвалення близьких людей і членів сім'ї; несхвалення з боку керівника / викладача; низьке матеріальне становище; невміння маніпулювати людьми; відсутність кар'єрного зростання; відсутність іміджу; негативні відносини в колективі / групі; відсутність суспільного визнання – фактори, які сприяють виникненню соціальних страхів [2].

Висновки. В юнацькому віці соціальна ситуація розвитку особистості є особливо важливою, адже відбувається процес прийняття та освоєння нової соціальної позиції – дорослої людини, самотійного члена суспільства, активного суб'єкту соціального процесу. Тому в цей період найвища ймовірність виникнення та розвитку безлічі соціальних страхів, які здатні нанести велику шкоду як самим юнакам, так і їх майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Изард К. Э. Психология эмоций / К. Э. Изард. – СПб. : Питер, 2000. – 146 с.
2. Лемещук В. Р. Динаміка соціальних страхів сучасних юнаків (ч. 2) // Практична психологія та соціальна робота. – К., 2007. – С. 71-78.
3. Павелків Р. В. Вікова психологія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. – К.: Кондор, 2011. – 468 с.

УДК 159.923.3:316.624-053.6

Лініцька Є. Т.

студентка, Сумський державний
педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми)
Науковий керівник – викладач
Харченко Т. Г.

**ОСОБЛИВОСТІ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ
АКЦЕНТУЙОВАНИХ ПІДЛІТКІВ**

У статті представлений теоретичний та емпіричний аналіз взаємозв'язку акцентуацій характеру і девіантної поведінки підлітків. Розглянуто поведінкові відхилення підліткового віку.

Ключові поняття: акцентуації характеру, девіантна поведінка, підлітковий вік, особистість.

Постановка проблеми. Поведінкові порушення в підлітковому віці є актуальною проблематикою в останні десятиліття, їх крайні форми прояву, частота, нерідко набувають патологічного характеру. Девіантна поведінка розглядається як результат розвитку відповідних особливостей особистості, а з іншого боку, виступає в якості засобу формування і цілеспрямованого впливу на особистість. Одним з важливих моментів девіантної поведінки підлітків та визначенні її причин є явні гіпертимні та збудливі акцентуації характеру.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема підліткових акцентуацій характеру була сферою наукових досліджень П. Б. Ганушкіна, І. С. Кона, А. Є. Лічко, Г. Є. Сухаревої. Серед зарубіжних досліджень можна відзначити внесок К. Леонгарда, а також вивчення акцентуацій характеру в спектрі психоаналітичної парадигми О. Лоуеном, В. Райхом.

Мета статті: теоретичний та емпіричний аналіз впливу акцентуацій характеру на формування девіантної поведінки підлітків.

Виклад основного матеріалу. Термін «акцентуація», як крайній варіант норми, при якому окремі риси характеру надмірно посилені,

внаслідок чого виявляється вибіркова уразливість особистості відносно певного роду психогенних дій при високій стійкості до інших, було введено К. Леонгардом [4].

Акцентуації характеру у підлітковому віці набувають все більшої стійкості та частоти. Якщо ще в кінці XIX ст. акцентуації характеру більшістю фахівців вважалися аномалією, то сьогодні вони розцінюються, як норма. Встановлено, що майже 90% підлітків мають акцентуації характеру [2].

На думку С. В. Кривцової, не випадково акцентуації розглядаються в якості передумов девіантної поведінки підлітків [3]. У всякому разі, можна з упевненістю сказати, що саме акцентуації характеру роблять підлітковий вік «важким». Як відзначають П. Б. Ганнушкін і А. Є. Лічко, акцентуації характеру не обов'язково взаємопов'язані з девіантною поведінкою, але акцентуєвані підлітки мають найменший рівень стійкості до пагубного впливу навколишнього середовища [1; 5].

Залежно від ступенів вираженості акцентуації характеру К. Леонгард виділяє два її ступеня: явну і латентну [4, с. 138]. Явна акцентуація характеризується, як прояв рис, що відноситься до крайніх варіантів норми. Під латентною акцентуацією розуміється прояв, що, характеризується нормальним варіантом поведінки.

Акцентуація є підсиленням риси характеру, але інколи вона має тенденцією до переходу в патологічний стан. При надто високій її виразності, на думку А. І. Захарова, вона впливає на поведінку і може набувати патологічного характеру, руйнуючи структуру особистості [2, с. 89].

Нами було сформульовано такі завдання: з'ясувати, як же впливають акцентуації характеру на формування девіантної поведінки. Як об'єкт емпіричного дослідження виділялися характерологічні особливості підлітків, а предметом дослідження виступав взаємозв'язок наявної акцентуації характеру і схильність до девіантної поведінки.

У дослідженні брало участь 25 респондентів (учні КУ ССШ I–III ступенів № 7, 8 – А класу, жіночої (11 осіб) та чоловічої (14 осіб) статі, у віці 13–14 років). Діагностичне обстеження було реалізовано

за допомогою методик: модифікованого опитувальника для ідентифікації типів акцентуацій характеру підлітків С. І. Подмазіна (МПДО), «Методика діагностики схильності до девіантної поведінки» А. Н. Орла [6; 7].

За допомогою МПДО було виявлено, що з 25 респондентів 22 учні мають показник норми за шкалою брехливості, у 3-х – він перевищує норму. Отримали такі результати: 18 респондентів мають явні акцентуації характеру, 4 – домінуючі, це говорить нам про те, що у них вони латентні.

Отже, найбільша кількість учнів має гіпертимний і збудливий типи акцентуацій характеру. Аналіз наявних типів акцентуацій характеру у досліджуваних підлітків представлено на Рисунку 1.

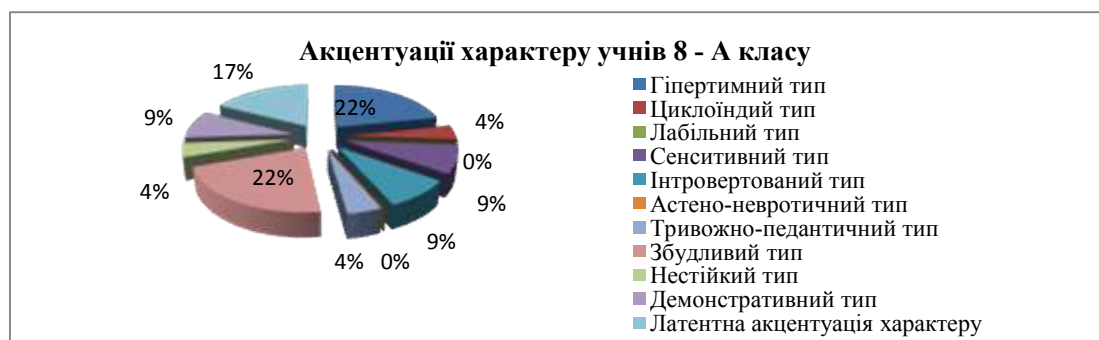

Рис. 1. Розподіл респондентів за типами акцентуацій характеру

Це дозволяє стверджувати, що даній групі осіб властива така поведінка: підвищена рухливість, товариськість, прагнення до лідерства, і надмірна самостійність. Надмірне прагнення до самостійності на думку І. С. Подмазіна, може слугувати джерелом багатьох конфліктів.

Результати за проведеною методикою діагностики схильності до девіантної поведінки А. Н. Орла наступні: 15 учнів схильні до девіантної поведінки, 2 – характерна агресивна поведінка, 3 – притаманна демонстративна поведінка, 3 – схильні до порушень норм та правил, 2 учні мають високі показники за шкалою «контроль емоційних реакцій», у 2 – можна прослідкувати агресивні реакції, та у 1 – адиктивна поведінка.

Аналіз показників схильності до девіантної поведінки у досліджуваних підлітків представлено на Рисунку 2.

Рис. 2. Показники учнів 8-го класу за методикою А. Н. Орла

Отримані результати свідчать, що більшість учнів в 8 – А класу схильні до девіантної поведінки. Було прослідковано тенденцію, що високі показники за шкалою «схильність до девіантної поведінки» мають підлітки з гіпертимною та збудливою акцентуацією характеру. Їм притаманні: емоційна вибуховість, невміння керувати собою в конфліктних ситуаціях, що може призвести до правопорушень.

Висновки. Здійснивши теоретичний та емпіричний аналіз досліджуваної проблеми можемо стверджувати, що між надто завищеними проявами акцентуацій характеру (явними) та девіантною поведінкою існує взаємозв'язок. Це дозволяє верифікувати висунуту раніше гіпотезу. Такі типи акцентуацій як гіпертимний та збудливий можуть стати причиною девіантної поведінки особистості. Тому одним із завдань практичного психолога, який працює з підлітками є активна робота з профілактики виникнення надто завищених акцентуацій характеру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ганнушкин П. Б. Клиника психопатий: их статика, динамика, систематика, некоторые общие соображения и данные. Психология индивидуальных различий / Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романова. – М.: Изд-во МГУ, 1982. – 382 с.
2. Захаров А. И. Предупреждение отклонений в поведении ребенка / А. И. Захаров – СПб: Изд-во Союз, 2000. – 222 с.
3. Кривцова С. В. Подросток на перекрестке эпох / С. В. Кривцова – М.: Генезис, 1997. – 288 с.
4. Леонгард К. Акцентуированные личности / К. Леонгард – Ростов н/Д: изд-во «Феникс», 2000. – 544 с.
5. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков / А. Е. Личко – Л., 1983. – 536 с.
6. Определение склонности к отклоняющемуся поведению (А. Н. Орел) // Клейберг Ю. А. Социальная психология девиантного поведения: учебное пособие для вузов. – М., 2004. – С. 141 – 154.
7. Подмазин С. И. Тесты для диагностики акцентуаций характера у подростков. – 3-е изд. / Под ред. Гильбуха Ю. З. – К.: НПЦ Перспектива, 1996. – 54 с.

Миколенко О. О.

студентка, Сумський державний
педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми)
Науковий керівник – к. філос. н.,
доцент **К. М. Пасько**

ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ ДОСЯГНЕННЯ УСПІХУ ТА САМОРЕАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТІВ

У статті розкрито поняття мотивації, самореалізації, подано результати експериментального дослідження щодо визначення особливостей мотивації до успіху українських студентів.

Ключові слова: мотивація, самореалізація, навчальна діяльність, студенти, успіх.

Постановка проблеми. Наслідуючи сучасні світові тенденції, роботодавці в Україні висувають запит на випускників ВНЗ, які проявляють вміння (здатність) швидко і легко досягати мети будь-якого рівня складності, вирішувати нестандартні, творчі завдання, що виконуються якісно і відповідально, тобто запит на випускників з високим рівнем мотивації досягнення успіху.

Термін «мотивація» розуміється як процес детермінації активності людини або формування спонуки до дії чи діяльності. Останнє дає можливість включати до цього поняття все, що завгодно, оскільки детермінувати та спонукати має безліч речей та явищ (потреби, мотиви, світогляд людини, особливості її уявлень про себе, особистісні особливості, функціональні стани, переживання, знання про середовище та прогноз його змін, очікувані наслідки та оцінки інших людей) [3]. Мотивація є головною рушійною силою в поведінці та діяльності людини, зокрема, в процесі формування майбутнього професіонала і тісно пов'язана з особливостями самореалізації особистості. У рамках даної статті самореалізація розглядається як прагнення особистості реалізувати свій внутрішній потенціал і знайти місце в соціумі, завдяки мотивації.

Так, мотивація студентів виступає головним внутрішнім чинником, що призводить до руху механізму проектної самореалізації студентів, оскільки тільки на основі високого рівня мотивації можливий ефективний розвиток висококультурного і компетентного професіонала.

Аналіз актуальних досліджень. Проблему мотивації людини в своїх роботах висвітлювали такі зарубіжні та вітчизняні вчені, як Д. Аتكінсон, Г. Келлі, А. Н. Леонтьев, Д. Мак-Клелланд, Р. Мей, К. Роджерс, Ю. Роттер, Г. Хекхаузен та ін. Мотиваційному аспекту навчання уже порівняно давно приділяли велику увагу в психологічній і педагогічній літературі Л. І. Божович, Є. П. Ільїн, О. Г. Ковальов, С. Л. Рубінштейн та ін.

Мета статті – вивчити особливості мотиваційної направленості на досягнення успіху, виявити специфіку самореалізації або прагнення реалізувати свій потенціал у значимій для студентів сфері.

Виклад основного матеріалу. Під мотивацією досягнення у психології розуміється мотивація досягнення діяльності. Досягнута діяльність – діяльність, пов'язана з цілеспрямованим перетворенням суб'єктом навколишнього світу, себе, інших людей і відносин з ними. Така діяльність «мотивується прагненням зробити щось якнайкраще і/або швидше, здійснити прогрес, за яким стоять базові людські потреби в досягненні, зростанні і самовдосконаленні» [1].

Поняття «самореалізація» часто вживають як синонім терміну «самоактуалізація», «реалізація своїх можливостей». Дані поняття описують дуже близькі явища, що позначають стійкі позитивні зміни в особистості, реалізацію її природного потенціалу: «індивідуацію» (К. Юнг), повну реалізацію справжніх можливостей (К. Хорні); внутрішню активну тенденцію до саморозвитку на зразок істинного самовираження (Ф. Перлз); прагнення людини до найбільш повного виявлення і розвитку можливостей і здібностей (К. Роджерс); прагнення людини стати тим, ким вона може стати (А. Маслоу). Потреба у самореалізації є природною потребою, що надає індивідуальному життю людини яскравої спрямованості та глибокого сенсу, зміцнює віру в себе та допомагає встояти серед життєвих негараздів.

З метою вивчення особливостей мотивації досягнення успіху та самореалізації студентів, було проведене емпіричне дослідження. Групу досліджуваних склали студенти факультету електроніки та інформаційних технологій (ЕлІТ) та студенти юридичного факультету в загальній кількості 53 особи. Для дослідження були використані: методика діагностики особистості на мотивацію до успіху Т. Елерса, багатовимірний

опитувальник самореалізації особистості (С. І. Кудінова) та опитувальник «Потреба в досягненні» (Ю. М. Орлова).

Отримані результати засвідчили, що переважно всі студенти мотивовані до успіху. На юридичному факультеті 39% студентів мають високий рівень мотивації, 50% – середній рівень та 11% – низький рівень. На факультеті електроніки та інформаційних технологій 36% студентів показали високий рівень мотивації, 52% – середній рівень та 12% студентів мають низький рівень.

Особам, у яких переважає середній та низький рівень мотивації до успіху, властиво уникати високого ризику. За сильної мотивації до успіху, надії на успіх зазвичай «скромніші», ніж за слабкої мотивації, однак такі люди багато працюють для досягнення успіху та прагнуть до реалізації себе як особистості. На думку С. С. Занюка, суб'єкт із сильним мотивом досягнення характеризується наполегливістю у досягненні мети, схильністю ставити віддалені цілі, він не задовольняється легкодосяжними цілями, для нього головне в житті – це переживання радості успіху внаслідок досягнення високих результатів [2].

За методикою самореалізації особистості С. І. Кудінова ступінь вираженості характеристики самореалізації показав, що група студентів юридичного факультету отримала високий бал за шкалою «Креативність» (44% – дівчата, 13% – юнаки); студенти ЕлІТу – (4% – дівчата, 21% – юнаки), що характеризує неординарні способи і прийоми самовираження особистості. Вони з легкістю можуть переключатися з одного виду діяльності на інший, добре відчують обставини, ситуації та інших людей. Для свого позиціонування, втілення ідей та реалізації власного потенціалу можуть використовувати широкий набір засобів, у тому числі неординарних, нестандартних.

25% студентів факультету ЕлІТ набрали високий рівень за шкалами «Інтернальності» та «Конструктивності», що свідчить про гарний самоконтроль і самоорганізацію суб'єкта при самовираженні. Іншими словами, вони добре контролюють свою поведінку, вчинки і реакції при самореалізації. Виражені показники за зазначеною шкалою є позитивним індикатором самореалізації.

Високий рівень конструктивності у дівчат юридичного факультету (31%) свідчить про швидке і якісне освоєння специфічних дій, прийомів, способів самовираження та освоєння нових спеціалізацій. Як правило, конструктивна самореалізація приносить задоволення суб'єкту від процесу діяльності, саморозвитку. На високий інертний рівень самореалізації вийшла більша кількість юнаків обох груп (33% – факультет ЕлІТ; 42% – юридичний ф-т). Студенти цього рівня не виявляють особливої активності, щоб змінити себе, розширити свій світогляд, розвинути ерудицію та інші інтелектуальні, особистісні та морально-етичні якості.

50% (ЕлІТ) і 44% (юридичний ф-т) опитаних дівчат за отриманими показниками перебувають на адаптивному рівні самореалізації. Для цієї категорії студентів характерна помірність у всьому. Особистісна, професійна і соціальна досконалість не є архіважливою метою і сенсом всього життя. У той же час студенти прагнуть бути не гірше і навіть в чомусь перевершувати інших. Періодично прагнуть розвинути в собі які-небудь якості, оволодіти професійною майстерністю і домогтися поваги або визнання в соціумі. 62% досліджених (юридичний ф-т), серед яких більшість дівчат (37%) мають гармонічний рівень самореалізації. Студенти цього рівня добре уявляють свої прагнення, знають, як їх реалізувати, сповнені оптимізму і здорового раціоналізму.

Проведене емпіричне дослідження показало наявність у студентів значного відсотку таких показників, як креативність, інтернальність та конструктивність, що говорить про сформоване чітке розуміння студентами того, до чого вони прагнуть в житті та визначення засобів досягнення цього. Високий самоконтроль дозволяє прогнозувати ситуації і впевнено рухатися до завершення справ. При невдачах вони схильні аналізувати свої помилки і виправляти їх, а не перекладати відповідальність на обставини та інших людей.

Отримані результати за опитувальником «Потреба в досягненні» (Ю. М. Орлова) показали, що підвищена потреба в досягненнях більш проявляється у студентів юридичного факультету (14% – юнаки; 25% – дівчата). Особи з високим рівнем потреби в досягненнях відрізняються наполегливістю в досягненні своїх цілей, постійним

прагненням зробити справу краще, ніж раніше, прагненням в будь-якому випадку пережити задоволення успіху, потребою винаходити нові прийоми роботи у виконанні самих звичайних справ, відсутністю духу суперництва, бажанням, щоб і інші разом з ними пережили успіх і досягнення результату, готовністю прийняти допомогу і допомагати іншим при вирішенні складних завдань, щоб спільно відчувати радість успіху.

Висновки. Отже, участь у дослідженні студентів різних спеціальностей дало можливість порівняти особливості мотивації в навчальній сфері. Було виявлено, що високий рівень мотивації до успіху переважає у студентів спеціальності «Правознавство», порівняно зі студентами спеціальності «Інформатика». Так, студенти з високою мотивацією до успіху активні, виконують всі вимоги, прагнуть до успіхів. Студенти з низькою мотивацією до успіху менш активні, громадська діяльність представляється малопривабливою. За переконаннями цих студентів головне в житті це відпочинок, розваги та веселе проведення часу.

Результати дослідження показали, що юнаки не виявляють особливої активності, щоб змінити себе, розширити свій світогляд, розвинути ерудицію та інші інтелектуальні, особистісні та морально-етичні якості, натомість, більшість дівчат добре уявляють свої прагнення, знають, як їх реалізувати, сповнені оптимізму і здорового раціоналізму. Для 38% студентів професія виступає лише як необхідність, з якою доводиться миритися, тому вони не відчують особливого бажання підвищувати свою майстерність, роблять це лише тоді коли змушені. Прояв у громадському житті колективу, міста для студентів не є характерним, вони прагнуть уникати участі в масових соціально-значущих заходах. Таким чином, проблема з мотивацією до успіху українських студентів є актуальною і потребує подальшого вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гордеева Т. О. Психология мотивации достижения / Т. О. Гордеева. – М. : Смысл, 2006. – 336 с.
2. Занюк С. С. Психология мотивации: навч. посібник / С. С. Занюк. – К.: Либідь, 2002. – 304 с.
3. Кудріна Т. С. Психология мотивации: теория та эксперимент: навч. посібник / Т. С. Кудріна. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – 214 с.

Михайлик Ф. В.

студент, Белорусский государственный
экономический университет
(г. Минск, Республика Беларусь),
Научный руководитель: к. соц. н.,
доцент **Наумов Д. И.**

ОБРАЗ МОЛОДЁЖИ В СОЦИАЛЬНОЙ РЕКЛАМЕ

В статье рассматриваются способы трансляции социальных ценностей посредством печатной социальной рекламы, использующей образ молодежи в качестве инструмента воздействия.

Ключевые слова: молодежь, социальная реклама, ценности.

Постановка проблемы. Факт широкого использования социальной рекламы на современном этапе развития белорусского общества бесспорен для любого гражданина страны или иностранного туриста. Социальная реклама стала одним из самых распространенных способов трансляции ценностей и норм белорусского общества. Об этом наглядно свидетельствуют ее различные образцы в столичном метро и национальном аэропорту, вдоль шоссе и железнодорожных путей, на улицах Минска и других городов страны.

Что представляет собой данный феномен с теретической точки зрения? Так, О. Ю. Голуб приводит три основных подхода к определению сущности социальной рекламы [1]: социальная реклама как информация определенного характера, способствующая решению и профилактике социальных проблем; социальная реклама как социальное явление, оказывающее влияние на ценностные ориентации, мировоззрение, поведенческую модель целевой аудитории; социальная реклама – это социальный институт; нормативно оформляющаяся и внутренне структурирующаяся совокупность рекламодателей, производителей и распространителей рекламы, потребителей и общественных отношений между ними, направленная на профилактику и решение социальных проблем и наделенная определенными материальными ресурсами.

Одним из самых эффективных видов социальной рекламы является печатная социальная реклама, которая представляет собой вид некоммерческой печатной социальной рекламы, направленной на

изменение моделей общественного поведения и привлечение внимания к проблемам социума.

Данный вид социальной рекламы по содержанию можно классифицировать на следующие формы: социальные фотографии – это изображения, где основной творческий замысел заключается в поиске и выборе композиции для использования в фотографическом процессе, композиция же зависит от проблематики, на которую она направлена; социальный плакат – крупноформатное изображение, сопровождающееся кратким текстом и схемой, сделанное в информационных или пропагандистских целях; социальная листовка – небольшой лист бумаги с текстом агитационной или информационной направленности, иногда сопровождающийся иллюстрациями.

Анализ актуальных исследований. В современном обществе наблюдается превращение социальной рекламы в средство массовой коммуникации, характер деятельности которого достаточно неоднозначен и многофункционален [2]. Это хорошо видно на примере печатной социальной рекламы, в которой изображение, иллюстрация и композиция играют более значительную роль, нежели текстовое сообщение. Ведь привлечение визуальных элементов позволяет создать более четкое и устойчивое представление о рекламируемом объекте: получатель информации с большей готовностью позволяет увлечь себя эмоционально, если на иллюстрациях будут изображены знакомые и понятные персонажи, ситуации, которые он сможет с собой ассоциировать.

Именно поэтому в печатной социальной рекламе, используемой в университетах и академиях, часто использованы образы молодых и успешных сверстников, как инструментов трансляции социальных ценностей, норм и установок. Все это обусловлено особенностью человеческого восприятия, характеризующимся доминированием визуального способа получения информации, что и определяет особая роль в печатной социальной рекламе визуальным компонентам (фотографии, иллюстрации).

Просматривая фотографию, человек видит четкую картинку, которая имеет определенные очертания и несет единую и целостную

смысловую нагрузку, а текстовое послание каждый человек может интерпретировать субъективно.

Цель статьи. Цель данной работы состоит в том, чтобы определить и охарактеризовать комплекс ценностей, которые актуализируют различные формы социальной рекламы, использующие образ молодежи и распространенные в университете.

Изложение основного материала. Исследование проводилось в Белорусском государственном экономическом университете (БГЭУ) в период с 1 по 12 февраля 2016 года, в качестве метода исследования был выбран качественный контент-анализ. Исследование проводилось по разведывательному плану, требования к репрезентативности выборки не соблюдались. В ходе исследования были получены результаты, характеризующие основные формы распространения социальной рекламы в учебных корпусах университета, их смысловое и функциональное содержание.

Основной формой рекламы, наиболее распространенной в университете, является социальный плакат – изображение с текстом по проблеме, на характеристику или решение которой направлена социальная реклама. В рекламе широко использовались различные средства манипуляции и визуализации, позволяющие комплексно охарактеризовать проблему и пути ее решения.

В ходе исследования всего было выявлено 17 социальных плакатов, среди которых с изображением людей было выявлено всего 3. В них были использованы образы молодежи, как инструмент трансляции основной смысловой и функциональной нагрузки в данной форме печатной социальной рекламы. При этом на всех плакатах молодые люди представлены в группе сверстников, а не индивидуально.

В оценочном аспекте данные социальные плакаты можно рассматривать как образцы позитивной интерпретации образа молодежи. В них молодые люди изображаются максимально оптимистично. Они счастливы, на их лицах присутствует широкая и открытая улыбка. Стилистика кодов тела понятна и говорит о внутренней свободе человека (широко раздвинутые руки, грудь вперед, ясный, четкий и целеустремленный взгляд). Дополняет данную картину одежда, которая

либо подчеркивает творческую и социальную свободу (легкая футболка и джинсы), либо отражает социальную и профессиональную успешность человека (строгий деловой костюм). Одежда выполнена преимущественно в светлой цветовой гамме (оттенки белого цвета, в восточнославянской культурной традиции вызывающего положительные ассоциации).

Такая символическая открытость, легкость, пластичность демонстрируют полную свободу молодого человека, изображенного на плакате, что поддерживается насыщенным ярким контрастом фона. В качестве фона использованы либо пейзажи с солнечной ясной погодой (на горизонте современный город либо широкое поле, как символы современности и традиции в белорусских реалиях). С точки зрения психологии восприятия такой фон создает эмоционально устойчивое, комфортное и теплое настроение.

В смысловом аспекте данные социальные плакаты можно рассматривать как инструменты трансляции таких базовых ценностей, как здоровье, общение, спорт, досуг. В предсметном плане речь идет о формировании здорового образа жизни, который «конструируется при помощи процессов опривычивания (хабитуализации), типизации, объективации, институционализации и легитимации» [3, с. 292].

Именно поэтому молодые люди совместно занимаются активной физической деятельностью (бег, прыжки, велосипед, сноуборд и др.). В ней ярко выражен аспект профилактики рискованного поведения, как непосредственно в виде ношения определенной защиты во время занятий спортом (специальные щитки, налокотники и пр.), так и ассоциативно (насыщенная и интересная жизнь как антитеза вредным привычкам молодежи).

Выводы. Итак, в печатной социальной рекламе, использующей образ молодежи и распространенной в университете, основной упор сделан на трансляции таких ценностей, как здоровье, общение, спорт, досуг, коммуникация. Сам же образ молодежи в социальной рекламе несет безусловную позитивную смысловую и функциональную нагрузку. Это вызывает положительные ассоциации и повышает эффективность печатной социальной рекламы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Голуб О. Ю. Социальная реклама: учеб. пособие / О. Ю. Голуб. – М.: Дашков и К, 2010. – 180 с.
2. Волкова И. С. Тексты социальной рекламы как особый вид массовой коммуникации / И. С. Волкова // Коммуникация в изменяющемся мире – 2012. – №4 (16). – С. 18-20.
3. Белова Н. И. Концепция социального конструирования реальности в применении к исследованию здорового образа жизни / Н. И. Белова // Вестник Российского государственного гуманитарного университета. – 2009. – №2. – С. 291-296.

УДК 159.9:331:101.3

Могілат Д. О.

студентка, Сумський державний
педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми)
Науковий керівник – к. філос. н.,
доцент Дворніченко Л. Л.

ВИВЧЕННЯ КАР'ЄРНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТУДЕНТІВ

У статті теоретично розглянуто та експериментально досліджено проблеми формування та актуалізації кар'єрних орієнтацій студентів.

Ключові слова: кар'єра, кар'єрні орієнтації, «Я-концепція».

Постановка проблеми. Не так давно поняття «кар'єра» мало в нашому суспільстві негативну конотацію. У сучасних умовах різко знизилася роль держави в питаннях регулювання кар'єри, росте значення власних зусиль і кваліфікації фахівця, а суспільством декларується образ соціально успішної людини, що досягла кар'єрних успіхів, як найбільш прийнятний і бажаний.

Однак, на своєму трудовому шляху багато хто з людей зіштовхуються з невідповідністю власних цінностей, потреб, мотивів, уявлень про себе й обрану професію, займану посаду, що приводить до високого рівня психічної напруги, незадоволеності, труднощам вибору трудового шляху. У зв'язку із цим виявляється особливо актуальною проблема вивчення кар'єрних орієнтацій, їх зв'язків з певними особистісними властивостями людини. Особливого значення це питання набуває для вирішення завдань профорієнтації, профвідбору, адаптації молодих фахівців до умов сучасного життя.

Аналіз актуальних досліджень. Особливості розвитку кар'єрних орієнтацій особистості як одного із суттєвих чинників успішної професійної кар'єри знайшли деяке відображення в роботах західних

(Д. М. Каммероу, Д. Е. С'юпер, Е. Х. Шейн, Д. Л. Холланд), російських (Л. Г. Почебут, В. А. Чикер, О. П. Цариценцева, Т. О. Терехова, А. О. Жданович) та українських (Л. М. Карамушка, В. В. Чернявська, В. А. Гупаловська та ін.) вчених, в яких розкрито суть кар'єрних орієнтацій, їх види, деякі основні тенденції їх розвитку в окремих професійних групах, ґендерні особливості кар'єрних орієнтацій молоді, визначено окремі психологічні умови оптимізації їх розвитку. Разом з тим, проблема визначення психологічних особливостей кар'єрних орієнтацій студентів-психологів залишається недостатньо розробленою.

Мета статті – проаналізувати особливості формування та активізації кар'єрних орієнтацій студентів в процесі їх професійного становлення.

Виклад основного матеріалу. В сучасній психологічній літературі кар'єру розглядають як багатовимірний соціально-психологічний феномен, пов'язаний із цільовою активністю людини і який забезпечує їй відчуття успішної професійної самореалізації, формується на всіх етапах життєвого шляху людини в просторі процесів самовизначення і самоорганізації [1, с. 84].

Кар'єрні орієнтації – це ціннісні орієнтації безпосередньо в кар'єрі, якими особистість керується, вибираючи, визначаючи і моделюючи свій професійний і в цілому життєвий шлях. Функцією кар'єрних орієнтацій є те, що вони виступають в якості внутрішнього джерела кар'єрних цілей людини, висловлюючи відповідно те, що є для неї найбільш важливим і набуває особистісного змісту у професійній діяльності [3, с. 83]. У структурі професійної Я-концепції індивіда присутня не одна, а певна ієрархія кар'єрних орієнтацій, яка може незначно змінюватися під впливом життєвих обставин за низького ступеня мінливості тих чи інших домінуючих орієнтацій.

Кар'єрні орієнтації визначаються дослідниками як елемент Я-концепції особистості («pattern of self-perceived»), що включає уявлення про свої здібності, ціннісні орієнтації, мотиви, сенси, потреби, що відносяться до просування в професійній діяльності. Як синонімічні поняття в цьому проблемному полі використовуються: «кар'єрна мета або орієнтації» («career goal or orientation» – G. A. Miller, E. V. Morse, G. Gorden), «мета роботи» («work goal» – T. J. Alien), «кар'єрні переваги» («career preference» – R. Katz), «якорі кар'єри» («career anchor» – E. H. Schein) [2, с. 19].

Вибір кар'єрних орієнтацій – це активний процес розвитку узагальнених, стійких, усвідомлених і реалістичних уявлень про самого себе і своє місце в професійній сфері. На цей вибір впливають макросоціальні (ситуація на ринку праці, політика держави), мікросоціальні (сім'я і т.п.) та особистісні фактори (кар'єрний потенціал особистості, індивідуально-психологічні властивості).

Починаючи з вибору кар'єрних орієнтацій, їх усвідомленості, а також чіткості постановки цілей кар'єри і деталізованості планів йде оцінка потенціалу реальної кар'єри. Кар'єрні орієнтації лежать в основі кар'єрного планування, а, отже, розвитку даного компоненту необхідно приділяти особливу увагу на початкових етапах побудови кар'єри.

Маючи ієрархічну будову, кар'єрні орієнтації лежать в основі актуальності вибору і формування цілей, завдань професійної діяльності, засобів їх досягнення, є визначальним чинником професійної адаптації і стилю професійної діяльності. Таким чином, ієрархія кар'єрних орієнтацій змістовно визначає шляхи для професійної самореалізації, включаючи одночасно їх напрям і способи їх здійснення.

Для емпіричного дослідження було обрано 15 студентів Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка (7- хлопців, 8 – дівчат). Використані методики: «Опитувальник самоствавлення В. В. Століна та С. Р. Патилеєва та розроблена спільно анкета.

Результати проведення першої методики свідчать, що із 15 респондентів у 4-х виявлено рівень самоінтересу, відсотковий показник якого становить від 5,33% – до 16%; рівень самоінтересу, із показником 49,67 – 92,33%, було виявлено у 5-ьох студентів; 6 студентів мають рівень самоінтересу із показником 92,33 – 100%. За шкалою самоприйняття нами були отримані наступні результати. Для 3-х респондентів показник самоприйняття коливався від 7,67% до 34,33%. Показник само прийняття, відсоткове значення якого 50,67 – 70,67, було виявлено у 8 студентів. Найвищий рівень самоприйняття, відсоткове значення якого 89,67–100% було виявлено у 4-х студентів.

Відповідно до отриманих нами результатів, студенти, які мають низьку міру близькості до самого себе, невпевненість у власній цікавості для інших, нездатність (або небажання) віднайти власні сильні сторони,

найчастіше незадоволені власним вибором професії, а від так, вони не налаштовані на кар'єрний ріст у даній сфері діяльності. Щодо студентів, із протилежними показниками попередніх, вони впевнені в тому, що кар'єрний ріст можливий, що може значити про правильність формування кар'єрних орієнтацій, більш того, вони здатні оцінити власні сили, та за допомогою сильних компенсувати слабкі. За таких умов кар'єрні орієнтації будуть актуалізовані та впроваджені в майбутньому професійному житті.

Отже, формування кар'єрних орієнтацій – це невід'ємна частина становлення особистості як професіонала. Експериментальним шляхом нами була встановлена взаємозалежність рівня прояву окремих елементів Я-концепції особистості, зокрема, ми визначили, що студенти із низьким рівнем самоінтересу та самоприйняття, найчастіше незадоволені майбутньою професією, переконані, що зробили неправильний вибір та планують змінити його.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акбиева З. С. Психология карьеры и профессионально-релевантное поведение специалиста / З. С. Акбиева, О. П. Терновская, Л. Б. Шнейдер. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Изд-во НПО МОДЭК, 2008. – 328 с.
2. Бочелюк В. Й. Психологічні особливості кар'єрного зростання персоналу// Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Серія «Психологія». – 2014. Випуск 49. – С. 19-22.
3. Цариценцева О. П. Карьерные ориентации современной молодежи: теория, эксперимент, тренинг / О. П. Цариценцева. – Оренбург: Изд-во РИО ОУНБ им. Н. К. Крупской, 2009. – 186 с.

УДК 159.922.63

Моїсеєнко Н. М.

магістр, Сумський державний
педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми)
Науковий керівник – к. психол. н.,
доцент **Щербак Т. І.**

ПСИХО-СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ЗАДОВОЛЕНOSTІ ЖИТТЯМ У СТАРОСТІ

У статті аналізуються особливості задоволеності життям і її основними аспектами у старості. Визначено соціально-психологічні чинники задоволеності життям людей похилого людей.

Ключові слова: задоволеність життям, старість, суб'єктивне благополуччя, щастя.

Постановка проблеми. Старість – заключна фаза в розвитку людини, яка часто описується як ряд динамічних змін, в яких темпи деструктивних процесів переважають над темпами конструктивних. На біологічному рівні зростає вразливість організму і ймовірність смерті; на соціальному рівні відбувається зміна соціального статусу (зазвичай зниження) і поведінкових паттернів літньої людини; на психологічному – усвідомлення змін, що відбуваються і пристосування до них.

Старість пов'язана не тільки з багатьма новими проблемами, вона обдаровує людину філософським баченням життя, умиротвореністю, терпеливим, розважливим ставленням до подій у світі і до людей, які її оточують. За відсутності значних проблем зі здоров'ям, наявності матеріального благополуччя, злагоди в родині багато людей справді проживають щасливу старість.

Виклад основного матеріалу. Проблема задоволеності життям і її різними сторонами все частіше стає предметом обговорення представників соціально-гуманітарних наук (соціологів, психологів, економістів), що аналізують різні аспекти даного явища. Специфіка психологічного вивчення задоволеності життям полягає, перш за все, в тому, що акцент робиться на її суб'єктивний характер.

З точки зору психології, задоволеність життям є «... складне, динамічне соціально-психологічне утворення, засноване на інтеграції когнітивних і емоційно-вольових процесів, характеризується суб'єктивним емоційно-оцінним ставленням ... і що володіє спонукальною силою, що сприяє дії, пошуку, управління внутрішніми і зовнішніми об'єктами» [2, с. 43].

Безсумнівним є те, що на суб'єктивну оцінку задоволеності / незадоволеності життям впливають різнопорядкові детермінанти: об'єктивні передумови, зовнішні і внутрішні умови, універсальні чинники. Сучасні автори розглядають різні показники щастя і суб'єктивного благополуччя людей пізнього віку в зв'язку з соціальними умовами і обставинами, які перебувають під безпосереднім контролем і поза безпосереднім контролем людини [2], а також з властивостями темпераменту і ціннісної сферою особистості [3].

Більшість зарубіжних авторів звертають увагу на соціально-психологічні чинники задоволеності життям людей похилого віку,

пов'язані з різними видами взаємовідносин (сімейна життя і шлюб, наявність друзів і референтної групи і ін.) [4].

З задоволеністю життям, наприклад, пов'язано стан здоров'я: в цілому здорові люди більше задоволені своїм життям, ніж люди не дуже здорові. Зв'язок із задоволеністю життям має і сімейний стан: у осіб, одружених, показники задоволеності життям в цілому вище, ніж у овдовілих або самотніх. Задоволеність життям також має зв'язок з доходом, причому в очікуваному напрямку. Нарешті, з задоволеністю життям пов'язані зміни поведінкового і психічного плану.

Задоволеність життям у старості особливо залежить від матеріального становища. Погіршення фінансових можливостей часто спричинює зниження самооцінки, появу відчуття залежності, депресивних станів. Послабити вплив фінансових проблем на задоволеність життям літньої людини можуть ефективна соціальна політика держави, чуйність, підтримка з боку родичів [1].

Ставлення літньої людини до свого становища залежить і від особистісного чинника. Наприклад, людина з поганим станом здоров'я і фінансовими проблемами легше переживає погіршення здоров'я і матеріального добробуту, ніж ті, хто перебуває у кращому за цими критеріями становищі, оскільки вона вже звикла до таких змін.

Найбільш цікаві результати можна виявити, вивчаючи взаємозв'язок між рівнем активності та задоволеністю життям. У ряді досліджень було виявлено, що цей зв'язок позитивний, тобто люди похилого віку, які ведуть активний спосіб життя, більш задоволені своїм життям, ніж ті, у кого рівень активності знижений [4].

Дієве, активне ставлення до життя може створити сприятливі умови для прогресивного розвитку особистості. Важливим є те, наскільки змістовними і продуктивними виявляться дії людини, наскільки особистісно значущою буде її діяльність. Виконання фізичних вправ, посильна праця також приносять задоволеність життям. Не обов'язково вони повинні бути колективними. Навіть відкритий доступ до персональних комп'ютерів, згідно з даними досліджень, позитивно впливає на рівень задоволеності старістю мешканців будинку літніх людей.

Задоволеність собою в старості – особливо важливий показник. Він свідчить про відсутність зміни свого «я». Люди похилого віку відзначають, що з'явилося бажання безкорисливо допомагати оточуючим. Частина з них відкриває для себе, що старість позитивно вплинула на їх можливості творчо опрацювати накопичений досвід, і свідомість цього сприяє зміцненню почуття задоволення собою. Задоволеність життям у старості може бути пов'язана зі спогадами про минуле. За спостереженнями психологів, спогади підвищують рівень задоволеності життям жінок, які перебувають у будинках-інтернатах. Однак, це не означає, що літні люди прагнуть жити лише минулим, багато з них стараються відчувати радість і від сьогодення. Основними чинниками незадоволення старістю є:

- 1) економічна і соціальна незахищеність старих людей (низькі пенсії, відсутність системи соціальних послуг і відповідних прав тощо), байдужість суспільства до проблем цієї категорії людей;
- 2) заклопотаність життєвими проблемами людей, в результаті чого вони не можуть приділити своїм літнім батькам належної уваги;
- 3) суперечність між засвоєними у попередні роки цінностями і тими, що культивуються у суспільстві;
- 4) маніпулювання старими людьми з боку політиків;
- 5) негативний вплив засобів масової інформації;
- 6) зруйнованість у родині зв'язків між поколіннями, що звужує можливості спілкування старих людей;
- 7) відсутність допомоги соціально-психологічної служби [1].

Висновки. Таким чином, якщо людина внутрішньо готова сприйняти свій вік, змістовно і результативно прожила попередні роки, має дружню родину, зберегла інтерес до спілкування, посильних для її віку занять і не позбавлена змоги щодо задоволення його, то і в старості вона відкриватиме нове у світі і в собі, радітиме життю, успіхам своїх рідних і близьких, збагачуватиме їх своїм досвідом, відчуватиме свою потрібність для них, від чого почуватиметься щасливою.

Задоволеність життям є основним і інтегральним показником «Щаслива старість». Важливо, щоб у людини пенсійного віку було бажання вибирати свою зайнятість, а форма і характер має набагато менше значення і можуть бути різними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лебедева А. А. Теоретические подходы и методологические проблемы изучения качества жизни в науках о человеке. / А. А. Лебедева // Психология. Журнал Высшей школы экономики. – 2012. – Т. 9. № 1. – С. 3–19.
2. Балацкий Е. В. Факторы удовлетворенности жизнью: измерение и интегральные показатели. / Е. В. Балацкий // Мониторинг общественного мнения. – № 4 (76). Октябрь-декабрь 2005. – С. 42–52.
3. Корольов Д. К. Позитивне емоційно-оціночне ставлення до життя як умова прояву здібностей індивіда // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Соціологія. Психологія. Педагогіка. – 2000. – №8. – С. 38-41.
4. Савчин М. В. Вікова психологія : посібник для студ. вищ. навч. закладів / М. В. Савчин, Л. П. Василенко ; М-во освіти і науки України. – Дрогобич : Відродження, 2001. – 287 с.

УДК 159.923:376.34

Мординська М. М.

студентка, Сумський державний
педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми)
Науковий керівник – к. філос. н.,
доцент **Дворніченко Л. Л.**

ОСОБЛИВОСТІ ОБРАЗУ «Я» У ДІТЕЙ ІЗ ВАДАМИ СЛУХУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто характерні особливості образу «Я» у дітей з порушенням слухом, специфіку їх самосвідомості, самооцінки. Висвітлено роль певних умов та обставин, за яких відбувається формування та розвиток даних психологічних феноменів для подібної категорії дітей.

Ключові слова: образ «Я», самосвідомість, самооцінка, самоставлення, сенсорна депривація.

Постановка проблеми: Формування та розвиток образу «Я» як складової самосвідомості посідає важливе місце для кожної особистості. Для осіб з порушенням слухом це набуває особливого значення, починаючи з дитинства. Через наявність сенсорної депривації для таких дітей і будуть характерними специфічні особливості образу «Я», адже формування, розвиток його компонентів відбувається не на одному рівні з нормально чуючими дітьми. В даному випадку мають місце відставання, подекуди значні, і якщо в цьому разі не звертати на це уваги з боку дорослих – батьків, вихователів, вчителів – можна наразитися на постійне наростання проблем. Навчання закінчується і починається доросле життя, і те як вони підготуються до нього, як будуть ставитися до себе в першу чергу, як себе сприймати – в значній мірі залежатиме від того, наскільки плідно і старанно з ними працювали всі попередні роки.

Специфіка образу «Я» у цієї категорії дітей, все ж буде присутньою, але ступінь вираженості відхилення може мати незначний характер – та все це є заслугою постійної роботи психологів, дефектологів, вчителів, батьків з самого малку. Подібні результати не змусять на себе чекати. В такому разі для таких дітей не виникатиме питань та можливо якихось страхів, переживань стосовно подальшої соціалізації.

Аналіз актуальних досліджень. Слід зазначити, що у вітчизняній психології дослідженням в області самосвідомості та самооцінки осіб з порушеним слухом займалися В. Л. Белінський, Ю. З. Замалетдінова, І. В. Кривонос, В. Г. Петрова, Т. М. Прилепська, О. Ю. Хохлова.

Теоретичну базу дослідження склали роботи, присвячені феномену самосвідомості у вітчизняній і зарубіжній науці (О. М. Леонтьєв, Т. К. Комарова, Т. В. Машарова,), концепції про індивідуально-психологічні особливості особистості при недоліку слухової перцепції (Т. Г. Богданова, Т. В. Розанова), дослідження в області самосвідомості та самооцінки осіб з слуховим порушенням (О. П. Гозова, Н. К. Радіна), концепції про соціальну адаптацію осіб з вадами розвитку (Т. В. Егорова, Л. В. Мардахаєв, Л. І. Руленкова, Н. Д. Шматко).

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз особливостей образу «Я», дітей із порушенням слуху.

Виклад основного матеріалу. Однією з найважливіших особливостей соціального та психологічного буття людини є її ставлення до себе, своїх вчинків, власної особистості, тобто самосвідомість. Дослідження самосвідомості має велике практичне значення. Мобілізація психічних резервів особистості, оптимальне їх використання неминуче передбачає вдосконалення форм саморегулювання поведінки. Результат самопізнання і емоційно-ціннісного ставлення до себе як особистості – цілеспрямована діяльність людини по перетворенню своєї духовної і фізичної сфери. У процесі самовиховання особистість піднімається на більш високий рівень психічного розвитку [2].

Самосвідомість відіграє значну роль в психічному житті людини. Вона фіксує в широкому плані спосіб існування внутрішнього світу особистості. Самосвідомість відображає специфічним чином ті відносини,

які складаються в людини з навколишньою дійсністю, дає їй уявлення про своє місце в суспільстві. Особливе значення рівень самосвідомості має для інтеграції людей з обмеженими можливостями здоров'я в суспільство, у нашому випадку для дітей із вадами слуху.

Варто наголосити, що згідно проведених досліджень в області самосвідомості і самооцінки осіб з порушеним слухом такими вченими як О. П. Гозова, Ю. З. Замалетдінова, І. В. Кривонос, В. Г. Петрова, Н. К. Радіна, О. Ю. Хохлова, було виявлено, що уявлення людини із вадами слуху про саму себе відрізняються від уявлень тих хто чує, адже у неї часто мають місце перебільшення своїх можливостей [4].

На думку сурдопсихологів, особливості самосвідомості, у осіб з порушеним слухом залежать від багатьох факторів – часу і ступеня порушення слуху, рівня інтелектуального розвитку дитини, стосунків у сім'ї, типу відвідуваного навчального закладу, навчальних вмінь і досягнень, ступеня розвитку комунікативних навичок. І чим краще дитина навчиться розуміти себе, особливості свого внутрішнього світу, тим легше їй буде в подальшому, а саме в тому, що стосується процесу адаптації до умов зовнішнього світу, інтеграції в соціум, знаходження свого місця в ньому [6].

Слід наголосити, що відповідно до загальних закономірностей психічного розвитку особистість дитини з порушенням слуху формується в процесі спілкування з однолітками і дорослими в ході засвоєння соціального досвіду. Порушення або повна втрата слуху призводять до труднощів у спілкуванні з оточуючими, уповільнює процес засвоєння інформації, збіднюється досвід дітей і це не може не позначитися на формуванні їх особистості [3].

У слабочуючих дітей більше, ніж у чуючих проблем, пов'язаних з пристосуванням до навколишнього світу. Це призводить до прояву у них таких особистісних рис, як ригідність, егоцентризм, відсутність внутрішнього контролю, імпульсивність, сугестивність, більш високий рівень агресивності в поведінці, менше, ніж у тих хто чує прагнення до співпраці, емоційна незрілість. Особливості їх самосвідомості залежать від багатьох факторів – стосунків у сім'ї, часу і ступеня прояву

порушення слуху та своєчасності допомоги фахівців, рівня інтелектуального розвитку дитини і наявності додаткових порушень, ступеня розвитку комунікативних навичок, типу освіти, рівня навчальних навичок і досягнень [5].

Вчені відзначають, що певна затримка усвідомлення себе у глухих дітей, у порівнянні з чуючими, помітна вже у віці до двох років. Спілкування чуючих батьків зі своїми дітьми з вадами слуху менш ефективно в плані обміну інформацією, ніж таке ж спілкування в сім'ях, де і діти і батьки мають порушення слуху [1].

Вважається, що глухі батьки дають своїм глухим дітям більш позитивну рольову модель поведінки. Крім того, слід зазначити, що більш позитивною виглядала «Я-концепція» слабочуючих дітей, чиї глухі батьки брали активну участь у житті спільноти глухих. Від взаємин з батьками залежить, наскільки успішно дитина долає порушення в розвитку особистості. Нормальні стосунки з оточуючими залежать від адекватності самооцінки. Якщо в дитинстві дитина не отримує достатньо материнської ласки, уваги і любові, то вона виростає несамоствійною, невпевненою у собі, настороженою. У родині глухих емоційні контакти між батьками і дітьми близькі до відносин в сім'ї чуючих, оскільки не порушується спілкування, жестова мова забезпечує контакт і взаєморозуміння. Завдяки цьому глухі діти глухих батьків мають більш адекватну і стійку самооцінку, ніж глухі діти чуючих батьків, особливо відставання характерно для глухих дітей, що проживають в інтернаті.

Дослідження свідчать, що глухі батьки дають своїм глухим дітям позитивну рольову модель поведінки. На формування завищеної самооцінки впливає той факт, що глухі діти отримують похвалу за менші досягнення. Уповільнені темпи інтелектуального розвитку у глухих дітей приводять до більш пізнього формування механізмів рефлексії і самоаналізу [7].

Висновки. Підсумовуючи все вище сказане, та проаналізувавши теоретичний аспект обраної нами проблеми, можна зробити наступний висновок: для дітей із вадами слуху характерною є ціла низка закономірностей психічного розвитку, особливостей особистості,

на що звертали свою увагу вчені психологи та дефектологи. Питання подальшого процесу адаптації та соціалізації дітей з порушеним слухом також не залишало байдужим науковців. В більшості характерними особистісними рисами для таких осіб є ригідність, егоцентризм, відсутність внутрішнього контролю, більш високий рівень агресивності в поведінці, менше, ніж у чуучих, прагнення до співпраці, емоційна незрілість.

Як виявилось, особливості їх самосвідомості залежать від багатьох факторів – стосунків у сім'ї, часу і ступеня прояву порушення слуху та своєчасності допомоги фахівців, рівня інтелектуального розвитку дитини і наявності додаткових порушень, ступеня розвитку комунікативних навичок, типу освіти, рівня навчальних навичок і досягнень. І чим краще дитина навчиться розуміти себе, особливості свого внутрішнього світу, тим легше їй буде в подальшому, а саме в тому, що стосується процесу адаптації до умов зовнішнього світу, інтеграції в соціум, знаходження свого місця в ньому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бернс Р. Развитие Я – концепции и воспитание / Р. Бернс. – М.: Прогресс, 1986. – 275 с.
2. Выготский Л. С. Собрание сочинений: в 6 томах / Лев Семенович Выготский, том. 5, Основы дефектологии [под ред. Т. А. Власовой.] – М.: Педагогика, 1983. – 368 с.
3. Замалетдинова Ю. З. Психологический возраст в структуре самосознания глухих и слышащих детей: автореф дис. кандидата психол.наук. / Ю. З. Замалетдинова – М., 2008. – 26 с.
4. Кривонос И. В. Особенности самооценки глухих младших школьников (в сравнительном аспекте) / И. В. Кривонос // Дефектология. – 2001. – № 4. – С. 45-48.
5. Прилепская Т. Н. Особенности самооценки и уровня притязаний у глухих и слышащих школьников / Т. Н. Прилепская // Дефектология, 1989. – №5. – С. 4-9.
6. Розанова Т. В. Исследование личности с нарушением слуха / Т. В. Розанова, Н. В. Яшкова. – М.: Просвещение, 1991. – 247 с.
7. Хохлова А. Ю. Изучение особенностей детско-родительского взаимодействия в семьях глухих и слышащих родителей, воспитывающих глухих детей / А. Ю. Хохлова // Дефектология. – 2007. – № 3. – С. 40-48.

Назаренко І. О.

магістрант, Сумський державний
педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми)
Науковий керівник: к. філос. н.,
доцент Дворніченко Л. Л.

ЕМПАТІЯ ЯК ПРОЦЕС МОДЕЛЮВАННЯ УЯВНОГО «Я» В ТВОРЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

В статті розкривається поняття емпатії як особливого прояву людської чуттєвості та необхідної умови її творчості. Аналізуються особливості творчої діяльності та доводиться, що процес емпатії є основою втілення чуттєвості митця у витвір мистецтва.

Ключові слова: емпатія, уявне «Я», емпатичне «Я», творча особистість, творча діяльність, образ «Я».

Актуальність дослідження. Проблема вивчення емпатії набуває особливої актуальності в часи розвинених інформаційних технологій і стрімкого розвитку суспільства знань. Саме емпатія є тією необхідною умовою яка дозволить людині запобігти емоційного вакууму, дефіциту спілкування та дозволить успішно здійснювати процес міжособистісної взаємодії.

Тема емпатії викликає все більший інтерес дослідників не лише в силу свого особливого, міждисциплінарного положення, але й в силу високої практичної значимості для життєдіяльності людини, колективу, суспільства. Причому, з одного боку, вона вивчається вченими-теоретиками абсолютно різних напрямків – психологами, соціологами, психіатрами, філософами, а з іншого боку – розробляється практиками – співробітниками психологічних центрів, фахівцями, чия професія передбачає спілкування з людьми, психологами-консультантами, діячами мистецтва. Аналіз літератури дозволив з'ясувати, що представники обох напрямів уважно вивчають досягнення один одного.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що дослідженню феномену емпатії присвячено багато публікацій, але й досі у науковців немає однастайності в поглядах на сутність цієї категорії. Сутність та різні аспекти феномену емпатії розглядаються в дослідженнях О. О. Бодальова, В. В. Бойко, Т. В. Васишиної, Т. П. Гаврилової, Ю. Б. Гіппенрейтер,

В. А. Лабунської, М. М. Обозова, І. М. Юсупова. Класичними є праці зарубіжних вчених С. Маркуса, Е. Тітченера, К. Роджерса, Т. Рібо, В. Штерна.

Мета статті – розкрити особливості прояву емпатії у творчій діяльності, розширити уявлення про феномен, що вивчається як процес моделювання уявного «Я».

Виклад основного матеріалу. Органічність творчого акту неможлива без емпатії. Вона є підґрунтям і необхідною умовою створення витворів мистецтва.

Хотілось би окремо зупинитися на розумінні емпатії як процесу моделювання «Я», необов'язково по особистості іншої людини. Так, Є. Я. Басін, вважає, що останнє є «лише приватним випадком емпатії» [2, с. 24]. Розвиваючи цю думку вчений пише: «В ній (емпатії) уявлене «я» моделюється за «образом і подібністю» будь якого іншого явища. Це означає, що людина може перевтілюватись в образ будь-якого явища, об'єкта та т.ін.» [2, с. 24].

Уявне «Я» формується як результат переходу різних образів з системи «не-Я» в систему «Я» (за Д. І. Дубровським), в результаті чого, образ начебто перетворюється в «Я», набуває функції «Я», тобто може керувати свідомістю і поведінкою. При чому «Я»-образи з якими ідентифікує себе реальне «Я», можуть бути образами інших людей (реальних або уявних), інших об'єктів, в тому числі і неживих.

Моделювання уявного «Я» по образу реальної або вигаданої людини добре відомо із практики літературної, музичної, акторської творчості. Існує велика кількість свідоцтв важливості емпатії в діяльності мисливців, дресирувальників, художників та представників інших професій [1].

Ще Л. С. Виготський підтримував погляди Т. Ліппса, щодо можливості вчування не лише в неживі предмети, але й в лінійні просторові форми. «Коли ми піднімаємося разом з високою лінією та падаємо разом з тією, що опускається вниз, зникаємо разом з колом і відчуваємо опору разом з лежачим прямокутником, ми ідентифікуємо себе з уявним «Я», з персоніфікованими квазісуб'єктами: «Я – лінією», «Я – колом», «Я – прямокутником», – і стаємо на точку зору цих «Я» [1, с. 13].

Саме в таких ситуаціях дуже важливим є аспект фантазії, який в психологічній літературі «дуже чітко простежується з точки зору теорії

вчуття» [1]. Саме так розглядає емпатію Т. Ліппс. У власній концепції процесу художнього сприймання психолог трактує емпатію як особливий психічний акт «вчуття»: сприймаючи об'єкт, людина проектує на нього свої почуття та емоційний стан. Саме через цю проекцію людина досягає спільності з художнім об'єктом, його настрої, переживає негативні чи позитивні естетичні почуття. Співчуття до інших людей можливе тому, що людина наповнює їх переживання власним досвідом, намагається знайти в іншій людині свої переживання. Вчуття – це процес, який починається з особистості і повертається до неї (І. О. Джицарьян).

Таким чином, «фантазія – це акт створення нової (уявної) ситуації, що пропонує єдність двох діалектичних взаємопов'язаних процесів: уяви (процес перетворення образів, «не-Я») і емпатії (процес перетворення «Я» і створення «Я-образу»)» [1, с. 28].

Отже, виникає запитання: «Що характерно для уявної ситуації?» Є. Я. Басін в книзі «Психологія художньої творчості» пише: «це «відліт» від реальної ситуації, вихід за межі безпосереднього даного. Відповідно і для емпатичного «Я», чи «Я-образу» також притаманним є певний «відліт» від реального «Я», начебто вихід за його межі. Сфера істинного буття людини як особистості – це сфера його виходу за межі себе» [2, с. 24].

Саме такою сферою і є творчість, діалектична природа якої потребує того, щоб реальний суб'єкт творчості залишаючись самим собою, в той же час, «виходив» за власні межі. Саме такий стан Є. Я. Басін називає «емпатичним Я», або «Я образом». Вчений пише: ««Я» роздвоюється на власне «Я» і «Я-образ». Це і є закон художньої творчості» (Є. Я. Басін).

З точки зору «витончених мистецтв», в творчості розглядають дві здібності: фантазію і уяву. Фантазія комбінує дані досвіду, а уява робить ці комбінації об'єктами чуттєвого переживання. В результаті чого, наприклад, актори відчують себе діючими в якості образу. І така уява і є емпатія, тобто вчуття. Обидві здібності одночасно існують і взаємодіють одна з одною, «в однаковій ступені необхідні митцям всіх видів творчої зброї» [1, с. 116]. Без становлення творця на точку зору «емпатичного Я» є неможливим процес творчості.

Тож стає необхідним розуміння того, яким же є механізм емпатії в творчості? Закордонні дослідники (Т. Ліппс, А. Бандура, Х. Вернер)

вважають найбільш суттєвим для її механізму моторну імітацію (зовнішню рухову форму образу). Але дослідження О. М. Леонтьєва та В. П. Зінченка доводять, що моторне наслідування форми образу є загальною передумовою багатьох психічних процесів, наприклад сприймання, тому воно не є специфічним для емпатії, хоча є дуже важливе. Специфічними для емпатії є механізми проекції – інтроекції, а результативним вираженням процесів – ідентифікація.

Проекція – це уявне перенесення себе (свого реального «Я») в ситуацію того об'єкту, в образ якого вживаються, це створення для реального «Я» «пропонованих обставин» (за К. С. Станіславським). В результаті проекції реальне «Я» потрапляє в уявну ситуацію і стає тотожним «Я-образу». Водночас з проекцією відбувається зворотній процес – інтроекція. Відбувається внесення емпатичного «Я» в реальну ситуацію творчого суб'єкта. Для емпатичного «Я» така ситуація стає не просто реальною, а ще й умовною, ігровою, символічною.

Проекція та інтроекція є необхідними для того, щоб не тільки емоції, але й інші психічні явища – спонукання, увага та ін. – «визначилися як компоненти нової психічної системи – «емпатичного Я»».

Творець в акті творчості свідомо, чи несвідомо повинен навіяти собі, повірити в те, що його «Я» і образ якогось об'єкту є ідентичними. Тобто, емпатія на завершальному етапі виступає як процес ідентифікації реального «Я» автора і художньої форми. Е. Я. Басін підкреслює, що мова йде про діалектичну ідентифікацію, що передбачає внутрішню різницю між реальним і уявним «Я».

Висновки. Все вище зазначене вказує на важливу роль емпатичної здібності в становленні творчої особистості. Аналіз сутності творчої діяльності людини, дозволяє зробити висновок, що в процесі акта творчості, чуттєвість творця трансформується в мистецький витвір, а підґрунтям такої трансформації стає процес емпатії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Басин Е. Я. Двуликий янус: о природе творческой личности / Е. Я. Басин. [монография]. – М.: Магистр, 1996. – 171 с.
2. Басин Е. Я. Психология художественного творчества / Е. Я. Басин. – М.: Знание, 1985. – 64 с.
3. Басин Е. Я. Философская эстетика и психология искусства / Е. Я. Басин, В. П. Крутоус. – М.: Гардарики, 2007. – 287 с.

4. Матюх Т. М. Емпатія як умова людської творчості / Т. М. Матюх // Антропологічні виміри філософських досліджень [журнал наукових праць]. – Вип. 7., 2015. – С. 17-27.

5. Емпатичне пізнання як особливий прояв людської чуттєвості. // Нова парадигма : [журнал наукових праць] / голов. ред. В. П. Бех : Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова: творче об'єднання «Нова парадигма». – Вип. 119. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – С. 104-111.

УДК 821.161.2:316

Набок М. М.

к. філологічних наук, доцент кафедри
мовної підготовки іноземних громадян,
Сумський державний університет (м. Суми),
Саєб Амлех
студент, Сумський державний університет
(Палестина)

НАЦІОНАЛЬНА ПРИРОДА ГЕРОЯ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ДУМ

У статті на основі поетично-героїчного сприйняття дійсності характеризується національна природа героя українських народних дум. Вказується на такі його особливості як мужність, дисциплінованість, мудрість, свободолюбність, державотворчість, саможертвність в ім'я України та свого народу.

Ключові слова: дума, епічний герой, національний характер, психологічна єдність, свобода, мудрість, слава.

Постановка проблеми. Героїчне начало у повсякденній дійсності стало основним джерелом формування і становлення національного характеру епічного героя українських народних дум. Це говорить про те, що взаємовідношення людини і світу були засновані на чіткому усвідомленні своєї ролі у безмежному просторі національного буття. Так, саме національному, бо герої думового епосу розуміли народ як психологічну єдність, за якої людина здатна до духовного життя та самосвідомості. Психологічна єдність народу утворюється спільністю та подібністю реакцій людей, котрі її складають. Так, українська етнічна спільнота має свою історичну пам'ять, мову, міфи, традиції, своєрідне розуміння понять «свій – чужий», «прекрасне – потворне», «добро – зло» тощо. В українських народних думах характер героя сформувався саме на таких засадах національного розуміння цих понять. Козак Голота, Іван Богун, Іван Коновченко, Самійло Кішка, Богдан Хмельницький та ін. є уособленням моральної чистоти, честі, гідності, мужності, стійкості, непереможності, твердості, бо вони відкинули

комплекс меншовартості, який часто заважав українським вождям приймати доленосні вчинки і рішення.

Аналіз актуальних досліджень. Дослідженням питань національного характеру займалися В. Січинський, М. Костомаров, П. Куліш, Т. Шевченко, О. Потебня, М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський, В. Липинський, В. Петров, Д. Донцов, Ю. Липа, Д. Чижевський, П. Юркевич, І. Мірчук, К. Черемський, П. Іванишин, О. Вертій, М. Дмитренко та багато ін. вчених, письменників і т. п. Зокрема В. Січинський говорив про відмінність української нації від інших представників етнічних спільнот. Він особливо наголошував на відмінності українців від росіян, постійній боротьбі українського народу за свою незалежність, передачі пращурами українців почуття волелюбності, стійкості духу [4, с. 225] тощо.

М. Костомаров, наприклад, виокремлював два основних типи українського характеру – козака і осідника. Першому, козацькому типові, властиві волелюбність, мужність, жертвність заради незалежності України, мудрість, слава. Осідник, або землероб, вирізняється любов'ю до землі, працьовитістю, емоційністю, терплячістю, щедрістю, релігійністю.

Саме у козацькому типі вбачав Д. Донцов провідника, вождя нації, для якого «важні не особисті вигоди, лише його засади честі, його ідеали, які коріняться в його природі, в його крові і яким у жертву приноситься не тільки свої особисті справи, але і все близьке й рідне» [2, с. 157].

Про те, що нашим предкам було властиве мужнє сприйняття життя, що синтезувало у собі внутрішню гармонію, героїчний дух писав і В. Петров у розвідці «Походження українського народу». Зокрема вчений говорив про своєрідність українського антропологічного типу і наявність в його складі кількох відмінних антропологічних (расових) типів [3, с. XII].

Формування їх почалося ще в епоху занепаду трипільської культури як хліборобської і заміни її скитською, представники якої мали войовничий характер. «Хлібороба заступає вершник. Мирного осельника – войовник. Мальовану кераміку – шнурова. Вола (корову) – кінь і вівця», [3, с. 21] – підкреслював дослідник. Пізніше хліборобство все ж витіснило скотарство, що спричинило виникненню селянства. Можливо саме той стрижень аристократично-скитського суспільства властивий і

представникам козацької громади. Адже творці і виконавці дум показали у своїх героях такі риси характеру, які були властиві представникам скитської культури.

Таким чином, досліджуючи природу епічного героя народних дум, потрібно комплексно врахувати взаємовідношення людини і світу, світовідчуття і світорозуміння героїв дум, які формувалися на віковому, прадавньому героїчному освоєнні дійсності, розумінні спільності мети, волі, незалежності.

Виклад основного матеріалу. Винятково важливим для розуміння характеру героїв дум є й те, що основним мотивом у них є тверда, переконлива позиція у відстоюванні своїх прав у дусі державотворення, адже природа героїв дум бере початок ще з прадавніх часів, коли люд був поставлений в умови жорстокого опору набігам численних племен. І тому головним завданням було усвідомлення себе однією спільнотою, котра має однакову психологічну реакцію у сприйнятті життя.

На основі зазначених лицарських чеснот формувався характер героїв дум «Козак Голота», «Самійло Кішка», «Іван Коновченко», «Іван Богун», «Про Сулиму, Павлюка ще й про Яцька Острияницю», «Отаман Матяш», «Федір Бездольний», «Хвесько Андибер», «Сірчиха і Сірченки», «Хмельницький та Барабаш», «Про Молдавський похід Хмельницького», «Про Білоцерківщину», «Корсунська перемога», «Оренди», «Смерть Богдана Хмельницького».

Смисл слова «козак» увібрав у себе первісне розуміння навколишнього світу, що дає змогу точніше окреслити суть природи козацтва. Так, чимало дослідників намагались пояснити це слово як запозичене. Нині воно трактується як суто праукраїнське, що мало коріння ще з часів держави артів. Тоді існувало слово «кес» (варіанти «кос», «кас»), що означало «меч». Слово «кесар» складалося із двох слів «кес» (меч) і «сар» (головний), і мало значення перший воїн. Переходячи в інші мови, воно набирало іншого звучання. Так, люди озброєні «кос» (мечами) були «косаками», звідси й слово «козак» [1, с. 82–85]. Відтак, характер козаків відтворював істинне прагнення до боротьби, що було властиве першому воїнові у ній, пройнятому поривом до перемоги, бажанням здобути собі славу, яка має бути вічною. «Слава не вмере, не поляже, отнині до віка!», – так закінчуються думи.

Своєрідним сприйняттям української народної творчості поділилися з нами студенти-іноземці, які навчаються на медичному факультеті Сумського державного університету. Зокрема, вони прослухали та проаналізували записи дум і пісень у виконанні кобзарів Г.Ткаченка, Є.Адамцевича, Є.Мовчана, а також відомого українського бандуриста з Канади В.Мішалова.

Студентів надзвичайно вразив героїзм козаків у думах «Іван Коновченко», «Козак Голота», «Три брати Самарські». Наприклад, для Антоні (Нігерія, 617 група), студента п'ятого курсу, козаки є символом свободи, хоробрості, гордості. У своєму відгукові він зазначає, що вчинок братів (дума «Три брати Самарські»), які були тяжко поранені і обрали довгу мученицьку, а не миттєву, від рук ворога, смерть, заслуговує на особливу повагу.

Разом з тим, чужоземні студенти зауважують єдність у козацькому середовищі, тоді коли нам, українцям, часто приписують неспроможність до об'єднання і нав'язують хибні стереотипи, мовляв «моя хата з краю», «на одного козака три гетьмани» тощо. Для студента Джиде з Нігерії (617 гр.) те, що брати разом пішли з рідної домівки захищати свою землю, а не залишили хоча б одного з них вдома, є прикладом для наслідування. Прослухавши аудіозапис думи «Іван Коновченко», в якій юнак був єдиним сином у матері і попри її заборони все ж пішов «слави зазнавати», студент Хоуп (Нігерія, 617 гр.) зазначив: «Вчинок козака – це моральний обов'язок, що спонукав захищати кордони України від нападу турків і татар» (архів автора).

Студентів з Іраку в українських народних думах та історичних піснях захоплює героїчна боротьба та смерть козаків за рідну землю, що є особливо близьким і зрозумілим для них, адже викликає своєрідні роздуми над своєю долею та долею свого народу. Так, наприклад, студент четвертого курсу Рифаат (Ірак, 913 гр.) засвідчує: «Я завжди готовий вмерти за Батьківщину, тому я буду жити вічно. Це моя земля, мої люди. За все це я віддаю душу. Аллах мене створив, і може взяти мою душу, коли потрібно. Ми будемо жити!...» (архів автора). Тобто, студент бачить в українських козаках-лицарях своїх однодумців, глибоко розуміє їх прагнення і поривання до свободи.

Для студента-курда Абдерахіма (Туреччина, 916 гр.) смерть козаків в долині не є поразкою. «Навіть тоді – пише він, – коли воїни не отримують перемогу, вони стають сильнішими. Не сьогодні, то завтра вони переможуть. Коли є ціль, то потрібно до неї йти. А смерть на полі бою – це ознака вічності життя» (архів автора).

Як бачимо, студенти сприймають, глибоко розуміють і високо цінують сповідування героями дум козацьких звичаїв, кодексу лицарської честі, що виявлялися в непохитній вірності принципам народної моралі, духовності, відстоюванні свободи і незалежності народу, держави, умінні скрізь і всюди чинити шляхетно, у готовності боротися до загибелі за волю, честь і славу України, за право бути господарем на власній землі. Для іноземних студентів розкриваються невідомі для них своєрідні ознаки характеру українців, їх багатий внутрішній світ. За змістовими характеристиками образ козака-лицаря є своєрідним психологічним типом, що відображає ті чи інші вияви індивідуального чи то колективного українського національного буття.

Висновки. Відтак, народні звичаї, життя предків, козацьке виховання та ін., розкривають природу і зміст лицарської честі та гідності епічних героїв українських народних дум. Непохитна вірність своїм принципам та ідеалам, благородство, свободолюбність, героїзм, подвижництво, побратимство творять основу дій епічного героя дум, формують цілісність уявлень і утверджують його як лицаря – взірця духовної досконалості, що й має стати для наших сучасників прикладом для наслідування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Братко-Кутинський О. Феномен України / Олексій Братко-Кутинський Олексій – К. : Вечірній Київ, 1996. – 394 с.
2. Донцов Д. Дух нашої давнини / Дмитро Донцов. – 2-ге вид. – Дрогобич : Відродження, 1991. – 341 с.
3. Петров В. Походження українського народу. Українська Студентська Громада при УТГІ в Регенсбурзі. На правах рукопису. Курс ч. 6. / Віктор Петров. – Регенсбург, 1947. – XIX с.
4. Січинський В. Чужинці про Україну. Вибір з описів подорожей по Україні та інших писань чужинців про Україну за десять століть / Володимир Січинський. – К. : «Довіра», 1992. – 225 с.

Овчаренко А. М.

студентка, Сумський державний
педагогічний університет імені
А. С. Макаренка (м. Суми)
Науковий керівник – к. філос. н.,
доцент **Пасько К. М.**

КОНФЛІКТНІСТЬ І СУМІСНІСТЬ У МОЛОДИХ ПОДРУЖНІХ ПАРАХ

У статті аналізуються особливості конфліктності та сумісності у молодих сім'ях. Емпірично представляються результати дослідження конфліктності й сумісності в молодих подружніх парах.

Ключові слова: молода сім'я, спілкування, конфлікт, конфліктність, сумісність, ціннісно-орієнтаційна єдність, задоволеність шлюбом.

Постановка проблеми. Загальнокризова ситуація в Україні безумовно відбивається і на соціальному інституті сім'ї. Катастрофічне зниження народжуваності, деформація шлюбно-сімейних процесів, економічні проблеми знижують адаптаційні можливості сім'ї та ведуть до порушення її функціонування. Особливих труднощів зазнає молоде подружжя, яке сьогодні найбільше потребує уваги й підтримки як з боку держави, так і з боку вчених.

В основі психологічних проблем молодій сім'ї лежать обставини, що залежать від особистісних характеристик молодого подружжя, а також від їх загальної освіченості щодо створення сім'ї, володіння теоретичними основами, які б могли стати підґрунтям для покращення їх сімейного життя. Від того, наскільки молода сім'я зуміє адаптуватися, освоїти нові ролі, створити атмосферу взаєморозуміння й поваги, залежить міцність шлюбу, створення сприятливого клімату для подальшого розвитку сімейних відносин.

Аналіз наукових досліджень. Проблему дослідження молодих подружніх пар розкрито в роботах як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Теоретичному вивченню були піддані такі питання як: особливості сімейних взаємин (Т. В. Андрєєва, Л. Б. Шнейдер, В. В. Юстіцкіс), конфлікти в молодих сім'ях (Н. В. Грішина, С. В. Ковальов, С. Кратохвіл), подружня сумісність (А. М. Обозова, Т. М. Трапезнікова, П. М. Якобсон), проблема задоволеності шлюбом (Р. Айзенк, Г. П. Бутенко, В. В. Столін), надання консультативної допомоги сім'ї (Е. Берн, В. Сатір, Д. Фрімен) та ін.

Мета статті – проаналізувати змістовні аспекти дослідження конфліктності й сумісності в молодих подружніх парах.

Виклад основного матеріалу. Конфлікт – це ситуація, що виникає в результаті існування суперечливих чи взаємовиключних думок, спонукань, бажань, інтересів, потреб. Виникнення подружніх конфліктів пов'язано з прагненням подружжя задовольнити ті чи інші потреби або скласти умови для їх задоволення без врахування інтересів іншого партнера [4, с. 46].

Під сумісністю розуміють соціально-психологічну характеристику групи, яка складається із здатності її членів погоджувати свої дії та підтримувати відповідні взаємовідносини, що є однією з найважливіших умов створення сприятливого психологічного клімату. Подружня сумісність утворює ієрархію рівнів: психофізіологічна сумісність темпераментів, узгодженість функціонально-рольових очікувань, ціннісно-орієнтаційна єдність, ступінь яких визначає стабільність сім'ї [2].

Молодий шлюб може бути охарактеризований з боку традиційної моделі родини й традиційного розподілу ролей. Слід зазначити, що одним із внутрішніх протиріч сучасного шлюбу є прагнення до демократизації подружніх і сімейних ролей, з одного боку, і збереження багатьох елементів традиційних відносин, з іншого [3, с. 67-68].

Аналіз психологічної літератури дає підставу стверджувати, що особливо напружено й інтенсивно відбувається процес формування внутрішньосімейних відносин, психологічного клімату, інтеграції, рольової структури в молодій сім'ї. Багато факторів визначають здатність молодої родини переборювати труднощі, ефективно вирішувати сімейні проблеми, викликані входженням молодої сім'ї в кризу. Лише у сім'ях, де є співпадіння функціонально-рольових очікувань, уміння конструктивно вирішувати конфлікти, ціннісно-орієнтаційна єдність, особистісна та соціальна зрілість подружжя можна говорити про стабільні шлюбно-сімейні взаємини.

Експериментальною базою дослідження конфліктності й сумісності в молодих подружніх парах було обрано 20 сімейних пар зі стажем подружнього життя до 3-х років, в яких один чи обоє членів подружжя є студентами.

При вивченні конфліктності й сумісності в молодих подружніх парах було використано такі методики: «Оцінка схильності особистості до конфліктної поведінки» (К. Н. Томас), тест «Подружжя сумісність» (О. Б. Добрович), тест «Задоволеність шлюбом» (В. В. Столін, Т. Л. Романова, Г. П. Бутенко).

За результатами методики «Оцінка схильності особистості до конфліктної поведінки» (К. Н. Томас), що наведені на рис. 1 можна зробити висновки, що у молодих сім'ях переважає змішаний стиль конфліктної поведінки – 60% (12 сімей).

Також наявним є співробітництво – 25% (5 сімей), компроміс – 10% (2 сім'ї) та суперництво – 5% (1 сім'я). Це може свідчити, що в таких сім'ях ще не сформувалася сумісна картина вирішення сімейних конфліктів та при виникненні конфліктних ситуацій члени подружжя намагаються по-різному їх вирішити.

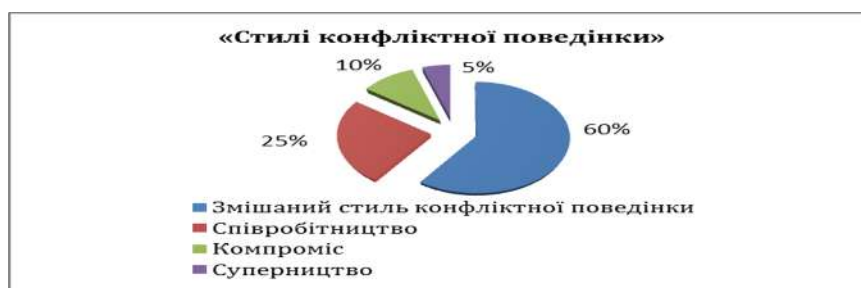

Рис. 1. Стилі поведінки в конфліктній ситуації в молодих сім'ях

За результатами методики «Подружжя сумісність» (О. Б. Добрович) ми отримали такі дані: 15% досліджуваних молодих сімей (3 подружні пари) є гармонійними парами зі схожими характерами; 10% молодих сімей (2 подружні пари) є гармонійними парами, що гарно доповнюють один одного; 20% (4 подружні пари) можна назвати гармонійними парами, але між ними неминучі з'ясування стосунків через «різні характери»; 25% молодих сімей (5 подружніх пар) у стосунках мають певні складнощі, але вони легко долаються; 15% (3 подружні пари) у своїх стосунках мають певні складнощі, які можливо подолати але з часом; 10% (2 подружжя) є різними людьми, але вони уміють швидко дійти згоди; 5% (1 молода сім'я) є складною парою.

Отже, 45% (9 сімей) є гармонійними молодими подружжями; 40% (8 сімей) мають певні складнощі у стосунках; 15% (3 сім'ї) є складними сімейними парами (рис. 2).

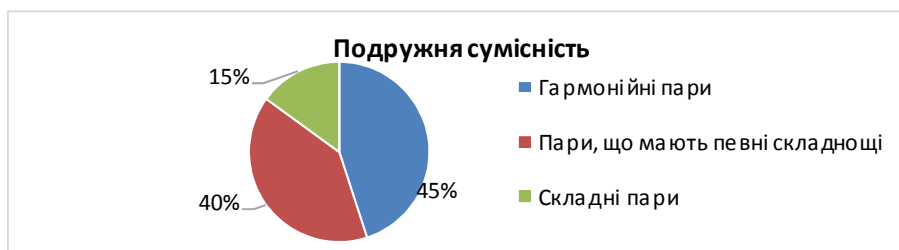

Рис. 2. Показники за методикою «Подружня сумісність» (у %)

За результатами тесту «Задоволеність шлюбом» (В. В. Столін, Т. Л. Романова, Г. П. Бутенко), що наведені на рис. 3, ми отримали наступні дані: 15% молодих сімей (3 подружні пари) є абсолютно благополучними, що свідчить про дуже високий рівень задоволеності шлюбом; 30% молодих сімей (6 подружніх пар) є значно благополучними, 30% молодих сімей (6 подружніх пар) є скоріше благополучними, 10% молодих сімей (2 подружжя) є перехідними, що свідчить про середній рівень задоволеності шлюбом; 10% молодих сімей (2 подружжя) є неблагополучними, 5% молодих сімей (1 подружня пара) є абсолютно неблагополучним подружжям – це свідчить про низький рівень задоволеності шлюбом.

Отримані результати говорять про те, що в досліджуваній виборці наявні 80% (17 молодих пар) благополучних сімей та 20% неблагополучних сімей (3 молоді пари).

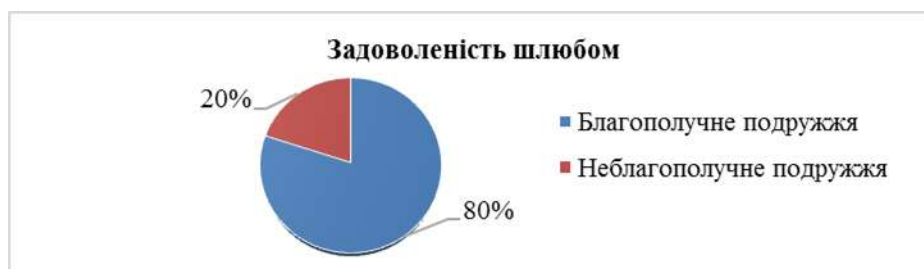

Рис. 3. Показники за методикою «Задоволеність шлюбом» (у %)

У статті термін «благополучна сім'я» розуміється як така, в якій переважає взаєморозуміння, позитивна атмосфера, спільність поглядів та інтересів, психологічна підтримка, взаємодовіра.

Висновки. Отже, здійснивши теоретичний і практичний аналіз дослідження, можна говорити про те, що взаємозв'язок конфліктності та сумісності молодого подружжя базується на процесі взаємодетермінації: ступінь сумісності впливає на ступінь емоційної ефективності в спілкуванні та на тип конфліктної поведінки, а це, у свою чергу, впливає на задоволеність шлюбом. Від того, наскільки молоде подружжя зуміє

адаптуватися один до одного, до сім'ї як осередку суспільства залежить благополуччя молодії родини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева Т. В. Психология современной семьи : [Монография] / Т. В. Андреева. – СПб. : Речь, 2005. – 244 с.
2. Воронюк К. М. Подружня сумісність як фактор стабільності шлюбу [Електронний ресурс] / К. М. Воронюк // Режим доступу : <http://s-journal.cdu.edu.ua/base/2008/v3/v3pp102-103.pdf>
3. Дементьева И. Ф. Первые годы брака. Проблемы становления молодой семьи / И. Ф. Дементьева. – М. : Наука, 2001. – 110 с.
4. Сысенко В. А. Супружеские конфликты / В. А. Сысенко. – М. : Мысль, 2002. – 279 с.

УДК 159.922:378.14.015

Пантюх М. Ю.

студентка, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка (м. Суми)
Науковий керівник – к. філос. н., доцент **Щербакова І. М.**

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА УСПІШНІСТЬ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ

У статті висвітлено результати емпіричного дослідження впливу соціально-психологічних чинників на успішність учбової діяльності студентів вищих навчальних закладів.

Ключові слова: *успішність, рівень інтелекту, тривожність, темперамент, копінг-стратегії.*

Постановка проблеми. Сучасний стрімкий розвиток нашого суспільства, особливо в умовах економічної кризи, зумовлює важливість питання підготовки висококваліфікованих спеціалістів в різних сферах діяльності. Саме такими спеціалістами, здатними нестандартно підходити до поставлених завдань, будуть студенти, що показали високу успішність під час навчання в вищому навчальному закладі. Тому, питання впливу на успішність соціально-психологічних чинників є актуальним на сьогоднішній день.

Аналіз актуальних досліджень. Поняття успішність та способи її оцінки у своїх роботах розглядають: В. А. Якунін, Т. Ю. Курапова, І. А. Мамаєва, Г. Д. Кірілова, С. Д. Поляков тощо.

Особливості психологічних чинників, що впливають на успішність учбової діяльності студентів, їх класифікацію та докладний опис дають в своїх роботах С. Д. Смірнов, А. Д. Ішков, Л. Д. Столяренко, І. І. Ільясов, Н. Г. Мілорадова тощо.

Мета статті – дослідити вплив соціально-психологічних чинників на успішність учбової діяльності студентів.

Виклад основного матеріалу. Успішність навчання студентів під час здобуття фахової освіти формується під впливом як соціальних, так і психологічних детермінант. Вони можуть містити загальний рівень освіченості, здатність і спроможність до роботи з іншими людьми, усвідомлення й аргументованість вибору конкретної спеціальності, індивідуальну компетентність, загальноорганізаційні здібності та нахили, мотиваційно-ціннісні орієнтації.

Перед початком роботи ми припустили, що на рівень успішності учбової діяльності студентів будуть впливати особливості типу темпераменту, рівень інтелектуального розвитку, тривожності та переважаючі копінг-стратегії поведінки в стресових ситуаціях.

З метою перевірки зазначеної гіпотези була вибрана експериментальна група студентської молоді яку склали студенти другого та четвертого курсів Сумського державного педагогічного університету (60 осіб від 18 до 21 року).

Діагностичний інструментарій емпіричного дослідження склали: тест інтелекту Г. Айзенка [3]; особистісний опитувальник Г. Айзенка [3]; методика оцінки тривожності Ч. Д. Спілбергера, Ю. Л. Ханіна [1]; копінг-поведінка в стресових ситуаціях (С. Норман, Д. Ф. Ендлер, Д. А. Джеймс, М. І. Панкер; адаптований варіант Т. А. Крюкової) [2].

Аналіз рівня успішності навчання показав, що більшість студентів (70 %) даної вибірки мають середній рівень успішності в навчанні. Досліджуючи рівень інтелектуального розвитку, ми виявили, що 40% студентів мають рівень інтелекту вищий за середній, що складає більшість респондентів, 24 особи (рис. 1).

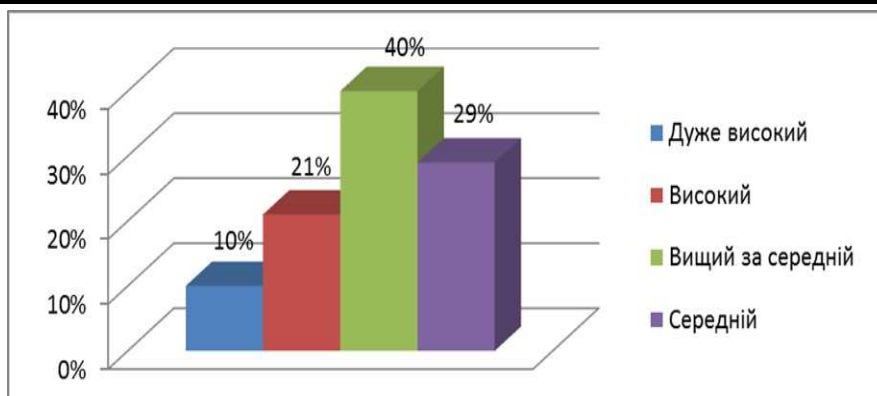

Рис. 1. Показники рівня інтелектуального розвитку студентів за методикою «Тест інтелекту Г. Айзенка» (у %)

Підрахувавши кореляційний зв'язок між наявними кількісними показниками успішності та кількісними показниками рівня інтелектуального розвитку студентів, ($r=0,3$, $p \leq 0,05$) виявилось, що значення вказують на наявність зв'язку середньої сили, що дозволило зробити висновок про підтвердження нашої гіпотези.

При дослідженні типу темпераменту студентів виявилось, що представлені всі типи темпераменту майже в однаковому відсотковому співвідношенні (по 19-23%). Серед змішаних типів найбільший відсоток мало поєднання «холерик-меланхолік» (8%).

Для підтвердження гіпотези ми застосували кореляційний аналіз Пірсона, (шкала екстраверсії $r=-0,048$, $p \leq 0,05$, шкала нейротизму $r=0,161$, $p \leq 0,05$). Отримані значення вказують на наявність зв'язку слабкої сили між успішністю та переважаючим типом темпераменту.

Третій психологічний чинник, який був досліджений нами, це рівень тривожності (ситуативної та особистісної). Студенти показали переважно низький рівень ситуативної тривожності та помірний рівень особистісної тривожності (табл. 1).

Таблиця 1

Показники рівня ситуативної та особистісної тривожності респондентів за методикою оцінки тривожності Ч. Д. Спілбергера, Ю. Л. Ханіна (у%)

Рівень тривожності	Отримані показники			
	Ситуативна тривожність		Особистісна тривожність	
	кількість	%	кількість	%
Високий	1	2	19	31
Помірний	15	25	37	61
Низький	44	73	4	8

За допомогою коефіцієнта кореляції Пірсона було виявлено, що зв'язок між ситуативною тривожністю та успішністю студентів є, але він дуже слабкий ($r=0,118$, $p \leq 0,05$).

Така ж тенденція прослідковується і в кореляції особистісної тривожності та успішності ($r=0,049$, $p \leq 0,05$), тому однозначно говорити про наявність залежності успішності від рівня тривожності не можна.

Останнім чинником, що був досліджений, є копінг-поведінка в стресових ситуаціях. За допомогою коефіцієнта кореляції Пірсона було виявлено, що зв'язок між шкалою «Рішення задач» та успішністю студентів існує, він представлений на середньому рівні ($r=0,356$, $p \leq 0,01$).

Дані результати можуть свідчити, що зв'язок між рівнем успішності та саме таким варіантом поведінки в стресових ситуаціях виражений досить яскраво. Тобто, раціональна поведінка в стресових ситуаціях та спрямованість на вирішення поставлених задач підвищує успішність навчання. З іншими шкалами методики даного зв'язку не було виявлено.

Висновки. Таким чином гіпотеза знайшла своє підтвердження лише частково. Дослідження показало, що запропоновані психологічні чинники різною мірою впливають на успішність учбової діяльності студентської молоді. Визначені особливості необхідно враховувати викладачам для оптимізації навчальної роботи із студентами.

Дане дослідження не є вичерпним. Подальші наукові пошуки вбачаємо у вивченні інших психологічних чинників, що впливають на учбову діяльність студентів з метою оптимізації процесу навчання та поглибленню профорієнтаційної спрямованості студентської молоді.

ЛІТЕРАТУРА

1. Психодіагностика: практикум / уклад. Н. О. Данильченко, А. В. Вертель. – 2-ге вид. – Суми: Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2015. – 144 с.
2. Фетискин Н. П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов. – М.: Изд-во Института Психотерапии, 2002. – 490 с.
3. Щербакова І. М. Психодіагностика професійного самовизначення особистості: навч.-метод. посіб. / І. М. Щербакова, Г. А. Стадник. – Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2012. – 324 с.

Пасько К. М.

к. філос. н., доцент, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка (м. Суми),

Ілляшевич А. А.

студентка, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка (м. Суми)

СЕЛФІ ЗАЛЕЖНІСТЬ ЯК ФЕНОМЕН СУЧАСНОГО МУЛЬТИКУЛЬТУРНОГО СВІТУ

Стаття присвячена аналізу Селфі залежності як феномену сучасного мультикультурного суспільства. Також розкрито зміст понять «селфі», «селфіт», представлено стадії Селфіт захворювання, надано класифікацію Селфіт залежності.

Ключові слова: селфі, селфізм, селфі залежність, феномен, молодь.

Постановка проблеми: За останнє десятиліття нейронауки (психологія, соціологія, наркологія, психіатрія, психотерапія, сексологія, неврологія і ін.) поповнилися науковими доказами того, що Селфі нерідко може викликати стан, що нагадує нехімічний наркотизм (патологічну залежність, аддикцію, пристрасть, своєрідний фанатизм до постійного Селфі, схильність до «гонитви за адреналіном» – нав'язливого бажання фотографувати себе в місцях, небезпечних для життя.

За останніми дослідженнями британського «Офісу комунікацій» (Ofcom) щодня в мережу завантажують близько 1 млн Селфі по всьому світу, повідомляє BBC [4].

Аналіз актуальних досліджень. Існує багато розбіжностей між ученими країн світу з приводу начебто нешкідливого фотографування себе. Але звернули увагу на нього відомі вчені не тільки через популярність слова і самого знімку в суспільстві, а через появу жертв серед підлітків, охочих зробити екстремальне фото.

Проблемою інтернет-залежності та Селфі залежності займалися такі зарубіжні вчені, як А. Войскунський, А. Голдберг, Д. Грінфілд, А. Єгорова, К. Янг та інші. Серед українських фахівців, що в різних аспектах досліджують феномен Селфі залежності: О. Гончарова, І. Сосин, Ю. Чуев, Л. Юр'єва та інші. У наукових працях вітчизняних вчених даний

феномен недостатньо представлений, що підтверджує актуальність дослідження Селфі залежності.

Мета статті – полягає у теоретичному обґрунтуванні проявів Селфі залежності як феномену сучасного мультикультурного світу.

Виклад основного матеріалу. Селфі постає найпростішим феноменом сучасного буття і саме внаслідок цього факту може свідчити про глибинні зміни в культурі, самовідчутті та світосприйнятті сучасної людини. Слово «селфі» (selfie, від англійського «self» – «сам») так швидко увійшло в моду та набрало велику популярність, що укладачі Оксфордського словника англійської мови оголосили «selfie» словом 2013 року. В словнику «селфі» визначається наступним чином: «фотографія самого себе, як правило, зроблена за допомогою смартфона або веб-камери і розміщена в соціальних мережах» [3].

Селфі – це автопортрет, зроблений за допомогою фотоапарата. Цікаво, що сучасний мобільний телефон в своїй інструкції для користувача не передбачав функцію самофотографування. Хоча функція фотоапарата у нього, звичайно, є. В цьому відношенні повсякденна практика цих пристроїв «перекодується», «перевертається», бо спочатку він був «націлений» на погляд зовні, а не з точки зору, звернений на самого себе. У цьому випадку ми маємо справу зі своєрідним подвоєнням: фотограф і фотографований, спочатку розділені феноменально і навіть просторово, з'єднуються тут воєдино [1].

Третина Селфі завантажують користувачі у віці від 18 до 24 років, а тому середній вік особи, яке зазвичай робить Селфі – 23,7 років [4]. При цьому 36% опитаних визнали, що переробляють фото кілька разів перед тим, як його завантажити. Чоловіки це роблять в два рази частіше за жінок. Цікавим фактом є і те, що Лондон став містом, де туристи найчастіше роблять Селфі, за ним слідує Нью-Йорк, Париж, Амстердам і Барселона. При цьому за кількістю завантажених Селфі на кожні 100 000 жителів перше місце посіла столиця Філіппін, Маніла – 258 фото-Селфі. За філіппінською столицею йдуть американські Манхеттен, Майямі і каліфорнійський Анахайм [4].

Згідно з дослідженнями «Selfiecity Research Project», в соцмережі фотографій Instagram тільки від 3–5% це Селфі. На групових Селфі

в 34% випадків – члени сім'ї, у 29% – друзі, 19% – тварини, а 10% автопортретів з їжею [4].

У той час як захоплення Селфі стає все більш глобальним, цим феноменом зацікавилися психологи. Вивчивши всі ознаки «селфізму» з точки зору медицини, вони дійшли невтішних висновків. За їхніми словами, активно фотографувати самих себе й виставляти ці фото в соцмережі – один із видів неврозу нав'язливих станів, obsesивно-компульсивних розладів. Цей розлад (для якого було придумано назву – Селфіт) – схожий із маніакальним. Перебуваючи в цьому стані, людина робить десятки Селфі на день з однією метою: отримати схвалення у вигляді «лайків» як підтвердження своєї значимості [3].

Американська психіатрична асоціація вже офіційно визнала Селфіт психологічним розладом і виділила 3 стадії захворювання:

1 стадія: людина робить Селфі щонайменше 3 рази на день, але не виставляє їх у соцмережі.

2 стадія: людина фотографує себе мінімум 3 рази на день і розміщує фото в інтернеті.

3 стадія: людина робить Селфі в будь-який зручний момент, понад 6 разів на день, і розміщує їх у соцмережах. Їй хочеться знімати себе цілодобово, і вона не контролює цей стан [3].

Класифікація Селфіт залежності:

1. Ліфтлук – один з найпопулярніших видів Селфі: людина знімає своє відображення в дзеркалі ліфта.

2. Дакфейс (від англійського *duckface* – качине обличчя). Його особливість – надуті і випнуті вперед губи. Цей вигляд дуже часто надають своїм обличчям дівчата і жінки, які вважають, що саме так вони виглядають більш сексуально.

3. Туалетний лук – назва говорить сама за себе – місце дії – санвузол – ванна, туалет.

4. Белфо – (від англійського *butt* – попа і *selfie*) – фотографування своєї попи.

5. Релф – (від англійського *relationship i selfie*) – фотографування з коханою людиною [2].

Селфіт – це комплекс заниженої самооцінки та гострої нестачі живого спілкування. До нього схильні ті люди, які мають схильність до розвитку залежностей. Як і кожна залежність, Селфіт розвивається поступово, переростаючи в одержимість з появою чергового «лайку» під фото. Отриманий «лайк» розцінюється людиною як «ти найкращий», і ця похвала перетворюється на життєву необхідність. У разі невдачі, наприклад, не отримавши бажаної кількості «лайків», людина-селфіт відчуває стрес: злиться, сумує, не знаходить собі місця [3].

Результати досліджень таких вчених, як О. Гончарова, І. Сосин, Ю. Чуев та ін., скринінг-аналізу даних світової літератури і Інтернет-контенту дозволяють зробити висновок про те, що селфі-пристрасть у сучасної людини має ряд ключових симптомів залежності, які відповідають клінічним критеріям МКБ-10, а саме:

- 1) відчуття психологічного та емоційного суперкомфарту в період реалізації селфі-інтервенцій;
- 2) стійке бажання до постійного оновлення селфі-портретів, селфі-позицій, селфі-ландшафту;
- 3) наявність потреби до приведення себе в стан специфічних селфі-відчуттів з елементами небезпечного для життя екстриму;
- 4) нав'язливе прагнення до збільшення кількості селфі-знімків в день;
- 5) постійна зміна локалізацій селфі-інтервенцій;
- 6) наявність психопатологічних наслідків патопсихологічних селфі-деструкції;
- 7) междисциплінарність проблематики [5].

Висновки. Таким чином Селфі – модне захоплення мільйонів людей фотографуванням самого себе з використанням смартфонів і подальшим розміщенням фотопродукції в соціальних мережах з метою завоювати у підписників Інтернету максимальну кількість лайків.

Дослідження привели до висновку, що Селфі – це прояв ексгібіціонізму і егоцентризму. Люди, які відчувають пристрасть до постійного фотографування себе, а після виставлення на огляд суспільству, мають однозначно психічні розлади і низький рівень самоповаги.

ЛІТЕРАТУРА

1. Крылова Л. «Селфи, как и автопортреты, можно снять гениально» / Л. Крылова. – Санкт-Петербург, 2015. – С. 10-13.
2. Лайки как наркотик. Психолог о страсти к селфи, которая становится болезнью / О. Томашова // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.smol.aif.ru/health/psychologic/layki_kak_narkotik_psiholog_o_strasti_k_selfi_kotoraya_stanovitsya_boleznyu
3. Селфі – манакальна залежність? / А. Танько // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.epochtimes.com.ua/zdorovyi-sposib-zhyttya/selfi-maniakalna-zalezhnist-121220>
4. Сколько загружают селфи за один день, – исследование / [авт. тексту Корреспондент.net] // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.eizvestia.com/news-culture/full/662-skolko-zagruzhayut-selfi-za-odin-den-issledovanie>
5. Сосін І. Селфі як субкультура і нова форма залежності: ідентифікація проблеми / О. Гончарова, І. Сосін, Ю. Чуєв // Східноєвропейський журнал внутрішньої та сімейної медицини. – Харків, 2015. – № 2. – С. 4-11.

УДК 372.32-056.26

Пахненко Н. С.

студентка, Сумський державний
педагогічний університет імені
А. С. Макаренка (м. Суми)
Науковий керівник – викладач
Федорова Є. В.

СТИЛІ ВИХОВАННЯ В СІМ'ЯХ, ЩО ВИХОВУЮТЬ ДИТИНУ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

У статті проведено та проаналізовано порівняльний аналіз основних стилів виховання у сім'ях, що виховують дітей з особливими потребами. А також висвітлено особливості спілкування в тандемі "батьки-діти".

Ключові слова: сім'я, виховання, дитинство, виховний процес, стилі виховання, методи виховання, особистість, дитина з особливими потребами.

Постановка проблеми. Як зробити з дитини особистість? Це питання стоїть перед усіма батьками нашої планети. Проте не існує єдиного посібника, що дозволяє вирішити дану задачу. Саме тому кожна сім'я повинна вибрати правильну систему виховання своєї дитини. І ця задача дуже важлива, так як в дитячому віці відбувається формування моделі поведінки і характеру маленької людини.

В даний час в динаміці стану здоров'я дитячого населення намітилося безліч несприятливих тенденцій, серед яких: підвищення частоти вроджених

і спадкових захворювань; висока питома вага дітей, народжених з травмами і патологією центральної нервової системи; прогресуюче зростання хронічних захворювань і як результат – підвищення загального числа дітей з обмеженими можливостями здоров'я.

Виховна тактика в сім'ї по відношенню до дитини з обмеженими можливостями повинна бути точно такою ж, як і у вихованні здорової дитини. Постійне акцентування уваги на її «особливості» - реальний шлях до формування залежної, нестійкої, не цілеспрямованої особистості, яка пасивно сприймає всі життєві обставини і не здатною долати труднощі.

Аналіз актуальних досліджень. Багато вчених досліджували різні аспекти сім'ї яка виховує дитину з особливими потребами. Л. Борщевська, Л. Зіброва, В. Іванова, Т. Комар вивчали вплив психологічного клімату сім'ї на виховання дитини, А. Агавелян, Комарова, Ст. Юртайкин виділили стадії пристосування сім'ї до народження хворої дитини.

Мета статті – дослідити основні стилі виховання у сім'ях, що мають дитину з особливими потребами. Об'єктом дослідження статті є сім'ї, що виховують дитину з особливими потребами. Предметом дослідження статті – особливості стилів виховання дітей з особливими потребами.

Виклад основного матеріалу. Роль сім'ї в суспільстві незрівнянна ні з якими іншими соціальними інститутами, тому що саме в сім'ї формується і розвивається особистість людини. Зв'язок з родиною людина відчуває протягом усього свого життя.

У сім'ї формуються норми поведінки, розкриваються внутрішній світ та індивідуальні якості особистості, закладаються основи моральності. Сім'я сприяє не тільки формуванню особистості, але і самоствердженню людини. Стимулює його соціальну активність, розкриває індивідуальність.

Народження дитини з відхиленнями у розвитку - велике потрясіння для сім'ї, і реакція на цю звістку може бути різною: від депресії, параноїдальних тенденцій до відмови від дитини. Для матері вже в пологовому будинку звістка про народження хворої дитини є великим стресом. Вже саме там їй потрібна «швидка» психологічна допомога, завданням якої є психотерапевтична і просвітницька робота з матір'ю, членами родини (особливо з батьком) і перші поради-рекомендації - до кого звернутися.

Інвалідність дитини спричиняє жаль, співчуття та співпереживання друзів, родичів, сусідів. Але дуже часто все це набуває пасивного характеру і дратує батьків, бо насамперед їм потрібна реальна допомога й підтримка, щоб вивести дитину із замкнутого простору й залучити до повноцінного життя.

Характеризуючи соціально-педагогічні та психологічні умови виховання в сім'ї дітей з особливими потребами, треба мати на увазі особливості захворювання чи дефекту дитини, що впливають на організацію життєдіяльності сім'ї.

Найважчим для сім'ї є прийняття дитини такою, якою вона є. Особливо важлива об'єктивна оцінка її стану з метою створення найкращих умов для виховання та всебічного розвитку. Нерідко дитина відчуває свою неповноцінність більшою мірою із-за негативного настрою батьків або інших членів сім'ї - саме в цьому і полягає основна проблема соціально-психологічної допомоги дітям з обмеженими можливостями.

Висновки. Встановлення інвалідності дитини - надзвичайно сильний стрес для її рідних і близьких. Змінюється уклад їхнього життя, сприйняття свого оточення і ставлення до нездорового малюка. Від атмосфери в будинку, створеної дорослими, залежить подальший розвиток і виховання дитини як особистості, її адаптація в суспільстві.

Безумовно, наявність серйозних порушень здоров'я рано чи пізно змінює її погляди на світ, себе та інших людей. Але найчастіше спотворення характеру і поведінки в гіршу сторону відбуваються не за соматичної хвороби, що призвела до інвалідності. Причина криється в зміні ставлення до неї оточуючих, коли на перше місце виходить факт нездоров'я дитини і її обмежені можливості, а не її особистість, здібності та потенціал. Особливо важлива роль батьків - саме від того, якою вони бачать свою дитину, які якості в неї виховують, більшою мірою і залежить те, якою людиною вона виросте в майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Би Хелен. Развитие ребенка / Хелен Би. – СПб.: Питер., 2004. – 566-607 с.
2. Кон Л. «Доморощенные родители»: классификация «типов» родителей и их стилей воспитания // Лучшие страницы педагогической прессы / Л. Кон. – М. : 2002. – № 5. – 101 с.

3. Ньюкомб Н. Развитие личности ребенка / Н. Ньюкомб. – Спб.: Питер., 2002. – С. 400-407.
4. Чудновский В. Э. Воспитание способностей и формирование личности / В. Э. Чудновский. – М.: 1986. – С. 32-41.

УДК 159.9.316.645

Постоленко К. М.

студентка, Сумський державний
педагогічний університет
імені А. С. Макаренка,

Чижиченко Н. М.

к. психол. н., викладач, Сумський
державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УСТАНОВОК ОСОБИСТОСТІ

У статті розглянуто науково-теоретичні підходи вивчення установки як психічного явища. Особливу увагу приділено визначенню поняття «соціальної установки». Розглянуто підходи вітчизняних та зарубіжних науковців щодо поставленої проблеми.

Ключові слова: установка, атитюд, соціальна установка, установчо-позиційний підхід, диспозиційний підхід.

Особливості реагування індивіда на навколишнє середовище та ситуації, в яких він опиняється, пов'язані з дією феноменів, які позначають поняття «установка», «атитюд», «соціальна установка».

Установка особистості свідчить про її готовність діяти певним способом, що зумовлює швидкість її реагування на ситуацію і деякі ілюзії сприймання. Установка – цілісний стан особистості, вироблена на основі досвіду готовність стійко реагувати на передбачувані об'єкти чи ситуації, вибіркова активність, спрямована на задоволення потреби [1].

Традиційно установку розглядають як готовність до певної активності. Ця готовність визначається взаємодією конкретної потреби із ситуацією, її задоволенням. Відповідно, установки поділяють на актуальні (недиференційовані) та фіксовані (диференційовані, вироблені в результаті повторного впливу ситуації, тобто базуються на досвіді).

Важливою формою установки є соціальна установка (атитюд). Атитюд (англ. *attitude* – ставлення, установка) – внутрішній стан готовності людини до дії, що передуює поведінці.

Атитюд формується на підставі попереднього соціально-психологічного досвіду, розгортається на усвідомленому і неусвідомленому рівнях та регулює (спрямовує, управляє) поведінку індивіда. Він зумовлює стійку, послідовну, цілеспрямовану поведінку в ситуаціях, що змінюються, а також звільняє суб'єкта від необхідності приймати рішення і доволіно контролювати поведінку в стандартних ситуаціях, може бути чинником, що зумовлює інертність дії та гальмує пристосування до нових ситуацій, котрі вимагають зміни програми поведінки.

Американські вчені Т. Айзек і Ф. Знавецький розглядали установку як феномен соціальної психології. Соціальну установку вчені тлумачили як певний психічний стан переживання індивідом цінності, значення або смислу соціального об'єкта. Зміст такого переживання зумовлюють зовнішні, тобто локалізовані в соціумі, об'єкти [2].

Соціальна установка – детермінована минулим досвідом психологічна готовність індивіда до певної поведінки стосовно конкретних об'єктів, до вироблення його суб'єктивних орієнтацій як члена групи (суспільства), щодо соціальних цінностей, об'єктів. Такі орієнтації зумовлюють соціально прийнятні способи поведінки індивіда. Соціальна установка є елементом структури особистості й одночасно елементом соціальної структури. З точки зору соціальної психології вона є чинником, здатним подолати дуалізм соціального та індивідуального, розглядаючи соціально-психологічну реальність в її цілісності.

Найголовнішими її функціями є випереджувальна та регулятивна (готовність до дії, передумова дії). За твердженням Г. Олпорта, установка є психонервовою готовністю індивіда до реакції на всі об'єкти, ситуації, з якими він пов'язаний. Справляючи спрямовуючий і динамічний вплив на поведінку, вона завжди залежна від минулого досвіду. Уявлення Олпорта про соціальну установку як про індивідуальне утворення суттєво відрізняється від тлумачення її В. А. Томасом і Ф. В. Знанецьким, які вважали цей феномен близьким до колективних уявлень.

Структуру атитюда утворюють когнітивний (пізнавальний), афективний (емоційний) та конативний (поведінковий) компоненти. Це дає підстави розглядати соціальну установку одночасно як знання суб'єкта

про предмет і як емоційну оцінку та програму дій щодо конкретного об'єкта. Багато вчених вбачає суперечність між афективним та іншими її компонентами – когнітивним і поведінковим, доводячи, що когнітивний компонент (знання про об'єкт) включає певну оцінку об'єкта як корисного чи шкідливого, доброго чи поганого, а конативний – включає оцінку дії стосовно предмета установки. В реальному житті дуже важко відокремити когнітивний та конативний компоненти від афективного.

За іншими підходами соціальна установка тлумачилася як стійка система поглядів, уявлень, пов'язана з потребою індивіда у збереженні чи розриві відносин з іншими людьми. Її стійкість забезпечується або зовнішнім контролем, що виявляється у необхідності підкоритися іншим, або процесом ідентифікації з оточенням, або важливим її особистісним значенням для індивіда. Таке розуміння лише частково враховувало соціальне, оскільки аналіз установки розгортався не від соціуму, а від особистості. Крім того, наголос на когнітивному компоненті структури установки залишає поза увагою її об'єктивний аспект – цінність (ціннісне ставлення). Це принципово суперечить твердженням В. А. Томаса та Ф. В. Знанецького про цінність як об'єктивний аспект установки, відповідно про саму установку як індивідуальний (суб'єктивний) аспект цінності [3].

Установчо-позиційний, диспозиційний підхід до структури особистості трактує диспозицію як комплекс схильностей, готовності до певного сприйняття умов діяльності та до певної поведінки за цих умов (В. Ядов). У такому розумінні вона є дуже близькою до поняття «установка». Згідно з цією концепцією диспозиції особистості є ієрархічно організованою системою з кількома рівнями [4]. Така ієрархічна система є результатом попереднього досвіду і впливу соціальних умов. У ній вищі рівні здійснюють загальну саморегуляцію поведінки, нижчі – відносно самостійні, вони забезпечують адаптацію особистості за мінливих умов.

М. В. Русалов виділив стиль атрибуції, під яким розумів стійкий індивідуально-специфічний спосіб поведінки людини і який пов'язує з її характером [4, с. 44]. Вченим виявлено, що гіпертимність, демонстративність та застрягання є показниками оптимістичного стилю пояснення, у той час як емотивність, тривожність і дистимність – песимістичного.

Дослідник зауважував про існування взаємовпливу характеру і атрибутивного стилю. Залежно від того на який об'єктивний чинник діяльності спрямована установка, виокремлюють три рівні регуляції поведінки – смислові, цільові та операційні атитюди. Смислові атитюди містять інформаційний (світогляд людини), емоційний (симпатії, антипатії щодо іншого об'єкта), регулятивний (готовність діяти) компоненти. Вони допомагають сприймати систему норм і цінностей у групі, зберігати цілісність поведінки особистості у ситуаціях конфлікту, визначати лінію поведінки індивіда тощо. Цільові атитюди зумовлені цілями і визначають стійкість перебігу певної дії людини. У процесі розв'язання конкретних завдань на підставі врахування умов ситуації та прогнозування їх розвитку виявляються операційні атитюди, які проявляються в стереотипності мислення, конформній поведінці особистості тощо.

Отже, соціальна установка є стійким, фіксованим, ригідним (негнучким) утворенням особистості, яке стабілізує спрямованість її діяльності, поведінки, уявлень про себе та світ. За одними твердженнями, вони утворюють структуру особистості, за іншими – лише посідають певне місце серед якісних рівнів особистісної ієрархії. Установка схиляє індивіда до певної форми реагування, оцінювання, готовності, до орієнтації діяльності згідно з певними цінностями, що може сприяти задоволенню – конкретної потреби. Повторення ситуацій поступово формує фіксовані установки особистості, які впливають на соціальне життя, життєву стратегію людини.

Подальші дослідження виявили зв'язок між установками і тенденціями в поведінці людини. Було з'ясовано, що формування та зміна соціальних установок може відбуватися у процесі реальної поведінки, а цілеспрямований вплив на поведінку людини зумовлює зміну її соціальних установок. Отже, попри певні суперечності в поглядах, установка зберігає в соціальній психології статус важливого поняття, адже вона задає певні механізми соціальної поведінки особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. – М.: АСПЕКТ-ПРЕСС, 1999. – 373 с.
2. Майерс Д. Социальная психология. – 7-е изд. / Д. Майерс. – СПб.: Питер, 2009. – 794 с.

3. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: [навчальний посібник] / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К.: Академ видав, 2005. – 488 с.
4. Русалов В. М. Атрибутивні стилі і характер / В. М. Русалов // Психологический журнал. – 2008. – Т. 29. – №4. – С. 44–53.
5. Ядов В. А. Соціальні і соціально-психологічні механізми формування соціальної ідентичності людини / В. А. Ядов // Соціальна ідентифікація людини. – [ред. кол. В. А. Ядов]. – М.: Інститут соціології РАН. – 1993. – Т. 1. – 160 с.

УДК 316.61

Роденко М. М.

студентка, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка (м. Суми)
Науковий керівник: к. психол. н.
доцент **Стадник Г. А.**

ХАРАКТЕР ТА ЙОГО ОСОБЛИВОСТІ

У статті дано визначення поняття «характер». Встановлено його особливості.

Ключові слова: характер, здібності, темперамент, скромність, самокритичність, вольові риси, інтереси.

Постановка проблеми. Характер – це індивідуально-своєрідне поєднання постійних суттєвих властивостей людини, які проявляються в її поведінці. Відмічаючи, що у людини такий-то характер, ми тим самим розкриваємо систему її відношень до дійсності.

Мета статті – з'ясувати особливості характеру та фактори, які впливають на його формування.

Виклад основного матеріалу. Характер – це індивідуальне сполучення істотних властивостей особистості, що виражають відношення людини до дійсності і виявляються в його поведінці, у його вчинках. Характер взаємозалежний з іншими сторонами особистості, зокрема з темпераментом і здібностями. Характер, як і темперамент, є досить стійким і малозмінюваним. Темперамент, не формує прояву характеру, своєрідно забарвлює ті чи інші його риси. Так, наполегливість у холерика виражається кипучою діяльністю, у флегматика – у зосередженому обмірковуванні. Холерик трудиться енергійно, жагуче, флегматик – методично, не поспішаючи. З іншого боку, і сам темперамент перебудовується під впливом характеру: людина із сильним характером

може придушити деякі негативні сторони свого темпераменту, контролювати його прояви [1].

З характером нерозривно пов'язані здібності. Високий рівень здібностей пов'язаний з такими рисами характеру, як колективізм – почуття нерозривного зв'язку з колективом, бажання працювати для його блага, віра у свої сили і можливості, з'єднана з постійною незадоволеністю своїми досягненнями, високою вимогливістю до себе, умінням критично відноситися до своєї справи. Розквіт здібностей зв'язаний з умінням наполегливо переборювати труднощі, не падати духом під впливом невдач, працювати організовано, виявляти ініціативу. Зв'язок характеру і здібностей виражається й у тім, що формування таких рис характеру, як працьовитість, ініціативність, рішучість, організованість, наполегливість, відбувається в тій же діяльності дитини, у якій формуються і його здібності.

Особливості характеру індивіда нерозривно пов'язані з його стійкими і глибокими інтересами. Недолік цілісності, самодостатності і самостійності особистості тісно взаємопов'язаний з нестійкістю і поверховістю інтересів індивіда. І, навпаки, цілісність і цілеспрямованість, наполегливість людини безпосередньо залежить від змістовності і глибини його інтересів. Однак, подібність інтересів ще не передбачає і схожість характерних особливостей особистості. Наприклад, серед учених можна зустріти як веселих людей, так і сумних, як добрих, так і злих.

У спілкуванні з людьми характер людини виявляється в манері поведінки, у способах реагування на дії і вчинки людей. Манера спілкування може бути більш-менш делікатною, тактовною чи безцеремонною, ввічливою чи грубою. Характер обумовлений не стільки властивостями нервової системи, скільки культурою людини, його вихованням.

Характер – це нерозривне ціле. Але вивчити і зрозуміти таке складне ціле, як характер, не можна, не виділивши в ньому окремих сторін чи типових проявів (рис характеру). Загальні риси характеру виявляються у відносинах особистості до суспільних обов'язків і боргу, до людей, до самої себе. Відношення до суспільних обов'язків і боргу насамперед виявляється у відношенні особистості до суспільної праці. У цьому зв'язку виявляються такі риси характеру, як працьовитість, сумлінність, наполегливість, і протилежні їм – лінощі, недбалість, пасивність, марнотратство. Відношення людини до праці впливає на

формування його інших особистісних якостей. Д. И. Писарев писав: «Характер загартовується працею, і хто ніколи не добував собі власною працею насущної їжі, той у більшій частині залишається назавжди слабкою, млявою і безхарактерною людиною» [5].

Відношення до самого себе виявляється в самооцінці своїх дій. Твереза самооцінка – це одне з умов удосконалювання особистості, що допомагають виробляти такі риси характеру, як скромність, принциповість, самодисципліна.

Негативними рисами характеру є підвищена зарозумілість і хвастощі. Людина, що володіє цими рисами, звичайно неуживчива у колективі, мимоволі створює в ньому конфліктні ситуації. Небажана й інша крайність у характері людини – недооцінка своїх достоїнств, боязкість у висловленні своїх позицій. Скромність і самокритичність повинні сполучатися з загостреним почуттям власного достоїнства, заснованому на свідомості дійсної значимості своєї особистості, на наявності відомих успіхів у праці на загальну користь. Принциповість – одне з кошовних особистісних якостей, що додають характеру діяльну спрямованість. Вольові риси характеру. Під волею розуміється складний психічний процес, що викликає активність людини. Воля є здатністю людини переборювати перешкоди, домагатися поставленої мети. Конкретно вона виступає в таких рисах характеру, як цілеспрямованість, рішучість, наполегливість, мужність. Дані риси характеру можуть сприяти досягненню як суспільно корисних, так і антигромадських цілей. Для цього важливо визначити, який мотив вольового поведіння людини [3].

Характер тісно пов'язаний з темпераментом, який може сприяти або протидіяти розвиткові певних рис характеру. Тому важливо знати свій темперамент. Так, холерику або сангвініку легше, ніж меланхоліку чи флегматику, сформувати в собі ініціативність і рішучість. Однак, для холерика може стати серйозною проблемою формування стриманості та самоконтролю, а для сангвініка – вимогливості до себе та самокритичності. Меланхоліку важче долати сором'язливість і тривожність, а флегматику – розвивати активність [2].

Характер формується з перших днів життя людини до останніх його днів. У перші роки життя провідним фактором розвитку характеру стає наслідування дорослим; у молодшому віці поряд із наслідуванням на

перше місце виступає виховання. А починаючи з підліткового віку, важливу роль у формуванні характеру відіграє самовиховання [6].

Висновки. Отже, характер – це індивідуально-своєрідне поєднання постійних суттєвих властивостей людини, які проявляються в її поведінці. Відмічаючи, що у людини певний характер, ми тим самим розкриваємо систему її відношень до дійсності і одночасно закріплений, звичний образ її поведінки в певній ситуації як спосіб здійснення цих стосунків.

Характер виникає і формується в суспільстві. Типові риси суспільства проявляються в характері кожної людини по-різному, залежно від її інтересів, здібностей, почуттів, мотивів. Дійсно характер – це особливі прикмети, які набуває людина в процесі життя в суспільстві. Характер пов'язаний з іншими сторонами особистості, зокрема з темпераментом та здібностями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Немов Р. С. Психология. Учеб. для студентов высш. пед. заведений / Р. С. Немов. – М.: Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 1997. – 405 с.
2. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. – СПб.: Свет, 2000. – С. 243-247.
3. Маклаков А. Г. Общая психология / А. Г. Маклаков – СПб.: Питер, 2000. – 373 с.
4. Рубинштейн С. Л. / Основы общей психологии: В 2т. – Т. II. – М., 1989. – 245 с.
5. Мерлин В. С. Психология индивидуальности / Выбр. психол. труда. М., 1996. – 158 с.
6. Психология современного подростка / под ред. Д. И. Фельдштейна. М., – 1987. – 136 с.

УДК 373.5:159.922.4

Сабол Д. М.

старший викладач кафедри методики
та психології дошкільної і початкової
освіти ІППО, Київський університет
імені Бориса Грінченка (м. Київ)

ЕТНІЧНА ОБІЗНАНІСТЬ ТА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ЕТНІЧНОЇ СВІДОМОСТІ ШКОЛЯРІВ

Тези піднімають питання важливості обізнаності школярів у царині українського етносу. Найближчий приклад народу, зокрема народне мистецтво, може слугувати ознакою ідентичності індивіда, обізнаність та компетентність школярів у цій сфері виступають як фактори формування етнічної свідомості у майбутньому.

Ключові слова: етнічна свідомість, етнічна обізнаність, етнічна компетентність, дошкільники, школярі, формування, почуття, виховання.

Державна Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді, оновлена, прийнята в червні 2015 року, визначає морально-світоглядні якості українського етносу основою формування національних цінностей особистості.

Виховувати патріота своєї держави – це формувати його свідомість – національну, громадянську, етнічну.

У дитячому віці говорити про національну та громадянську свідомість – зарано, бо ці форми свідомості формуються протягом життя. А на етнічній свідомості варто зупинитись, але для дошкільників та учнів початкової школи варто говорити про етнічну обізнаність, для середньої та старшої школи – по етнічну компетентність.

Що таке етнічність? Це – та культурно-історична своєрідність, що відрізняє один народ від іншого і виступає основою формування нації. Етнічна специфіка кожного народу визначається мовою, традиціями, особливостями проявів культури, обрядів, художньої творчості, звичаїв, що визначає належність індивіда до певної нації [5].

Як маленька дитина починає формуватися спочатку в лоні матері, а потім в колі сім'ї, так і на суспільному рівні дитині варто формуватися саме в рамках рідної культури, яка на генетичному рівні є найближчим і найпрямішим каналом передачі інформації. Саме рідний етнос з його культурою виступає тою колискою, в якій формується і виховується маленька особистість [9]. Виходячи з цього головне завдання педагогів – виховувати у дітей шанобливе позитивне ставлення до всього свого.

Для формування етнічної свідомості важливо мати зразок для наслідування, причому не стільки далекий ідеал, скільки найближчий приклад народу. Витвори народно-прикладного мистецтва можуть слугувати ознакою ідентичності індивіда. Маленька особистість може судити про себе як про представника певного етносу завдяки знакам своєї національної належності. І саме народно-прикладне (ужиткове) декоративне мистецтво може допомагати в цьому на ряду з іншими видами народної творчості.

Ще Г. С. Сковорода, розвивав ідею духовного народження людини через засвоєння нею культури – мови, релігії, мистецтва, науки, ремесел, сімейних відносин, державного управління, традицій і звичаїв. Виходячи з

вищеописаної теоретичної позиції, можна стверджувати, що через засоби рідної народної культури можна допомагати людині в набутті свого Я, власній ідентифікації, усвідомленні себе [1].

Як один із виявів суспільної свідомості, мистецтво будь-якого народу має позитивний вплив як на тих, хто виготовляє виріб, так і на тих, хто споглядає його.

Важливу роль у розвитку особистості відіграє середовище, в якому зростає дитина, зразки культури та витвори мистецтва, і народного зокрема. Пізнання народного мистецтва, споглядання і заняття ним будуть робити спонукати формуванню позитивного ставлення та любові, бо у формуванні будь-якої із форм свідомості важливі зовнішні чинники, внутрішні умови та їх «трансформація» в людині. Якщо це все буде подаватись педагогом з позитивом – це і буде впливати на позитивне ставлення дитини.

Українське народне мистецтво віддзеркалює історію, художню творчість та світогляд народу; воно є тією історико-культурною цінністю, в якій український етнос закарбував бачення навколишнього світу, красу і неповторність оточення крізь символічну призму, притаманну лише йому [9].

Дитина, етнічно обізнана та компетентна, сприймаючи, розуміючи, відтворюючи та емоційно оцінюючи витвори українського народного мистецтва, вибудовує у своїй свідомості свій етнічний образ світу [9].

У процесі роботи над етнічною обізнаністю та компетентністю важливі образи і почуття, а почуття, як відомо, пов'язані з емоціями. Безпосередня участь дітей у будь-якому дійстві, пов'язаному з народним мистецтвом, залишить неабиякий слід в їхній душі і буде споріднювати дитину зі своїм етносом, що викликає любов до себе, родини, народу і країни, а це ті речі, які в майбутньому ці діти будуть захищати, бо з малечку вони будуть для них рідними.

Значущість естетичних емоцій в житті людини і дитини виражається також в їх функціях. Важливою є відображувально-оцінювальна функція. Маються на увазі процеси, за яких людська психіка через емоції оцінює значущість предметів і ситуацій для досягнення цілей і задоволення потреб; вони є тією системою сигналів, за допомогою якої

суб'єкт дізнається про значущість теперішніх, минулих і майбутніх подій, або про значущість та цінність побаченого.

Як стверджував С. Д. Максименко: «Саме в період розвитку дитини відбувається вrostання її в культурне, професійне, суспільне життя дорослих. Це ще раз вказує на взаємну зумовленість, органічний зв'язок і внутрішню єдність моментів змісту і форми у розвитку особистості. Іншими словами, має здійснюватися «навчання, що виховує і розвиває» [8].

Варто зауважити, що будь-який творчий процес для дитини слугує розвитку її уваги, уяви, пам'яті, під час занять покращується дрібна моторика, активізуються міжпівкульні зв'язки, що позитивно впливає на мисленнєві та пізнавальні процеси, гармонізується емоційна сфера, дитина заспокоюється, зникає скутість, тривога, переживаються позитивні емоції. Але, якщо в цей момент підключити народну тематику, то якраз дитиною і буде переживатися та гама почуттів і дій маленької людини, яка через діяльність (творчу в даному випадку), через новий свій досвід опосередковано підпадає під формування обізнаності та компетентності в етнічній царині, тобто інформація не нав'язується, а все відбувається легко, спокійно і невимушено. В даному випадку етнічна обізнаність буде формуватися через побачене, сприйняте та через дію.

Доносячи дітям інформацію про народне мистецтво, важливо враховувати їхні вікові особливості і специфіку сприйняття ними інформації. Подібна робота повинна поступово давати дитині можливість зрозуміти своє коріння, свою ідентичність, хто ми є, що ми любимо і як ставимося до всього свого – це і буде етнічна обізнаність та компетентність, яка впливає на формування етнічної свідомості школярів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буряк В. Д. Поетика інформаційно-художньої свідомості. Еволюція форм і методів вираження інформації в контексті інтелектуалізації творчої свідомості / В. Д. Буряк. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського університету, 2001. – 340 с.
2. Буряк В. Д. Архетипно-інтелектуальний феномен національної свідомісної ідентифікації і публіцистичне мислення / В. Д. Буряк. – Львів : Вісник Львівського університету. Серія журналістики. Вип. 25, 2004. – С. 97-111.
3. Ганжа П. О. Таємниці українського рукомесла / П. О. Ганжа. – К. : Мистецтво, 1996. – 124 с.
4. Зись А. Я. Художественное творчество и психология / А. Зись, М. Ярошевский. – М.: Наука, 1991. – 224 с.
5. Лозова О. М. Психосемантична структура етнічної свідомості : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.01 – загальна психологія, історія психології / О. М. Лозова; Київський нац. лінгвіст. ун-т. – К., 2008. – 479 с.

6. Малахов В. А. Імператив творчості (декілька міркувань з приводу нинішньої духовно-моральної ситуації) // В. А. Малахов, Т. О. Чайка. Збірник наукових праць АН України: Світогляд і духовна творчість. Ін-т філософії, – К. : Наукова думка, 1993. – С. 133-139.
7. Максименко С. Д. Особистість: прогноз розвитку і життєвий шлях / С. Д. Максименко // Психолог. – 2006. – N7. – С. 5-10.
8. Максименко С. Д. Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології. Т. 1 / С. Д. Максименко. – К. : Форум, 2002. – 320 с.
9. Сабол Д. М. Психологічні особливості формування етнічної свідомості в юнацькому віці засобами української народної вишивки: дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.07 / Д. М. Сабол; Київський університет імені Бориса Грінченка. – К., 2015. – 201 с.
10. Фурман А. Психокультура української ментальності / А. Фурман. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – 148 с.

УДК 159.9:316.356.2

Саганович Д. О., Коршик Т. Ч.,
студенты, Белорусский государственный
экономический университет
(г. Минск, Республика Беларусь)
Научный руководитель: к. соц. н., доцент
Наумов Д. И.

ФЕНОМЕН РОДИТЕЛЬСТВА В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ: СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ

В статье рассматриваются трактовки феномена родительства в современном обществе, представленные в англоязычной психологии и социологии, анализируются перспективы семьи как социального института.

Ключевые слова: семья, родительство, дети.

Постановка проблемы. Современная социология детально рассматривает вопросы существования и развития семьи, так как семья – один из самых важных социальных институтов и по сей день. Она создаёт личность человека на базовом уровне, определяя его важнейшие нравственные и интеллектуальные качества, социальные перспективы, возможности для самосозидания или саморазрушения. Семья есть основополагающее, фундаментальное условие существования социума, независимо от его географического положения, экономического развития и политического устройства.

Семья – ячейка общества, одна из форм представления родственных связей людей: мужа и жены, родителей и детей, братьев и сестёр, а также других родственников. Естественно, что она меняется по мере

исторического развития человечества: изменениям общества сопутствуют изменения в браке и семье. Появляются нуклеарные (вместе проживают дети и родители) и расширенные (супружеская пара, дети и родители одного из супругов) семьи, гражданские браки, неполные семьи. Так, в нынешней семье мы видим пережитки семей старого типа и зачатки будущих форм семейных отношений.

Смысл, идеи семьи воплощаются непосредственно в её функциях, структуре и поведении семьи членов, согласно тем или иным ролям. Семье присущи своеобразные и уникальные отношения между её членами. Однако, каждое семейство выполняет ряд универсальных функций: репродуктивная, хозяйственно-потребительская, воспитательная и восстановительная. Каждая функция сама по себе важна, однако в глобальном масштабе репродуктивная является главенствующей, так как от ее полноценной реализации зависит существование и продолжение человеческого рода. Ведь результатом репродуктивной деятельности человека являются дети, которые являются одной из важнейших составных частей как индивидуальной, так и социальной жизни. Однако в современном обществе этот постулат поставлен под сомнение, как общественным мнением, так и социогуманитарной наукой.

Анализ актуальных исследований. В истории социологии сферу исследований семьи традиционно очерчивают вопросы социализации, стадий семейной жизни, актуальных бытовых проблем и вопросов, которые стоят перед супругами и их детьми. Однако, исследователи только с недавнего времени начали обращать внимание на изучение связи родительского бремени и благополучия индивидов, которые это бремя несут [1, с. 65-86].

Эти исследования определили ряд теоретических проблем, среди которых особенно выделилась проблема сущности и содержания родительского бремени. В современной западной социологии и психологии существуют различные взгляды на данный феномен. Так, некоторые исследования, касающиеся вопроса родительского бремени, подтверждают негативную связь между родительским бременем и неудовлетворённостью жизнью, которая, к тому же, проявляется у женщин сильнее, чем у мужчин [2, с. 742-750].

Это вызвано тем, что зачастую женщины являются домохозяйками и большая часть их жизни посвящена семье и решению бытовых проблем (стирка одежды, уборка по дому, воспитание детей и т.д.). Эти рутинные действия не только довольно однообразны, но и непосредственно воздействуют на психологическое состояние женщины, вызывая депрессивные настроения. Однако для людей старшего возраста и вдовцов данный феномен оказывает положительное влияние, а дети являются фактором психологического и морального утешения [3, с. 319-336].

В мировом масштабе, как свидетельствуют исследования, негативная взаимосвязь между родительством и удовлетворённостью жизнью наблюдаются в 2/3 из обследованных стран. Отрицательное влияние родительства на удовлетворенность жизнью оказывается значительно сильнее в странах с более высоким ВВП на душу населения или достаточно высоким уровнем безработицы [4, с. 809-827].

Однако, неоднозначный взгляд на отношения в современной семье, кажущаяся убедительность результатов исследований, выявляющих негативный эффект родительства на удовлетворённость жизнью родителей в развитых странах мира, не означают игнорирование исследований, которые утверждают противоположное.

Цель статьи. Цель данной работы состоит в том, чтобы охарактеризовать актуальные трактовки феномена родительства в современном обществе, представленные в англоязычной психологии и социологии.

Изложение основного материала. Масштабное исследование социолога Кохлера (Hans-Peter Kohler) и его коллег показывает, что первый ребёнок в семье оказывает большой эффект на увеличение уровня счастья, в то время как второй и последующие дети своим появлением такого большого эффекта не несут [5, с. 407-425].

Это связано с тем, что с экономической точки зрения появление ребёнка в семье ведет к дополнительным затратам (одежда, еда, образование и т.д.), объем которых возрастает с каждым новым ребенком. С психологической точки зрения последующие дети – это тоже нагрузка, но эмоциональная: волнение за здоровье детей, за их успехи и внутренние переживания. Непослушные дети часто доставляют родителям много

хлопот, нарушая их эмоциональный фон и создавая постоянные стрессы, справиться с которыми достаточно сложно.

В мировом масштабе расчетные коэффициенты по удовлетворенности жизнью в условиях родительства, как объективные показатели данного феномена, широко колеблются: минимум – 6,82 балла, максимум составляет 5,12 баллов. Из 105 стран, которые были рассмотрены в данном исследовании, 36 отображают положительные коэффициенты, которые являются статистически существенными лишь в 9 случаях. Пять стран показывают самый высокий уровень удовлетворенности жизнью тех, кто несёт родительское бремя – Черногория (5,12), Китай (4,85), Киргизия (4,64), Тайвань (3,70) и Вьетнам (3,13). В другом крайнем случае, пять стран показывают самый низкий уровень удовлетворённости родительством – Македония (-6,82), Тунис (-4,71), Ливия (-3,87), Иордания (-3,71) и Зимбабве (-3,51) [6, с. 115-133].

Исходя из результатов исследования, можно констатировать, что не существует чёткой географической зависимости в уровне удовлетворения жизни в условиях родительства. Однако, очевиден факт связи счастья родителей и уровня ВВП в стране. Это можно рассмотреть на примере Македонии и Черногории: эти государства находятся близко друг к другу, но кардинально разнятся в показателе удовлетворённости жизнью родителей, что объясняется различным уровнем ВВП.

Однако, существует противоположная точка зрения, утверждающая факт того, что родительство позитивно влияет на уровень счастья родителей. Исследователи Крис Хербст (Chris Herbst) и Джон Айфчер (John Ifcher) из университета Санта-Клара заметили ряд недостатков в предыдущих исследованиях проблемы родительства. В частности, они задаются вопросом: «Почему под словом «родитель» понимают только тех, чьи сперматозоид и яйцеклетка встретились и создали ребёнка?» Предыдущие исследования исключали тех, кто выбрал иметь детей: приёмные родители, отчимы и мачехи, родственники, которые решили взять племянников под свою опеку. Словом, небιологические родители, которые сознательно решили завести детей, потому что они хотели этого [7].

Результаты исследования Хербста и Айфчера «Растущий уровень счастья родителей» оспаривают предыдущие исследования связи

родительства и счастья: в то время, как родители остаются такими же счастливыми, как и в 1980-е, уровень счастья тех взрослых, у которых детей не имеется, значительно упал [8, с. 7-11].

Также Айфчер провел другое исследование, которое отрицало бы то, что меньшее количество детей в семье значит более высокий уровень счастья. Существует ли такое число детей, при котором родитель будет испытывать максимальный уровень счастья? Справедлив ли закон убывающей предельной полезности к количеству детей в семье? Как оказалось, нет. Не существует определённой зависимости числа детей в семье от уровня счастья родителей [9]. Кроме того, данное исследование коснулось группы взрослых с одним из самых низких показателей уровня счастья: работающие матери-одиночки. Хербст и Айфчер выяснили, что матери-одиночки чувствуют себя счастливее одиноких работающих женщин без детей [10, с. 29-34].

Однако, в вопросе влияния родительства на удовлетворённость жизнью нельзя ограничиваться двумя точками зрения: позитивной или негативной. В современном обществе появилась социальная группа, несогласная ни с одним взглядом из двух. Так образовался феномен «добровольной бездетности» или чайлдфри (англ. child-free – свободные от детей) – отсутствие детей и сознательное нежелание когда-либо иметь их. Социологические исследования показали, что чайлдфри-пары более образованны, более востребованы как профессионалы и руководители, имеют больший доход, склонны жить в городах, менее религиозны, менее склонны к соблюдению традиционных гендерных ролей и обычаев [11, с. 372–380].

Чайлдфри объясняют свой выбор целым рядом причин. Они не хотят обременять себя детьми, которые, по их мнению, препятствуют свободной и активной жизни, становясь препятствием частой смене работы, места жительства, увлечений и хобби. Некоторые пары, которые представляют данное движение, боятся, что появление детей внесёт разлад в отношения между партнерами. Всё это позволяет предположить, что чайлдфри могут чувствовать себя комфортнее обычных людей: им не приходится 15-20 лет ухаживать за ребёнком, готовить его к общественной жизни. Руководствуясь личными интересами и эгоистичными мотивами, люди

выбирают жизнь без детей как способ самореализации и достижения высокого социального статуса. Это их выбор, который позволяет данной группе людей жить счастливой и полноценной жизнью, исходя из их рассуждений. Однако семья – это не союз двух человек, а основной социальный институт, без которого человечество не сможет существовать и не сможет обеспечить продолжение человеческого рода. Дети – это воплощение не только чего-то великого, воплощающие в себе будущее, но и то, что зачастую придаёт жизни людей осмысленность и эмоциональную окраску. Отказ от детей в погоне за социальной или эмоциональной самодостаточностью не гарантирует достижение счастья, уверенности и благополучия в его финальном измерении.

Выводы. Подводя итог, можно сказать, что, с одной точки зрения, негативное воздействие родительского бремени на благосостояние индивидов наблюдается в той или иной степени по всему миру. Факторами в это случае выступают уровень ВВП в стране, пол и возраст человека. Кроме того, кризисное состояние мировой экономики в целом и рынка труда в частности усиливает негативные эффекты родительства. С другой стороны, наблюдаются значимое положительное воздействие родительства на удовлетворённость жизнью, что обусловлено во многом эмоциональным восприятием детей как необходимой части жизни. Таким образом, процветание общества прямо зависит от здоровья семьи, поэтому так важно сохранять здоровые отношения в семье и к семье и браку. Ведь без здоровой и полноценной семьи не будет здорового и жизнеспособного общества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Aassve Arnstein, Goisis Alice and Sironi Maria (2012) Happiness and childbearing across Europe. Social Indicators Research, 108 (1). pp. 65-86.
2. Stanca L. (2012). Suffer the little children: Measuring the effects of parenthood on well-being worldwide. Journal of Economic Behavior and Organization, 81(3).
3. Nomaguchi K., & Milkie M. (2003). Costs and rewards of children: The effects of becoming a parent on adult's lives. Journal of Marriage and Family, 65.
4. Di Tella R., MacCulloch R., & Oswald A. (2003). The macroeconomics of happiness. Review of Economics and Statistics, 85.
5. Kohler H., Behrman J., & Skytthe A. (2005). Partner + children = happiness? The effects of partnerships and fertility on well-being. Population and Development Review, 31.
6. Stanca L. (2010). The geography of economics and happiness: Spatial patterns in the effects of economic conditions on well-being. Social Indicators Research, 99(1).
7. Tanya Basu. Does having kids make parents happy after all / Tanya Basu // The Atlantic [Електронний ресурс]. – Режим доступа:
<http://www.theatlantic.com/business/archive/2014/05/do-kids-make-parents-happy-after-all/361894>

8. Herbst C. M., & Ifcher J. (2015). The increasing happiness of US parents. Review of Economics of the Household.
9. Patty Onderko. 5 Built-In Joys of Parenthood/ Patty Onderko// Success Magazine [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.success.com/article/5-built-in-joys-of-parenthood>
10. Bella DePaulo (2006). Singled Out: How Singles Are Stereotyped, Stigmatized, and Ignored, and Still Live Happily Ever After.
11. Park K. (2005). Choosing childlessness: Weber's typology of action and motives of the voluntarily childless. Sociological Inquiry 75(3): 372-402.

УДК 159.9.019

Сахарова І. О.

студентка, Сумський державний
педагогічний університет імені
А. С. Макаренка (м. Суми)
Науковий керівник : к. філос. н,
доцент **Щербакова І. М.**

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ГУМАНІСТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

У статті на основі теоретичного аналізу наукової літератури розглянуто основні парадигмальні орієнтації гуманістичної психології. Проаналізовано доробок вітчизняних і зарубіжних психологів, які займалися розробкою цього напрямку. Визначено основні принципи гуманістичної психології.

Ключові слова: гуманістична психологія, особистість, самоактуалізація, потреби, гуманізм, свідомість.

Постановка проблеми. Переосмислення ідей екзистенціалізму, гуманізму та феноменології дало змогу представникам гуманістичної психології по-новому поглянути на внутрішній світ сучасного індивіда, відкрило нові можливості для розуміння досі малодосліджених аспектів духовного життя сучасного індивіда.

Аналіз актуальних досліджень. Переважну більшість досліджень, присвячених гуманістичній психології було здійснено за кордоном. У роботах вітчизняних психологів Ф. Василюка, С. Кріпнера, І. Манохи, В. Роменця, О. Руткевича, Т. Шевелєнкової проводиться методологічний та концептуальний аналіз гуманістично-психологічних концепцій.

Філософським засадам гуманістичної психології присвячені праці М. Фрідмана. В працях А. Кемпінські, Д. Леонтєва, А. Ленгле розглядаються екзистенціальні основи гуманістичної психології.

Мета статті – визначити парадигмальні орієнтації гуманістичної психології.

Виклад основного матеріалу. Гуманістична психологія (англ. *humanistic psychology*) – напрям у зарубіжній, переважно американській психології, предметом вивчення якого є цілісна людина в її вищих, специфічних тільки для людини проява; розвиток і самоактуалізація особистості; її вищі цінності і смисли; любов, творчість, свобода, відповідальність, автономія, переживання світу, психічне здоров'я, глибинне міжособистісне спілкування, трансценденція і т. п. [1].

Гуманістична психологія протистоїть двом існуючим напрямкам – психоаналізу і біхевіоризму, адже її послідовники мають намір «вийти» за межі дилеми «біхевіоризм – психоаналіз» і відкрити новий погляд на природу психіки людини.

Заслуга гуманістичної психології полягає в тому, що вона поставила на перший план вивчення найважливішої проблеми особового буття і розвитку, задала психологічній науці нові гідні образи як самої людини, так і суті людського життя.

Сьогодні гуманістична психологія займає важливе і стійке місце в західній психології; намітилися тенденції часткової інтеграції її з іншими школами і напрямками. Як і будь-яке інший науковий теоретичний напрямок, гуманістична психологія мала певні передумови в більш ранніх психологічних концепціях. Серед таких витоків можна назвати деякі ідеї Франца Brentano [7], постійного опонента Вундта і предтечу гештальт-психології. Brentano піддавав критиці механістичність і редукціонізм наукового підходу в психології і наполягав на необхідності переважного звернення до свідомості як до молярної, а не молекулярної характеристики.

Освальд Кюльпе у своїх роботах наочно показав, що далеко не весь зміст свідомості може бути зведений до своїх елементарних форм і пояснений в термінах «стимул-реакція» [5].

Вільям Джемс [2] наполягав на необхідності звернення до сфери свідомості та обліку цілісного характеру психіки людини. Гордон Оллпорт, Генрі Мюррей, Карл Роджерс, Абрахам Маслоу предметом психологічних досліджень вважали здорову творчу особистість людини. Вони розглядали особистість не як дисгармонічну істоту, обтяжену проблемами, комплексами і приречену на трагічне існування у ворожому і відчуженому світі, а як на істоту гармонічну [3].

Проблематику самоактуалізації активно розробляв А. Маслоу. Він вважав, що самоактуалізація є найвищою потребою людини, відповідно до «піраміди потреб». Відповідно до його теоретичних положень, людина здатна до задоволення більш високих потреб лише після того, як задоволені нижчі. Отже, щоб людина змогла самоактуалізуватись, то їй спочатку необхідно задовольнити всі інші потреби відповідно до піраміди.

А. Маслоу розробив ієрархічну модель потреб: 1-й рівень – фізіологічні потреби; 2-й рівень – потреба у безпеці; 3-й рівень – потреба в любові й приналежності; 4-й рівень – потреба в самоповазі; 5-й рівень – потреба в само актуалізації.

З появою книги Карла Роджерса «Консультування і психотерапія» (1942) вийшов на сцену гуманістичний підхід до психотерапії. Свій «недирективний» (або, як він пізніше назвав його, «особоцентричний») підхід К. Роджерс згодом поширив на теорію і практику педагогіки, на динаміку групового співжиття та на ряд інших ділянок людинознавчих наук та їхніх практичних застосувань. Його вплив на сучасну гуманістичну психологію залишається неперевершеним.

Повне розкриття особистості, «повне функціонування» (і психічне здоров'я), з точки зору К. Роджерса, характеризується наступним: відкритістю по відношенню до досвіду; прагненням у будь-який окремий момент жити повним життям; здатністю прислухатися більшою мірою до власної інтуїції і потреб, ніж до розуму і думок оточуючих, почуттів свободи, високого рівня творчості. Життєвий досвід людини розглядається ним з точки зору того, якою мірою він сприяє самоактуалізації. Роджерс особливо підкреслював значення суб'єктивного досвіду [4].

К. Роджерс, будучи гуманістичним психологом, своїми поглядами відрізнявся від А. Маслоу за кількома ключовими позиціями. Він вважав, що особистість та її поведінка є функцією унікального сприйняття оточення, а Маслоу постулював, що особистість та її поведінка визначаються і регулюються ієрархією потреб і не зважав на феноменологію особистості. Позиція Роджерса склалася на основі роботи з людьми, які мали проблеми та шукали психологічної допомоги. У своїй роботі Роджерс був зосереджений на пошуку терапевтичних умов, що

сприяють самоактуалізації, й екстраполював свої висновки на загальну теорію особистості. Маслоу же ніколи не займався терапією. З принципів міркувань. Маслоу зосередився на вивченні лише здорових людей. Процеси розвитку також були ним проігноровані. Роджерс охарактеризував процеси розвитку особистості в розкритті її вродженого потенціалу. Маслоу обмежився лише визнанням того, що існують певні «критичні стадії» життєвого циклу, в контексті яких особистість більшою мірою підвладна фрустрації потреб.

Обидва психологи були єдині в тому, що, що особистість прагне рухатися вперед і за сприятливих обставин повністю реалізує свій вроджений потенціал, демонструючи справжнє психічне здоров'я.

Австрійський психолог і психіатр В. Франкл (1906-1998) вважав, що рушійною силою людської поведінки і розвитку особистості є пошук Логосу, сенсу життя, що має здійснюватися конкретною людиною за її власною потребою. Екзистенційна теорія Франкла складається з трьох частин: учення про прагнення до сенсу, про сенс життя і про свободу волі [6].

Як і кожний напрям, гуманістична психологія має свої принципи:

- Принцип розвитку означає, що людина постійно прагне до нових цілей, самовдосконаленню завдяки наявності в неї вроджених потреб – прагнення до самореалізації, потребі в самоактуалізації, бажання здійснювати безупинний поступальний розвиток.
- Принцип цілісності, що дозволяє розглядати особистість як складну відкриту систему, спрямовану на реалізацію усіх своїх потенціалів.
- Принцип гуманності означає, що людина по своїй природі є доброю і вільною, і тільки обставини, що перешкоджають розкриттю її щирої сутності, роблять її агресивною і відчуженою.
- Принцип цільового детермінізму, що припускає вивчати особливості особистості в аспекті орієнтації людини на майбутнє, тобто з погляду її очікувань, цілей і цінностей, при цьому відкидаючи ідею причинного детермінізму.
- Принцип активності, що дозволяє прийняти суб'єкта як самостійно мислячу і діючу істоту, у житті якої інша людина (наприклад, психотерапевт) може відігравати роль підтримуючого, безумовно приймаючого, створюючого сприятливі умови для його розвитку

партнера. Психотерапевт змінює установки клієнта, допомагає взяти відповідальність на себе, але при цьому не учить і не наставляє.

- Принцип неекспериментального дослідження особистості, що заснований на ідеї цілісності, і відповідно неможливості адекватного вивчення особистості по окремих фрагментах, оскільки система (а такою і є особистість) найчастіше має такі властивості, що не притаманні її окремим частинам.

- Принцип репрезентативності, що означає, що мета й об'єкт дослідження в гуманістичній психології збігаються, тому що задача вивчення нормально і повноцінно функціонуючої людини реалізується на виборі здорових, що самореалізуються особистостей [3; 6].

Отже, на основі вищесказаного можна зробити такі висновки: людина цілісна; цінні не лише загальні, а й індивідуальні випадки; головною психологічною реальністю є переживання людини; людське життя – єдиний процес; людина відкрита до самореалізації; людина не детермінована тільки зовнішніми ситуаціями.

Висновки. Таким чином, гуманістичний напрямок розглядає особистість як унікальну цілісну систему, що прагне до самоактуалізації та постійному особистісному зростанню. Гуманістичний підхід ґрунтується на визнанні людського в кожній людині й споконвічній повазі до його унікальності та автономії. Він орієнтований, насамперед, на вивчення смислових структур людини. У гуманістичній психології в якості основних предметів аналізу виступають: вищі цінності, самоактуалізація особистості, творчість, любов, свобода, відповідальність, автономія, психічне здоров'я, міжособистісне спілкування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Большой психологический словарь / [Сост. и общ. ред. Б. Г. Мещеряков, В. П. Зинченко]. – СПб. : Прайм-еврознак, 2003. – 672 с.
2. Джеймс У. Введення в філософію // У. Джеймс – М. : Республіка, № 2. – 2000. – С. 143–152.
3. Шеховцова Л. Ф. Світоглядні основи гуманістичної і трансперсональної психологій / Л. Ф. Шеховцова. – Християнський світогляд як основа психологічного консультування і психотерапії. – СПб. : Товариство православних психологів Санкт-Петербурга. – № 3. – 2009. – С. 24–32.
4. Горноста́й П. П. Гуманистическая психология К. Р. Роджерса / П. П. Горноста́й. – Вопросы психологии. – № 12. – 1997. – С. 101–102.
5. Кюльпе О. Введення в філософію / О. Кюльпе. – СПб.: Прайм-еврознак, 1901. – 367 с.

6. Столяренко О. Б. Психологія особистості. Навчальний посібник / О. Б. Столяренко. – Київ.: «Центр учбової літератури», 2012. – 279 с.
7. Франц Brentano. О происхождении нравственного познания / Пер. с нем. А. А. Анипко. – Изд.: Алетея, 2000. – 327 с.

УДК 159.923:316.276

Сивокозова І. В.

студентка, Сумський державний
педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми)
Науковий керівник : д. психол. н.,
професор **Кузікова С. Б.**

АТРИБУТИВНИЙ СТИЛЬ ОСОБИСТОСТІ В УСКЛАДНЕНИХ УМОВАХ ПРОФЕСІЙНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ

У статті проаналізовано сучасні вітчизняні та зарубіжні теоретичні підходи дослідження атрибутивного стилю, його важливу роль у ставленні до життя в ускладнених умовах професійного функціонування. Подано результати емпіричного дослідження особливостей атрибутивного стилю працівників реабілітаційного центру.

Ключові слова: атрибутивний стиль, професійне функціонування, реабілітаційний центр, ускладнені умови професійного функціонування.

Постановка проблеми. Сьогоднішню ситуацію в Україні та світі неможливо назвати стабільною. Більшість людей мусять змінювати свій ритм життя, підлаштовуючи його під вимоги зовнішнього середовища, що часто не залежать від них самих. Від переважання у особистості певного атрибутивного стилю (песимістичного або оптимістичного) залежить її можливість протистояти негативним впливам з боку фізичного та соціального середовища, в особистісному та професійному зростанні. Однак, недостатня розробка проблеми зв'язку атрибутивного стилю з досягненнями в трудовій та особистісній сфері обґрунтовує доцільність статті.

Аналіз актуальних досліджень. Численні емпіричні та теоретичні дані, щодо вивчення атрибуції знаходимо у працях відомих психологів: М. Батуріна, Б. Вайнера, Т. Гордєєвої, Е. Джоунза, К. Дейвіса, Д. Гезалса, Г. Келлі, М. Микулінсера, М. Рудіної, Дж. Роттера, Р. де Чармса, Л. Фестінгера, Р. Нісбетта й С. Валінса, М. Селігмана, С. Шехтера, Д. Цирінг.

Багато науковців, досліджуючи поняття стилю атрибуції, визначають зв'язок цього психологічного конструкту зі стресовою поведінкою, «емоційним вигоранням», ефективністю професійної діяльності, розглядаючи позитивний атрибутивний стиль як копінг-ресурс, який дозволяє особистості конструктивно виходити з важких життєвих ситуацій [2].

Мета статті – дослідити психологічні особливості атрибутивного стилю працівників реабілітаційного центру в ускладнених умовах їх професійного функціонування.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової літератури доводить, що вперше поняття «каузальна атрибуція» було введено Ф. Хайдером, який визначив її як проблему сприйняття людини людиною в міжособистісних відносинах. Одним із дослідників теорії атрибуції був Х. Хекхаузен. Предметом теорії атрибуції він вважав те, як людина робить висновки, яку інформацію використовує, тобто як саме здійснюється когнітивне приписування причин тим чи іншим переживанням і поведінці [3]. Для опису індивідуальних особливостей атрибуції М. Селігман та його колеги ввели термін «стиль атрибуції» (стиль пояснень) [1].

Нами було проведене емпіричне дослідження респондентів педагогічного колективу (15 спеціалістів) та медичного колективу (15 спеціалістів) Сумського обласного центру соціальної реабілітації дітей-інвалідів. Усього в дослідженні взяли участь 30 респондентів, у віці 25-56 років. Для дослідження атрибутивного стилю, рівня емоційного вигорання та їх зв'язку використовувалися такі методики: «Тест атрибутивних стилів» Л. М. Рудіної, методика діагностики рівня «емоційного вигорання» В. В. Бойка.

Після проведення методики «Тест атрибутивних стилів» Л. М. Рудіної виявлено, що більшість досліджуваних педагогічного колективу (за шкалою «час невдач» – 40,0% та за шкалою «час успіху» – 40%) є помірно оптимістичними. Такі педагоги помірно впевнені в постійності позитивних подій та стабільності їх причин і, навпаки, в непостійності та тимчасовості негативних подій. Оптимістично налаштованих за цими двома шкалами не виявилось. Помірно песимістичні та цілком песимістичними є 20% і 20% діагностованих за шкалою «час невдач» та 30% і 30% відповідно за

шкалою «час успіху». Це свідчить, що таким педагогам властива невпевненість у постійності хороших подій, стабільності їх причин і тимчасовості позитивних подій.

Показники за параметром «широта» розподілилися нерівномірно. За шкалою «широта невдач» більшість респондентів є помірно оптимістичними (53%) та помірно песимістичними (20%), а 14% є цілком песимістичними. За шкалою «широта успіху» – помірно оптимістичними є лише 13% респондентів, та 20% – є помірно песимістичні, 14% – цілком песимістичні, тоді як переважна більшість мають проміжний результат (60%).

Різниця другого та першого результатів діагностувала вираженість оптимізму-песимізму особистості. Серед досліджуваних виявлено 86% цілком песимістичних і 14% помірно песимістичних. Отже, за результатами даної методики більшість педагогів характеризуються глибоким песимізмом, тоді як показник оптимістично налаштованих взагалі відсутній.

Після проведення методики діагностики рівня «емоційного вигорання» В. В. Бойка, її якісного та кількісного аналізу нам вдалося виявити, що фаза «Напруження» сформована у 20% респондентів, на стадії формування у 47% і не сформована у 40%. Фаза «Резистенція» сформована у найбільшій кількості педагогів реабілітаційного центру, а саме у 47% осіб, на стадії формування у 30% осіб, і не сформована лише у 20% обстежуваних. Фаза «Виснаження» характеризується більш або менш вираженим падінням загального тону і ослабленням нервової системи. Емоційний захист стає невід'ємним атрибутом особи. Дана фаза сформована у 7% осіб, стадія формування фази у 47% та не сформована у 46% педагогів.

Серед респондентів медичного колективу виявилось такі результати: за шкалою «час невдач» 47% помірно оптимістичні, 27% мають проміжний результат, помірно песимістичними і цілком песимістичними є по 13% обстежуваних. Більшість респондентів за шкалою «час успіху» цілком песимістичні – 47%, 33% мають проміжний результат та 20% з них мають проміжний результат.

Показники за шкалою «широта невдач» мають такий вигляд: цілком оптимістичними та цілком песимістичними є по 7% спеціалістів, 40% –

помірно оптимістичні, 33% – помірно песимістичні і лише 13% мають проміжний результат. Вираженість оптимізму-песимізму у медичних працівників має дещо інший вигляд, ніж у педагогічного колективу. Тут ми маємо вже помірно оптимістичних респондентів – 13%, але найбільша кількість досліджуваних виявилися цілком песимістичними – 73%, помірний песимізм є у 7%, проміжний результат займають також 7%.

За методикою діагностики рівня «емоційного вигорання» В. В. Бойка ми маємо відповідні результати: фаза «Напруження» сформована у 13% респондентів, на стадії формування у 54% і не сформована у 33%. Фаза «Резистенція» сформована у найбільшій кількості медичних працівників реабілітаційного центру, а саме у 60% осіб, на стадії формування у 40% обстежуваних. Фаза «Виснаження» характеризується більш або менш вираженим падінням загального тону і ослабленням нервової системи. Дана фаза має лише стадію формування у 67% та не сформована у 33% респондентів.

Після отриманих даних нам вдалося дослідити, що у осіб, які є цілком оптимістичними або помірно оптимістичними немає сформованих стадій «емоційного вигорання». Тому можна припустити, що спеціалісти з оптимістичними поглядами більше протистоять вигоранню в ускладнених умовах професійного функціонування.

Висновки. Таким чином, після проведення експериментального дослідження, кількісної та якісної обробки даних нам вдалося виявити, що існує необхідність посилення оптимізації атрибутивного стилю, обов'язковість корекційної та профілактичної роботи з «емоційним вигоранням» працівників, необхідні якісні корекційні заходи, рекомендації. Це вказує на перспективу у розвитку подальших наших досліджень саме з даної проблематики в психології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Селигман М. Новая позитивная психология. Научный взгляд на счастье и смысл жизни [Текст] / М. Селигман. – М.: София, 2006. – 368 с.
2. Терещенко А. М. Дослідження зв'язку між диспозиційним оптимізмом і копінг-стратегіями поведінки / А. М. Терещенко // Проблеми сучасної психології. – 2014 – № 25. – С. 494-505.
3. Хекхаузен Х. Мотивы и мотивации / Х. Хекхаузен. – 2-е изд. – СПб.: Питер; М.: Смысл, 2003. – 860 с.

Сімбірєва О. О.

студентка, Сумський державний
педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми)
Науковий керівник – к. психол. н.,
доцент Стадник Г. А.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ТРИВОЖНОСТІ ТА ЧИННИКИ ЇЇ ФОРМУВАННЯ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

У статті розкриваються теоретичні основи проблеми тривожності в юнацькому віці; розглядаються особливості тривожного стану та чинники його формування в юнацькому віці.

Ключові слова: тривожність, тривога, особистісна тривожність, ситуативна тривожність, внутрішній конфлікт, чинники тривожності.

Постановка проблеми. У сучасному світі, перенасиченому інформацією, соціальними, політичними, культурними, духовними та іншими, не менш важливими проблемами, кожна людина щодня відчуває тривожність. Тривожний стан можуть викликати зовсім незначні чинники, проте наслідки бувають різними. Тривожна особистість весь час перебуває в стані постійної внутрішньої дисгармонії. Звичайні побутові труднощі сприймаються такими людьми більш загострено та напруженіше. Також тривожність накладає відбиток на поведінку особистості, негативно впливає на працездатність та активність, що в свою чергу відображається на взаємостосунках з оточуючими та близькими.

Аналіз актуальних досліджень. Особливості прояву феномену тривожності розкриваються у працях таких зарубіжних та вітчизняних науковців: А. Адлера, В. Давидова, Ч. Спілбергера, З. Фрейда, К. Хорні, В. Астапова, Ф. Березіна, Л. Божович, А. Захарова, Н. Левітова, М. Литвака, Р. Немова, А. Прихожан, А. Співаковської, Ю. Ханіна.

Мета статті – теоретично обґрунтувати особливості прояву та чинники тривожності в юнацькому віці.

Виклад основного матеріалу. Вперше проблема тривожності як психологічна тема була висвітлена у працях З. Фрейда. Автор визначив даний феномен як емоційне переживання, що містить у собі невизначеність та безпорадність. З. Фрейд говорить про те, що в основі виникнення тривожності – витіснення у сферу несвідомого інстинктивних

потягів або ж страх перед тими захопленнями, що прямо чи опосередковано ведуть до зовнішньої небезпеки [1].

Говорячи про тривожність, К. Хорні вважає, що даний феномен є вродженим станом. Авторка вводить поняття «базальна тривога», яка провокує людину вибудовувати свою поведінку таким чином, щоб досягти безпечної життєдіяльності [1].

Згідно з теорією Ч. Спілбергера, існує ситуативна та особистісна тривожність. Ситуативна тривожність виникає під час стресової ситуації. Вона характеризується такими особливостями як суб'єктивний дискомфорт, напруженість, занепокоєння та вегетативне збудження. Особистісна тривожність – це певна конституційна межа, яка обумовлює схильність сприймати загрозу в широкому діапазоні ситуацій [3].

А. Прихожан вважає, що тривожний стан відчувається людиною у вигляді напруги, занепокоєння, стурбованості у результаті чого виникають такі почуття як неминучість невдачі, безсилля, туги, самотності та неможливості прийняти правильне рішення [2].

В. Давидов визначає тривожність як властивість людини приходити в стан підвищеної турботи, відчувати страх і тривогу в специфічних соціальних ситуаціях. Автор наголошує на тому, що схильність відчувати занепокоєння стосується навіть тих ситуацій, які не передбачають цього [4].

М. Литвак зазначає, що тривога – це поєднання декількох емоцій, однією з яких є страх, а іншими її компонентами є почуття печалі, провини і сорому. Частіше за все, джерела тривоги є несвідомими, особистість не може їх логічно пояснити і вони спрямовані, зазвичай, на майбутнє [2].

Юність, як і будь-який інший віковий період, є важливим етапом у житті кожної людини. Саме в юності відбувається становлення людини як особистості, коли вона, пройшовши складний шлях онтогенетичної ідентифікації до інших людей, перейняла від них соціально значущі властивості особистості, здатність до співпереживання, до активного морального ставлення до інших, до самого себе і до природи. Основним протиріччям юнацького віку є те, що як організм, так і розумові процеси особистості сформовані майже так як у дорослої людини. Присутні яскраво виражені бажання, наміри та прагнення, проте, юнак ще не має повного

арсеналу тих можливостей, які б могли їх задовольнити. Таким чином в особистості виникає внутрішній конфлікт, що у свою чергу є джерелом тривожності. Дана тривожність пов'язана із самооцінкою, «Я-концепцією», ставленням до себе та свого внутрішнього світу [1].

На інтенсивність тривоги значний вплив мають індивідуальні особливості особистості. Спираючись на думку вітчизняних та зарубіжних вчених, можна виділити зовнішні та внутрішні чинники формування тривожності. До внутрішніх чинників відносяться: внутрішній конфлікт, пошук сенсу життя, страх самотності, професійне самовизначення, бажання особистого щастя, самоствердження серед однолітків та в соціумі. За певних умов дані провідні проблеми юності можуть переродитися в особистісну тривожність. До зовнішніх чинників, що сприяють формуванню тривожності особистості, відносяться порушення внутрішньосімейної гармонії та взаємодії, низький соціально-економічний статус.

І. Ясточкіна пропонує таку модель чинників, що впливають на формування тривожності в юнацькому віці: особистісні, адаптаційні та мотиваційні. До особистісних чинників авторка відносить окремі прояви «Я-концепції» (неадекватна самооцінка, дисгармонійне самоставлення), суперечливе ставлення до власного минулого, теперішнього та майбутнього, підвищена відповідальність за теперішнє та усвідомлення відповідальності за подальший життєвий вибір. До адаптаційних чинників формування тривожності в юнацькому віці І. Ясточкіна відносить переважання екстернального локусу контролю, соціально-психологічну дезадаптованість (як наслідок – конфліктне сприйняття себе та інших, пасивність позицій міжособистісної взаємодії, ухилення від вирішення проблем). До мотиваційних чинників формування тривожності в юнацькому віці авторка зараховує суперечливий рівень домагань (неспівпадання між поставленими задачами, цілями та можливістю їх втілення), прагнення бути прийнятим та страх бути відторгнутим оточуючими дорослими (мотиви афіліації), прагнення до отримання успіху та, паралельно з цим, уникнення невдач [4].

Висновки. Дослідженням тривожності в юнацькому віці займалися вітчизняні та зарубіжні вчені. Кожен з них має як схожість у своїх поглядах на даний феномен, так і відмінність. Узагальнивши, можна зробити висновок, що тривожність – це емоційне переживання, що має свої

особливості прояву та впливає на поведінку особистості. Науковці виділяють різні чинники тривожності. Основними поміж таких є індивідуальні особливості особистості, наявність внутрішніх конфліктів, пошук сенсу життя, страх самотності, професійне самовизначення, самоствердження серед однолітків та в соціумі, порушення внутрішньосімейної гармонії та взаємодії, низький соціально-економічний статус. Згрупувавши дані чинники по підгрупах можна розподілити їх на особистісні, адаптаційні та мотиваційні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кон И. Психология ранней юности: книга для учителя / И. Кон. – М: Просвещение, 1989. – 255 с.
2. Прихожан А. М. Причины, профилактика и преодоление тревожности // Психологическая наука и образование. – № 2 – 1998. – С. 235.
3. Спилбергер Ч. Концептуальные и методологические проблемы исследования тревоги // Стресс и тревога в спорте. – М.: Физкультура и спорт, 1983 – С. 12 – 24.
4. Ясточкіна І. Психологічні чинники та корекція тривожності в ранньому юнацькому віці: Дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. Наук: спец. 19.00.07. / Ясточкіна І. – К., 2011 – 320 с.

УДК 159.98:004

Стадник Г. А.

к. психол. н., доцент, Сумський
державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми),

Пісклова Є. С.

студентка, Сумський державний
педагогічний університет імені
А. С. Макаренка (м. Суми)

КОМП'ЮТЕРНА ІГРОВА ЗАЛЕЖНІСТЬ ЯК ХВОРОБА XXI СТОЛІТТЯ

Стаття містить аналіз сутності про комп'ютерні ігрові залежності дітей і підлітків, розгляд цієї залежності як хвороби XXI століття, причини її виникнення. Розкрито специфіку впливу комп'ютерних ігор на формування аддиктивної поведінки підлітка, яка, зокрема, полягає в: значному поширенні азартних ігор, залученні до їх сфери комп'ютерних засобів; модернізації ігор, пристосуванні їх до психіки підлітків; високому рівневі сприятливості підліткового віку для формування комп'ютерної залежності; зв'язку ігрової комп'ютерної аддикції та порушень адаптації підлітків.

Ключові слова: комп'ютерна залежність, ігрова залежність, хвороба XXI століття, гемблінг, психічний та фізичний стан ігromана, комп'ютерна аддикція.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми полягає в тому, що останнім часом в Україні відзначається зростання кількості осіб з патологічним тяжінням до азартних ігор, особливо дітей підліткового віку. Таке порушення поведінки підлітків зазвичай супроводжується значними особистісними, поведінковими змінами і пов'язаними з ними навчальними, соціальними та економічними проблемами.

Залежність населення від комп'ютерних ігор стала особливо актуальною в нинішній час розвинутих комунікацій. З виникненням Інтернету, казино та інші азартні ігри стали доступними у кожному домі, де є комп'ютер. Відсутність обмежень за віком та гарантія повної анонімності дає можливість грати в азартні ігри дітям і підліткам.

Аналіз актуальних досліджень. Увагу дослідників привертають причини виникнення, ознаки та особливості комп'ютерної ігроманії, позитивні і негативні наслідки впливу комп'ютерних ігор на психіку людини. Проблеми комп'ютерної ігроманії вивчали такі зарубіжні та вітчизняні вчені, як А. Войкунський, М. Гріффітс, М. Іванов, Є. Кабанова, М. Орзак, О. Смилова, Н. Терещук, А. Шмельов, І. Ципоркіна, К. Янг та інші, у психологічному, педагогічному та соціально-педагогічному аспектах це явище розглядали В. Жмуров, А. Лічно, Р. Овчарова, А. Шабанов, О. Штакельберг та інші. Аналіз праць учених дозволяє стверджувати, що, незважаючи на поширеність проблеми розвитку в людини залежності від азартних ігор, багато питань щодо виникнення та розвитку такої адикції людини в умовах стрімкого розвитку інформаційного суспільства залишається недостатньо вивченими.

Мета статті – охарактеризувати особливості та специфіку впливу комп'ютерних ігор на соціалізацію і формування особистості підлітків.

Виклад основного матеріалу. Винахід азартних ігор – «джерела радостей і нещастя» в різний час приписувалося то індійцям, то єгиптянам (гральні кістки знаходили в гробницях єгипетських фараонів), то грекам. Сьогодні важко сказати, хто першим виявив пристрасть до азартних ігор, але всепоглинаюче бажання грати і вигравати – в кістки чи в карти, в рулетку або ж в банальну лотерею – з століттями анітрохи не слабшав: досить прочитати твори Ф. Достоевського, А. Купріна, Дж. Лондона, А. Гріна та ін. Окремі твори російської прози описують карткові ігри так

званого інтелектуального жанру: розповіді А. Андрєєва «Великий шолом», А. Чехова «Гвинт», повість Л. Толстого «Смерть Івана Ілліча» [3, с. 4].

Довгий час вважалося, що з пристрасстю до азартних ігор осіб в змозі впоратися сам, однак нині, підтримуване сучасними технологічними можливостями, воно набуло характеру епідемії. В умовах сучасного інформаційного простору споживач може отримати доступ до комп'ютерних ігор завдяки он-лайн режиму в мережі Інтернет, завантажити гру за допомогою спеціальних програм з відповідного веб-сайту, а також придбати ліцензійну копію гри в спеціалізованих магазинах.

За результатами соціологічного опитування, встановлено, що діти більшу частину вільного часу присвячують перегляду телепередач, а кожен третій підліток – комп'ютерним іграм. Психологи стверджують, що пристрасстю до гри «уражено» близько 10% людей у світі. У зв'язку з цим, Всесвітня організація охорони здоров'я офіційно визнала ігromанію хворобою XXI століття. Разом з тим, комп'ютерні ігри можуть провокувати агресивну поведінку у дітей та підлітків. Психіатри вже дали назву такому явищу як «комп'ютерна істерія» [3].

Ігromанія – захворювання, яке характеризується великою і невтомною патологічною тягою до азартних ігор. Комп'ютерна ігromанія – психічний розлад, по важкості і наслідкам порівняне з алкогольною та наркотичною залежністю. У міру розвитку хвороби людина поступово деградує і всі сфери її життя деформуються. При цьому сам залежний заперечує наявність проблем.

Комп'ютерна залежність на відміну від лудоманії (залежність від азартних ігор) офіційно не визнається за хворобу. Лудоманія – це хвороба (офіційний медичний діагноз), яка внесена в DSM IV – Міжнародний довідник класифікації захворювань. З 2009 р. в Україні з лудоманією почали «боротися» – Верховна Рада прийняла Закон «Про заборону грального бізнесу в Україні». Як наслідок всі казино були зачинені, проте гравців це не зупинило і всі вони подалися до комп'ютерів, де й досі процвітають азартні ігри. Інтернет покер на Pokerstars.com кожного дня збирає 100000 гравців он-лайн. Так до армії українських комп'ютеро-залежних приєдналися ще й лудомани [6, с. 45-47].

Дослідження свідчать, що наприкінці 90-х рр. минулого століття тільки одна із шести ігор у світі містила, в тій чи іншій мірі, непристойності, третя частина комп'ютерних ігор мала сексуальні сцени. На теперішній час сексуальний контекст комп'ютерних ігор збільшилося на 80%, а насильства на 46% [1, с. 89-90].

В різних країнах світу діють закони, згідно з якими вводяться суворі обмеження на використання комп'ютерних ігор з елементами насильства та/або зброї. На думку законодавців, ці заходи покликані запобігти формуванню у громадян схильності до агресії. Однак, на території нашої країни розповсюдження комп'ютерних ігор не врегульовано та не регламентовано з точки зору чинного законодавства, оскільки: не розроблені критерії відбору і маркування комп'ютерних ігор в залежності від вікової аудиторії осіб, на яку вони розраховані; не розроблена система класифікації комп'ютерних ігор в залежності від віку осіб, починаючи з якого було б максимально безпечним для дитячої психіки гра в такі ігри; не упорядкований процес розповсюдження та реалізації комп'ютерних ігор з елементами насильства та жорстокості [2].

Специфіка впливу азартних комп'ютерних ігор на формування аддиктивної поведінки підлітка полягає в тому що: нині розробляються та впроваджуються різновиди ігор, які стали демократичнішими та доступнішими майже для всіх дітей та підлітків; сучасні азартні комп'ютерні ігри спеціально побудовані так, що в процесі гри в підлітків виникає розслаблення, зняття емоційного напруження, відволікання від неприємних проблем; аддикція до гри починається тоді, коли після участі в ній підліток продовжує постійно думати про гру і намагається знову брати участь у ній; підлітковий вік є періодом, коли людина стає особливо сприйнятливою для формування комп'ютерної гемблінг-залежності; наявність аддиктивної поведінки вказує на порушення в процесі адаптації підлітків до змінних умов мікро- і макросередовища [5].

На думку психолога Лариси Єргієвої, комп'ютерні ігри витісняють традиційну гру (колективну). В активних геймерів відзначається неадекватність поведінки, відсутність контролю за часом, бажання збільшити час гри («дозу»), постійна роздратованість, агресивність, виникають проблеми у стосунках з оточуючими. До ознак ігроманії

належать сухість очей, запори, відсутність апетиту, неохайність. При цьому соціально-активна, домашня та професійна діяльність відходять на другий план, поступаючись грі. Сьогодні любителі ігор можуть займатися своїм улюбленим заняттям у режимі «он-лайн» [4].

Першопричини ігроманії: відсутність обмеження в часі проведення за іграми; недостатнє приділення уваги і теплих стосунків в сім'ї; відсутність у дитини альтернативи, занять та інших серйозних захоплень та уподобань, хобі, позакласної гурткової зайнятості; невміння дитини знаходити друзів, некомунікабельність, невпевненість у собі. А іноді батьки висувають занадто високі вимоги до успішності свого чада, знижують відчуття значимості в реальному світі, забувають оцінити успіхи дитини [4].

Висновки. Нечисленні дослідження в галузі комп'ютерної залежності нині окреслюють лише мету і завдання, які поставатимуть перед дослідниками, котрі цікавляться новою проблемою. В одному дослідники одностайні: комп'ютерна залежність є проблемою XXI століття. Неможливо ізолювати підлітків від впливу комп'ютерних ігор, але необхідно акцентувати увагу на можливості формування критичного мислення. Основна ідея такого підходу – допомагати молодому поколінню здобувати знання, набувати навички творчого застосування комп'ютерних технологій, а також формувати здорову критичну установку користувача, що уміє протистояти маніпулюванню і нав'язуванню ілюзій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурлаков И. Психология компьютерных игр / И. Бурлаков // Наука и жизнь. – 1999. – № 5 – С. 88-92.
2. Габбасова А. Родителям на заметку. Компьютерная зависимость уже рядом. / А. Габбасова // [Электронный ресурс]. – www.all-psy.com/stati/detail/
3. Жданова І. SOS: Ігроманія в Україні / І. Жданова // Урядовий кур'єр. – 2007. – № 72. – С. 6.
4. Ігроманія – хвороба XXI століття // Репортажні дослідження // [Електронний ресурс].
<http://old.risu.org.ua/ukr/news/reportage/article%3B20671>
5. Канафоцький М. «Зробити інформаційний простір безпечним для дитини» [Електронний ресурс]. – <http://www.vox.com.ua/data/2010/04/29/zrobyty-informatsiinyi-prostir-bezpechnymdlya-dytyny.phtml>
6. Корнієнко І. О. Методологічні засади профілактики алкоголізму в загальноосвітній школі / І. О. Корнієнко // Науково-методичні засади діяльності психологічної школи : навч. метод. посіб. – К. : Ніка-центр, 2005. – 56 с.

Степаненко В. В.

студентка, Сумський державний
педагогічний університет імені
А. С. Макаренка (м. Суми),

Пасько К. М.

к. філос. н., доцент, Сумський
державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТРЕСОСТІЙКОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЧАСТИНИ ПОСТІЙНОЇ ДИСЛОКАЦІЇ ТА ЗОНИ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

У статті проаналізовано комплекс психологічних характеристик особистості, пов'язаних із стресостійкістю та приділено увагу аналізу стресостійкості військовослужбовців.

Ключові слова: стрес, психологічна стійкість до стресу, стресостійкість особистості, мобілізовані військовослужбовці.

Постановка проблеми. У сучасному світі професійна діяльність багатьох людей протікає в екстремальних умовах. Ефективність такої діяльності визначається не тільки професійними знаннями, вміннями та навичками, а й професійно важливими властивостями, серед яких – стресостійкість, що є компонентом адаптивності особистості. Сутність проблеми полягає в протиріччі, де, з одного боку, військовослужбовець залучений до екстремального простору передбаченого професійною діяльністю, що вимагає від нього прояву стресостійкості, а з іншого – недостатня увага розвитку стресостійкості в процесі професійної підготовки.

Варто зазначити, що проблема стресостійкості як результату цілісного процесу саморегуляції військовослужбовцями своєї діяльності, питання про місце і роль у цьому процесі особистісних, інтелектуальних, емоційних, вольових та інших компонентів саморегуляції вивчені недостатньо. Особливої актуальності зазначена нами проблема набуває у зв'язку з соціальною, економічною, політичною та практичною значущістю забезпечення належного рівня стресостійкості в діяльності військовослужбовців. Від успішної розробки цієї проблеми залежить загальна орієнтація практики у справі підготовки високопрофесійних

військових фахівців, здатних продуктивно діяти в екстремальному просторі, підтримуючи при цьому доцільність поведінки та зберігаючи необхідний психофізичний стан.

Аналіз актуальних досліджень. Проблемі вивчення стресу та, відповідно, стресостійкості у науковій літературі присвячено ряд робіт як вітчизняних так і зарубіжних психологів.

Стресостійкість розглядають як індивідуальну здатність організму зберігати нормальну працездатність (К. В. Судаков) [5]; як необхідний ступінь адаптації до впливу екстремальних факторів середовища і професійної діяльності (В. О. Бодров) [3]; як здатність до соціальної адаптації, збереження значущих міжособистісних зв'язків, забезпечення успішної самореалізації, досягнення життєвих цілей, збереження працездатності і здоров'я (Г. С. Никифоров) [4]; як стан фізичного, емоційного і психічного виснаження, викликаного тривалим перебуванням в емоційно-напружених і значимих ситуаціях (В. А. Абабков, М. Перре) [1] тощо. Отже, можна стверджувати, що у науковій літературі досі відсутнє єдине визначення щодо терміну «стресостійкість» і шляхів його вивчення.

Мета статті – вивчення психологічних особливостей стресостійкості мобілізованих військовослужбовців в пункті постійної дислокації частини та тих, які перебувають в зоні антитерористичної операції.

Викладення основного матеріалу. Стресостійкість ми розуміємо як складну інтегральну властивість особистості, взаємозв'язану з системою елементів, представлених комплексом інтелектуальних, когнітивних, емоційних і особистісних якостей, які забезпечують індивідові можливість переносити значні розумові, фізичні, вольові та емоційні навантаження, зберігаючи ефективність функціонування у стресогенній ситуації. Під стресогенною ситуацією розуміються змінені умови звичного середовища життєдіяльності людини.

Інтенсивність і напруженість сучасного життя провокує на психологічному рівні виникнення негативних емоційних переживань і стресових реакцій, здатних привести до формування виражених і тривалих стресових станів. Військове життя повне

надзвичайних і стресогенних ситуацій, тому працівники часто відчують стрес і нервово-психічне напруження.

Відповідно до мети дослідження, нами було проведено емпіричне вивчення стресостійкості як фактору успішного професійного становлення військовослужбовців. Дослідження особливостей та рівня стресостійкості військовослужбовців було проведено на базі реактивної артилерійської бригади. У дослідженні взяли участь 60 чоловік, середній вік яких складає 35,5 років, з них 30 чоловік мобілізованих військовослужбовців, які готуються до несення служби в зоні АТО та 30 осіб, які повернулись із зони АТО.

Для дослідження психологічних особливостей стресостійкості військовослужбовців були використані такі методики: методика визначення стресостійкості та соціальної адаптації Холмса і Раге; методика оцінки рівня стресостійкості, розроблена дослідниками Медичного центру університету Бостона; діагностика стану стресу (К. Шрайнер).

Результати дослідження за методикою оцінки рівня стресостійкості, розробленою дослідниками Медичного центру університету Бостона показали, що досліджувані мають нормальний рівень стресу, який відповідає стандартам напруженого військового життя. Так, середній рівень стресостійкості мають 65% мобілізованих військовослужбовців, що перебували в зоні АТО та 45% мають мобілізовані військовослужбовці, що перебувають в пункті постійної дислокації, що в цілому відповідає рівню стресу середньостатистичної людини з активним способом життя. При цьому високий рівень стійкості до стресових ситуацій мають лише 30% досліджуваних, що повернулись з зони АТО та 15% військовослужбовців в пункті постійної дислокації. Понижений рівень стресостійкості мають 5% досліджуваних в зоні АТО та 40% досліджуваних в пункті постійної дислокації. Низького рівня стійкості до стресу не виявлено.

Рівень стресового стану мобілізованих військовослужбовців визначався за допомогою методики «Діагностика стану стресу» (А. О. Прохорова). Результати дослідження показали, що високий рівень

регуляції в стресових ситуаціях мають 20% досліджуваних в зоні АТО та 5% досліджуваних військовослужбовців у пункті постійної дислокації.

Отримані дані свідчать, що досліджувані поводять себе під час стресових ситуацій досить стримано, вміють керувати власними емоціями, вони не виявляють агресивності у ставленні до оточуючих, адекватно ставляться до себе і не налаштовані до безпідставного самозвинувачення у різних конфліктних та стресових ситуаціях. Середній рівень регуляції в стресових ситуаціях виявлено у 80% досліджуваних військовослужбовців, що повернулись з зони АТО та у 75% досліджуваних в пункті постійної дислокації.

Отримані результати показали, що досліджувані не завжди правильно та адекватно поводять себе у стресових ситуаціях, інколи вони зберігають самовладання, але бувають також випадки, коли незначні події порушують емоційну рівновагу. Низький рівень регуляції у стресових ситуаціях серед досліджуваних, які повернулися із зони АТО не виявлений, а у мобілізованих військовослужбовців, які перебувають в пункті постійної дислокації виявлено 20%, тобто для них характерним є високий ступінь перевтоми та виснаження, часто втрачають самоконтроль у стресових ситуаціях та не вміють володіти собою. Таким досліджуваним важливо розвивати у себе навички саморегуляції.

Висновки. В результаті проведеного порівняльного аналізу психологічних особливостей стресостійкості військовослужбовців частини постійної дислокації та зони антитерористичної операції було виявлено, що в обох групах досліджувані військовослужбовці переважно мають середній рівень стресостійкості, який відповідає специфіці роботи працівників військової частини. У стресових ситуаціях військовослужбовці обох досліджуваних груп поводять себе стримано, вміють керувати власними емоціями, не виявляють агресивності у ставленні до оточуючих, адекватно ставляться до себе і не налаштовані до безпідставного самозвинувачення у різних конфліктних та стресових ситуаціях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абабков В. Адаптация к стрессу. Основы теории, диагностики, терапии / В. Абабков, М. Перре. – СПб. : Речь, 2004. – 166 с.
2. Білова М. Є. Психологічні особливості осіб з різним рівнем стресостійкості (на прикладі працівників стресогенних професій): автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / М. Е. Білова // Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. – Одеса, 2007. – 20 с.
3. Бодров В. А. Психологический стресс: развитие и преодоление / В. А. Бодров. – М. : ПЕР СЭ, 2006. – 528 с.
4. Никифоров Г. С. Психология здоровья. Учебник для вузов / Г. С. Никифоров. – СПб. : Питер, 2006. – 607 с.
5. Судаков К. В. Эмоциональный стресс и артериальная гипертензия / К. В. Судаков. – М. : Наука, 1990. – 392 с.

УДК 159.615.851.13

Стрельцова А. О.

студентка, Белорусский государственный
экономический университет
(г. Минск, Республика Беларусь)
Научный руководитель: к. соц. н.,
доцент **Наумов Д. И.**

ПСИХОТИПЫ ПОЛЬЗОВАТЕЛЕЙ ОНЛАЙН-ИГР

В статье рассматриваются психологические типы игроков онлайн-игр, выделяемые в рамках модели Ричарда Алана Бартла.

Ключевые слова: *психотип, пользователь, игрок, онлайн-игры.*

Постановка проблемы. В конце XX века сложилась странная ситуация, когда появилось большое количество людей, которые в достаточно взрослом, а часто и в зрелом возрасте, продолжают играть в те игры, в которые они играли, будучи детьми и подростками. Это странная ситуация и, по-видимому, имеет мало аналогов тому, что было в предшествующей эпохе. Игроки вызывают сильное недоумение у тех, кто не играет, – у их родителей, учителей, работодателей, жен или мужей. Игроков порицают, выдвигают в качестве возражений против их увлечений экономические, правовые и всегда психологические причины.

Анализ актуальных исследований. Вопрос о влиянии онлайн-игр на геймера получил освещение в работах аспиранта кафедры восстановительной медицины А. В. Урсу, который изучал сопряженность увлеченности киберигрой с возникновением клинико-психопатологических симптомов,

кандидата философских наук И. Е. Гутмана, посвятившего диссертационное исследование осмыслению компьютерных игр как культурной реальности. Культуролог Т. Х. Кутлалиев рассматривает жанровое разнообразие компьютерных игр, систематизирует художественные средства, используемые в играх.

Цель статьи. Цель данной работы состоит в том, чтобы охарактеризовать психотипы игроков онлайн-игр, используя для этого модель Ричарда Алана Бартла.

Изложение основного материала. Изучение психологии человека, увлекающегося онлайн-играми занимает ведущее место в современной психологии. Данное направление исследований получило название киберпсихология и понимается как отрасль психологии, изучающая преобразование деятельности и психических процессов человека в условиях компьютеризации [1].

Современные информационно-коммуникационные технологии включают компьютеры, планшеты, электронные приставки, мобильные телефоны, смартфоны и другие устройства. В свою очередь онлайн-игры, то есть игры, требующие соединения с Интернетом, принято разделять на клиентские и браузерные. Клиентские игры основываются на специальных программах-клиентах, написанных специально для той или иной игры. Браузерные игры включают в себя:

- пошаговые стратегии, то есть игры, основывающиеся на последовательности фиксированных моментов времени, именуемых ходами (или шагами), во время которых игроки совершают свои действия;
- игры-симуляторы, имитирующие виртуальную реальность;
- Massively Multiplayer Online Games (MMOG), что в дословном переводе означает «многопользовательская онлайн-игра» [5].

Сегодня киберпсихология не может дать единый и точный ответ на вопрос о влиянии онлайн-игр на психологию человека-геймера. Люди, играющие в онлайн-игры, пытаются таким образом заполнить своё свободное время, либо наоборот выделяют пару минут времени из своего плотного графика, чтобы зайти в игру, пообщаться с друзьями, завести

новые знакомства. Одни игроки тратят свои деньги, покупая снаряжение, новые способности и преимущества для своего виртуального персонажа, другие – зарабатывают приличные суммы, «прокачивая» своего персонажа и затем продавая его.

Главная задача разработчика – удержать игрока, в связи с чем игры разделяются также по жанрам, полу, возрастам и другим критериям. Жанровая классификация компьютерных игр чаще всего представляется таким образом:

- «экшен» (в переводе с английского «action» – действие) – игра, предполагающая активное преодоление неких препятствий и сражение (чаще всего в трехмерном пространстве) с врагами, управляемыми компьютером или другими игроками;
- «аркада» – игры, требующие быстрого принятия решений и реакции, как правило, характеризующиеся примитивным геймплеем и сценарием;
- «квест» – игры, включающие в свой сюжет различные головоломки и загадки, решение которых приводит к переходу на новый уровень;
- «симулятор» – игры, отражающие какую-либо область реальности (например, управление автомобилем);
- «ролевые игры» – игры, позволяющие геймеру принять на себя роль того или иного персонажа;
- «стратегия» – игры, содержащие, чаще всего, военный или экономический сюжет и предполагающие выработку определенной стратегии и тактики в ходе прохождения;
- «традиционные игры» – виртуальные версии реальных, всем известных, игр (например, шашки, шахматы) [1].

Помимо классификации игр существует и классификация игроков.

1. Верующие в мир во всем мире. Игроки, относящиеся к такой группе, верят в дружную атмосферу игры и стараются всячески поддерживать ее, считают, что разработчики должны делать всё возможное, чтобы удовлетворить желание игроков. В то же время, от таких игроков разработчики чаще всего получают негативные

высказывания с угрозами ухода из игры, в случае невыполнения требований игровой аудитории.

2. Бывшие герои – игроки, достигшие высших уровней игры либо прекратившие играть. Данной группе игроков свойственно давать советы разработчикам по улучшению начальных уровней игры, при условии, что высшие уровни изменяться не будут.

3. Реалисты, которые отдыхают от работы – самая привлекательная для разработчиков группа. Реалисты, как правило, высказываются только в случае серьезных ошибок разработчиков, ценят качество и нововведения игры. Главной задачей разработчиков является удержание игроков данной группы и предотвращение перехода их в группу бывших героев.

4. Студенты. К данной группе принято относить игроков, отстаивающих права бесплатной игры. Студенты легко меняют отношение к играм, не вступают в контакт с разработчиками. Такая группа игроков легко уходит из игры в том случае, если их что-то не устраивает. Студенты хотят видеть качественную и бесплатную игру [2].

Все описанные выше группы игроков важны для онлайн-игры, так как помогают разработчикам выбрать правильное направление совершенствования игры.

Существует и иная классификация игроков, которая разделяет их по психологическим типам. Профессор Университета Эссекса (Великобритания) Ричард Алан Бартл создал модель, согласно которой игроков следует разделять на 4 психотипа: карьеристы, киллеры, социальщики и исследователи.

Карьеристы (или накопители) представлены большей частью из всего количества пользователей – в среднем 40% пользователей. Игроки, относящиеся к такому психотипу, ценят власть, богатства и статусы, любят получать всевозможные игровые бонусы. Карьеристы влияют на развитие игры путем решения сложных игровых задач, которые приводят к долгожданной награде. Такие игроки надолго остаются в полюбившемся виртуальном мире.

Киллеры являются немногочисленной группой игрокой – в среднем около 10%. Игроки-киллеры стремятся участвовать в различного

рода турнирах и соревнованиях, что позволяет им почувствовать превосходство над другими игроками. Киллеры готовы вкладывать реальные деньги в виртуальное пространство только ради победы, но, в то же время, показатель удержания пользователей в игре у данной группы достаточно низкий.

Общение, отношения и популярность – вот, что присуще социальщикам. Они любят выделяться и требуют всё новых конкурсов, соревнований, тем в чатах и на форумах – всего того, что связано с взаимодействием. Если социальщики и вкладывают реальные деньги в игру, то зачастую целью таких вложений является улучшение внешнего вида игрового сюжета, покупка красочного костюма для виртуального персонажа и другое. Игроков, с таким психотипом, сложнее всего удержать в игре: они пришли, поиграли и ушли. Заинтересовать социальщиков поспособствуют игровые акции и громкие игровые события.

И, наконец, четвертый психотип – исследователи. Данный психотип игроков требует большого выбора игровых механик, наличия вызова для ума и многообразия контента. С помощью игровых обзоров и стримов исследователей проще всего убедить, что время, проведенное в игре, потрачено не зря. Для исследователей важно развивать свои таланты, чтобы иметь возможность изучать сочетания, скрытые аспекты, нюансы игры. Они также любят квесты, диалоги, сюжет, который подогревает их интерес. Показатель удержания пользователей в игре у данной группы высокий: если исследователей удалось завлечь в игру, они будут преданны ей долгое время. Игроки-исследователи часто пишут на форумах, что игра недоработана и недостаточно разнообразна, но при этом всегда отстаивают её перед представителями других психотипов [3].

Хорошая игра должна содержать все условия для возможности существования в ней игроков всех четырех психотипов. К тому же ни один игрок не является на 100%, например, киллером или социальщиком: в каждом присутствуют черты всех представленных психотипов, которые проявляются в зависимости от вопроса и игрового события. Психотипы – это скорее не характеристика игрока, а модель его поведения.

Рассматривая баланс между психотипами игроков следует отметить, что количество игроков того или иного психотипа варьируется в зависимости от присутствия доли игроков другого психотипа. Например, увеличение количества социальщиков приводит к тому, что они начинают подтягивать в проект других представителей того же класса. Также если Киллеров становится больше, то уменьшается число Карьеристов. Для большинства психотипов важно разнообразие активностей и большое количество контента.

Выделив четыре психотипа, Бартл приходит к решению усовершенствования своей модели. Главным в новой модели выступает желание узнать: являются ли действия игроков осознанными? В результате чего каждый из четырех психотипов разделяется на два. Например, психотип «киллер» Бартл решает разделить на две составляющих: «политик» и «гриффер». Киллер-политик действует осознанно и стремится своим влиянием и мощью достигать все новых высот. Напротив, киллер-гриффер настроен пессимистически и, действуя неосознанно, вымещает на других игроках всю свою ненависть.

Карьерист делится на «планировщика» и «оппортуниста». Карьерист-оппортунист действует по ситуации, что не является всегда осознанным действием, в то время как карьерист-планировщик тщательно продумывает каждое свое действие.

Действующий осознанно исследователь является исследователем-ученым. Игроки, относящиеся к такому психотипу, являются самой активной аудиторией проекта. Исследователь, действующий неосознанно, получил имя «хакер». Он ищет в игре недочеты, о которых стремится сообщить разработчикам.

Социальщики делятся на «общественников» и «друзей». Первые пользуются социальными связями для того, чтобы получить максимум преимуществ от других людей, делая это осознанно, вторые неосознанно будут позиционировать себя друзьями всех игроков, давая советы и разбираясь в проблемах абсолютно незнакомых им людей [3].

Как же определить психотип игрока? Существуют два способа: лабораторный и эвристический. Лабораторный способ

предполагает прохождение игроком теста, составленного самим Бартлом и его последователями. Таких тестов в сети немного и, к тому же, они не являются достаточно объективными, т.к. предлагают игроку ответить на вопросы о многопользовательских играх, но, имея хотя бы минимальный игровой опыт, на такие вопросы может ответить абсолютно любой человек. Эвристический способ основывается на алгоритмах, которые присваивают баллы по каждому психотипу в зависимости от действий игрока. Эвристика позволяет примерно оценить психотип каждого игрока и построить общую картину распределения [3].

Выводы. Подводя итог, следует отметить, что психотипы Бартла, как упоминалось ранее, – это шаблоны поведения пользователей. При исследовании игроков необходимо выявлять тренды и изменения между долями психотипов в проекте. При выявлении большого различия в численности психотипов начинается аналитика: исследователи рассматривают последние обновления, текущую статистику, изучают запросы аудитории и многое другое.

ЛИТЕРАТУРА

1. Богачева Н. В. Когнитивные стили и импульсивность у геймеров с разным уровнем игровой активности и предпочитаемым типом игр / Н. В. Богачева, А. Е. Войскунский // Психология. Журнал Высшей школы экономики. – 2015. – Т. 12. – № 1. – С. 29-53.
2. Режим доступа: <http://kanobu.ru/pub/189055>
3. Режим доступа: <https://habrahabr.ru/company/mailru/blog/263839>
4. Кнорре А. В. Стратегическое взаимодействие в онлайн-играх: взгляд из теории игр / А. В. Кнорре // Социология науки и технологий. – 2014. – Т. 5. – № 4. – С. 105-116.
5. Помелов В. А. Геймер: игроман или креативная личность? / В. А. Помелов // Вестник Челябинской государственной академии культуры и искусств. – 2014. – № 3 (39). – С. 76-81.
6. Пожаров А. И. Многопользовательская ролевая онлайн-игра как новый вид культурной коммуникации / А. И. Пожаров // Историческая и социально-образовательная мысль. – 2014. – № 6. – С. 270-273.

Тарасенко О. В.

магістрант, Сумський державний
педагогічний університет імені
А. С. Макаренка (м. Суми)

Науковий керівник – к. психол. н.,
доцент Єрмакова Н. О.

ВПЕВНЕНІСТЬ У СОБІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Статтю присвячено проблемі впевненості у собі у підлітків. Проаналізовано особливості вивчення проблеми впевненості у собі у вітчизняній науковій літературі. Надані результати власного емпіричного вивчення впевненості у собі у підлітків.

Ключові слова: *впевненість у собі, вікові особливості впевненості у собі, підлітковий вік.*

Постановка проблеми. Підлітковий вік – це шлях від дитинства до дорослого життя, успішність якого великою мірою залежить від того, з якими результатами молода людина його подолає. На сучасному етапі розвитку українського суспільства істотно підвищилися вимоги до здатності зростаючої особистості поводитися компетентно, у складних умовах життя виявляти мобільність, гнучкість, упевненість у собі. Саме тому виховання підлітків як суб'єктів життєдіяльності, здатних здійснювати власний вибір, приймати самостійні рішення, відповідати за свої дії, використовувати можливості, є одним з важливих завдань сьогодення, а вивчення особливостей розвитку цього психологічного феномену у підлітковому віці є надзвичайно актуальним для психологічної науки і практики.

Аналіз актуальних досліджень. Проблематикою впевненості у собі особистості займалися такі вітчизняні вчені, як Б. В. Висоцький [1], Є. П. Ільїн [2], В. О. Лабунська [3], В. Г. Ромек [4], Є. П. Щербаков [5] та інші. Можна відзначити, що нині до розуміння такого поняття, як впевненість, існують різні підходи. Одні дослідники (Б. В. Висоцький, В. О. Лабунська) розглядають упевненість як почуття, відтак увага акцентується на переживаннях і усвідомленнях особистістю своїх можливостей у майбутніх діях. Інші (Є. П. Ільїн, В. Г. Ромек, Є. П. Щербаков) вважають впевненість у своїх діях і можливостях важливою вольовою якістю, що поєднує і зцементовує

рішучість, сміливість, ініціативність та наполегливість і впливає на ефективність діяльності. Різні напрямки у вивченні цього поняття призвели до положення про наявність ситуативної та похідної від неї особистісної впевненості, узагальненої на всьому досвідові суб'єкта.

Мета статті – з'ясувати особливості вивчення проблеми впевненості у собі у вітчизняній науковій літературі та емпірично виявити вікові особливості впевненості у собі у підлітків.

Виклад основного матеріалу. Проблему впевненості в собі, своїх здібностях можна знайти в багатьох психологічних теоріях, що так чи інакше стосуються психології особистості. Однак, «впевненість у собі» як психологічне поняття з'явилося в науковій літературі порівняно недавно, у зв'язку з завданнями психологічної корекції діяльності. Серед сучасних дефініцій психологічного змісту поняття впевненості в собі можна виділити теоретично й експериментально опрацьовані різними авторами, але близькі за змістом, визначення: впевненість у собі – це прийняття своїх дій, рішень, тобто прийняття себе [1; 3].

Впевненість розглядають як комплексну характеристику, яка включає в себе емоційний, поведінковий і когнітивний компоненти. Одним з визначень впевненості вважається здатність індивіда висувати вимоги і запити у взаємодії із соціальним оточенням і домагатися їх здійснення. Впевненість у собі вивчається також як властивість особистості, ядром якої є позитивна оцінка індивідом власних навичок і здібностей як достатніх для досягнення значимих для нього цілей і задоволення його потреб [4].

Аналіз стану вивчення проблеми впевненості в психології свідчить, що в її розумінні існують певні теоретичні розбіжності. Як зазначають В. О. Лабунська [3] та В. Г. Ромек [4], це пояснюється, в першу чергу, складністю і багатогранністю самого феномену, а також розкриттям і проявами його через інші поняття, такі як – сміливість, рішучість, сором'язливість, самооцінка, воля. Звідси й довільне використання різними авторами поняття «впевненість». Воно трактується і як впевненість як міра поведінки, і як можлива характеристика, пов'язана з оцінною діяльністю людини, і як стан, що тим чи іншим чином виражає риси характеру людини, а також як стан, що виникає при оцінці результативності своїх дій і формуванні самооцінки стосовно власних можливостей [2; 5].

Найбільш вдалу спробу концептуалізувати та операціоналізувати «впевненість у собі» шляхом теоретичного й емпіричного осмислення здійснив В. Г. Ромек [4]. На його думку, змінними та ситуативно залежними є прояви впевненості–невпевненості. Існує досить стійка характеристика, яка може бути виявлена як загальне позитивне когнітивно-емоційне ставлення до власних навичок. Когнітивний компонент впевненості, на думку В. Г. Ромека, є близьким за змістом до концепту «віри в ефективність»; емоційний компонент може бути визначений як сором'язливість та ініціативність у соціальних контактах. Він також зазначав, що «Впевненість в собі – це переоцінка позитивних сторін своїх навиків, здібностей, переоцінка шансів, які нам надає оточуючий нас світ» [4].

Доцільність вивчення феномену впевненості у собі в підлітковому віці обумовлена появою таких новоутворень, як почуття дорослості та формування «Я-концепції». У свідомості підлітка порівняно з молодшим школярем відбуваються помітні зрушення – збільшується розумова активність, змінюється орієнтація особистісних цінностей, погляди на вимоги дорослих і стосунки з ними. Разом з тим, підліток, особливо молодший, хоч і по-іншому починає дивитися на себе і товаришів, по-іншому оцінює своє місце в колективі, свої успіхи в навчанні, праці та іграх, часто поводить себе як дитина. Цю розбіжність у прагненнях і поведінці вітчизняні психологи пояснюють специфічною особливістю психології перехідного віку, яка полягає в тому, що це психологія напівдитини-напівдорослого.

Прагнення підлітка розібратися в собі й оцінити себе породжує підвищену чутливість до думки інших. Не маючи ще чіткого уявлення про себе, він буває невпевнений у правильності самооцінки і гостро переживає думки інших про себе, їхнє ставлення до нього. Дослідженнями радянських психологів Т. В. Дрогунової, Л. І. Божович, Г. А. Собієвої доведено, що це є однією з основних причин уразливості підлітка, невмотивованих, безпідставних, з погляду старших, бурхливих реакцій на зауваження, життєві події тощо.

Як зазначає В. Г. Ромек [4], впевненість у собі є фундаментальною умовою повноцінного оволодіння собою. Для формування впевненості в

собі важливий не стільки об'єктивний життєвий статус, скільки суб'єктивна позитивна оцінка результатів власних дій і оцінка з боку значимих людей. Позитивні оцінки й ефективність власних навичок визначають соціальну сміливість у висуванні й вирішенні нових цілей і завдань.

Результати емпіричного дослідження. Дослідно-експериментальною роботою по з'ясуванню вікових особливостей впевненості у собі у підлітків нами було охоплено 70 респондентів – учнів 5 та 8 класів віком від 10 до 14 років. З них 35 осіб (14 дівчат, 21 хлопців) – учні 5-х класів, та 35 осіб (19 дівчат, 16 хлопців) – учні 8-х класів.

При обробці даних одержаних за допомогою методики В. Г. Ромека «Тест впевненості у собі» ми мали змогу отримати інформацію не лише про загальний рівень розвитку впевненості у підлітків, але ще й проаналізувати кожен з компонентів впевненості окремо. Загальний рівень впевненості у собі у 41% молодших підлітків виявився високим. У 52% впевненість у собі розвинена на середньому рівні і у 7% – на низькому рівні. У старших підлітків ці показники дещо вищі: 53% продемонстрували високий рівень, 45% – середній, 2% – низький рівень. Окремо по кожному з компонентів впевненості у собі ми отримали наступні результати. Показники по когнітивному та емоційному компонентах у молодших підлітків виявилися нижчими за показники у старших підлітків. Дані отримані про поведінковий компонент значно відрізняються між собою. У молодших підлітків він менш розвинений (низький рівень складає 55%), ніж у старших підлітків (низький рівень – 43%).

Висновки. Аналіз літератури виявив термінологічну розмитість у визначенні впевненості у собі як психологічного феномену. Дослідники представляють її як можливість прийняття індивідом дій, рішень; соціально-психологічну характеристику особистості, яка полягає у здатності індивіда висувати вимоги і запити у взаємодії із соціальним оточенням і домагатися їх здійснення; властивість особистості, ядром якої є позитивна оцінка індивідом власних навичок і здібностей. Погоджуючись із В. Г. Ромеком, ми розглядаємо впевненість у собі як комплексну характеристику, яка включає в себе емоційний, поведінковий і когнітивний компоненти і визначаємо її як властивість особистості, ядром якої є

позитивна оцінка індивідом власних навичок і здібностей як достатніх для досягнення значимих для нього цілей і задоволення його потреб.

Результати нашого емпіричного дослідження виявили наступне: 1) дезінтегровані неузгоджені рівні (середній та низький) упевненості у собі переважають у двох третин молодших підлітків (59%) і характерні майже для половини старших (47%); 2) впевненість у собі як особистісна характеристика у молодших підлітків менш розвинена ніж у підлітків старшого віку. Молодші підлітки більш сором'язливі, невпевнені у собі, мають низьку самооцінку та менш ініціативні у соціальних контактах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Высоцкий Б. В. Личностные и процессуальные условия формирования уверенности в правильности решения задачи: Дис. канд. психол. наук. / Б. В. Высоцкий. – М.: ИП РАН, 2011. – 206 с.
2. Ильин Е. П. Психология воли / Е. П. Ильин. – СПб: Издательство «Питер», 2000. – 288 с.
3. Лабунская В. А. Социальная психология личности в вопросах и ответах: Учебное пособие. – М.: Гардарики, 1999. – 397 с.
4. Ромек В. Г. Уверенность в себе как социально-психологическая характеристика личности: Автореф. дис. канд. психол. наук. / В. Г. Ромек. – Ростов н/Д., 1997. – 18 с.
5. Щербаков Е. П. Уверенность как состояние, свойство и качество. – В кн.: Психология личности и деятельности спортсмена / Е. П. Щербаков. – М.: Прогресс, 1981. – С. 51-60.

УДК 159.9:355.01

Терещенко І. В.

студентка, Сумський державний
педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми)
Науковий керівник: к. філос. н.,
доцент Дворніченко Л. Л.

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

В статі розглянуті підходи до вивчення особистості. Наведені результати емпіричного дослідження рис особистості військовослужбовців.

Ключові слова: особистість, риси особистості, професія військовослужбовець.

Актуальність дослідження. В зв'язку з загостренням збройного конфлікту на сході України попит на людей з професією військовослужбовець збільшується з кожним днем. Розпочата військова

агресія проти України актуалізувала питання необхідності реформування та реконструювання сучасних Збройних сил України. Все зазначене потребує посилення уваги до проблеми надійності і ефективності функціонування людини в умовах воєнних дій. Тому дослідження особливостей властивостей особистості військовослужбовців стало надактуальним питанням воєнної психології.

Аналіз актуальних досліджень. Проблему формування та розвитку особистості починали досліджувати ще з трудів класиків радянської психології Л. Виготського, С. Рубенштейна, Б. Ананьєва, Г. Костюка, А. Петровського, О. Леонтьєва та ін. Також значну увагу було приділено теоретичним аспектам особистості воїна в умовах мирного часу та військових дій в наукових працях М. І. Дьяченка, С. В. Захаріка, М. Ф. Феденко.

Одним з найбільш розроблених є питання морально-психологічного забезпечення підготовки і ведення бойових дій (Ю. М. Арзамаскін, О. Г. Караяні, В. П. Ососков, В. П. Ягупов та інші) питання соціалізації особистості в особливих умовах діяльності розглядали в своїх роботах А. Ворожцов, О. Дзьобань, О. Єжов, В. Копилов та інші.

Мета статті – дослідити особливості рис особистості у військовослужбовців.

Виклад основного матеріалу. Індивідуальність воїна характеризується психологічною структурою його особистості. Психологічні дослідження виявили, що окремі риси та властивості особистості об'єднані в єдину структуру та утворюють ієрархію. Так, С. Л. Рубинштейн підкреслює, що: «говорячи про характер розуміють ті властивості особистості, які накладають певний відбиток на усі її прояви і виражають специфічне для неї відношення до світу» [5, с. 727].

Для вітчизняної та пострадянської військової психології типово розглядати особистість як сукупність наступних елементів: спрямованість, досвід, особливості розвитку психічних процесів, темперамент, характер [2].

Нами були досліджені мобілізовані військовослужбовці у військовій частині м. Суми, у вересні 2015 року. Кількість респондентів – 40 осіб чоловічої статі. Найбільш валідною та надійною методикою, що дозволяє

дослідити та оцінити вищезазначені структурні компоненти особистості є 16-ти факторний опитувальник Реймонда Кеттела [4].

Мета опитувальника Р. В. Кеттела, що містить перелік біполярних показників, полягає в оцінюванні розвиненості особистісних якостей, оформлених у поняттях 16 факторів: 1) А – стриманість-комунікативність; 2) В – мислення обмежене-інтелектуальне; 3) С – емоційна нестійкість-стійкість, сильне Я; 4) Е – домінантність-підкореність; 5) F – стурбованість-безтурботність; 6) G – виражена сила Я-безпринципність; 7) Н – боязкість-сміливість; 8) І – піддатливість-твердість; 9) L – довірливість-підозрілість; 10) М – практичність-уява; 11) N – гнучкість-прямолінійність; 12) О – спокій-тривожність; 13) Q1 – радикальність-консерватизм; 14) Q2 – самостійність-навіюваність; 15) Q3 – дисциплінованість-спонтанність; 16) Q4 – спокій-напруга.

Найбільш важливими для нашого дослідження є показники за факторами І (піддатливість-твердість), Н (боязкість-сміливість), С (емоційна нестійкість-моційна стійкість, сильне Я), Е (домінантність-конформність), F1 – тривожність.

Так, за фактором С респонденти отримали середні показники, це свідчить, що чоловікам властиві спокійність, стриманість, працездатність, емоційна зрілість. У цілому чинник співвідноситься з поняттями слабкої та сильної нервової системи (за І. П. Павловим). Професія військовослужбовець, вимагає подолання стресових ситуацій і тому бажаними є високі показники за даним фактором. Слід зазначити, що дана характеристика особистості може бути адаптована до професії військовослужбовця. Так на іншій посаді де не потрібно швидкого прийняття рішень і де можна вирішувати питання самому (кухар тощо), можна мати і низькі оцінки за цим фактором.

Що до фактору Н, то він характеризує ступінь активності в соціальних контактах. Треба враховувати, що цей фактор має генетичне походження і відображає активність організму і особливості темпераменту. При середніх показниках можемо сказати, що військовослужбовці в деяких випадках можуть бути підприємливими та готовими до ризику і співробітництва з незнайомими людьми в незнайомій обстановці, а інколи навпаки характеризувати людину як обережну, делікатну та емоційно стриману.

Аналізуючи результати за фактором Е можна сказати, що більшість досліджуваних мають середні показники. Тож, для даної професійної вибірки, це є найкращим варіантом, оскільки свідчить, що досліджувані не схильні демонструвати в поведінці крайні прояви даного фактору тобто, конфліктність, агресивність, відмова від визнання зовнішньої влади, що може негативно впливати на службу в ЗС України. Крім того, наявність таких рис як тактовність, шанобливість та пристосовуваність які притаманні людям з підпорядкованістю сприяє створенню професійних стосунків в армійському середовищі.

Окремо хотілось би відзначити, що лише фактор Q3 знаходиться не в граничних межах (високі показники спостерігаються у 60% респондентів), це вказує на дисциплінованість військовослужбовців що свідчить, про те що їм характерні цілеспрямованість, сильна воля, вміння контролювати свої емоції і поведінку. Крім того, згідно з фактором І (піддатливість-твердість), високі показники спостерігаються у 52,5% респондентів, що вказує на такі риси: уміння підкоряти емоції розуму, суворість, відсутність ілюзій, недбалість стосовно себе, здатність терпіти фізичний біль, брутальність, незалежність, відповідальність, несентиментальність, самовпевненість, суворість, розсудливість, гнучкість у судженнях, практичність, раціональність, логічність.

Окремо слід зупинитися на факторі F1(тривожність). Так 33% респондентів мають низький рівень тривожності, вони задоволені своїм життям, а також здатні досягти бажаного. Середні показники за даним фактором виявлено у 45% чоловіків, що свідчить про недостатній рівень розвитку зазначених ознак. Однак, 32% військовослужбовців мають високий рівень тривожності. В даній методиці це характеризує респондентів як таких, що мають слабку мотивацію і звідси нездатність до досягнення важких цілей. Для них притаманна погана пристосовність, незадоволеність досягнутим, дуже висока тривожність зазвичай порушує діяльність.**Висновки.** Отже, проведений аналіз наукової теоретичної літератури та емпіричне дослідження дозволяють зробити висновок, що у групі військовослужбовців які досліджувалися на високому і достатньому рівні проявляються такі риси як спокійність, стриманість, працездатність, емоційна зрілість, цілеспрямованість, сильна воля, вміння

контролювати свої емоції і поведінку. Крім того, яскраво вираженою, тією, що мала статистично значущу відмінність стала риса – дисциплінованість, що характеризує військовослужбовців з позитивної сторони і повністю відповідає вимогам професійного підбору для даного виду діяльності. Інші ж фактори у респондентів мають середнє значення – це зона невизначеності, та можливого формування професійно необхідних властивостей особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Винославська О. В. Психологія: навчальний посібник / О. В. Винославська, О. А. Бреусенко-Кузнецов, В. Л. Зливков, А. Ш. Апішева, О. С. Васильєва. – К.: Фірма «ІНКОС», 2005. – 351 с.
2. Военная психология: методология, теория, практика. / Р. А. Абдурахманов, А. Я. Анцупов, Б. П. Бархаев и др. [учебно-методическое пособие]. – М.: Военный университет, 1998. – 231 с.
3. Кожедуб О. В. Військово – юридична психологія (курс лекцій) / О. В. Кожедуб, Н. Г. Макаренко, Н. М. Мась. – К., 2006. – 349 с.
4. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты / Д. Я. Райгородский. – Самара: Издательский Дом «БАХРАХ», 1998 – 672 с.
5. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / Сергей Леонидович Рубинштейн. – СПб. : Питер. – 2002. – 781 с.

УДК 159.923.3+159.923.4-053.6:37.035.91

Тітарєва К. В.

студентка, Сумський державний
педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми)
Науковий керівник – к. психол. н
доцент **Стаднік Г. А.**

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЛІДЕРСЬКИХ ЗДІБНОСТЕЙ З ХАРАКТЕРОМ ТА ТЕМПЕРАМЕНТОМ У СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті розглянуто поняття лідерства, характеру та темперамента. Перераховані психологічні якості лідера. Подані результати емпіричного дослідження.

Ключові слова: лідерство, лідерські здібності, темперамент, характер.

Постановка наукової проблеми. Сучасне суспільство ставить перед молоддю багато завдань: самореалізуватись, будувати життєвий шлях, досягти успіху у роботі, привносити щось нове, брати відповідальність не тільки за себе, вміти швидко реагувати у складних ситуаціях. Зміни усталених правил життя потребують активності, впевненості та прийняття ризикованих рішень. Такий темп життя вимагає

сформульованих лідерських здібностей, що необхідні для самовдосконалення, пізнання себе та руху вперед. Нажаль, не всі підлітки є лідерами та мають лідерські здібності, що на пряму пов'язано з особливостями їх характеру та темпераменту. Натомість підлітковий вік створює певні передумови для успішного розвитку лідерських здібностей.

Аналіз актуальних досліджень. Дослідженнями проблеми лідерства займалися так вітчизняні й зарубіжні науковці: поняття лідерства (Д. В. Алфімов, І. П. Волкова, М. С. Жеребова), класифікація лідерства (Л. Д. Кудряшов), загальні положення (Є. С. Кузьмін, Б. Д. Паригін, А. В. Петровський, Л. І. Уманський), теорії лідерства (Х. Герт і С. В. Міллз), основні поняття (Дж. С. Хоманс, Дж. К. Хемфілд) дослідження з проблеми лідерства (К. Левін).

Дослідженням темпераменту та характеру займалися наступні вітчизняні й зарубіжні науковці: фізіологічні основи темпераменту (І. П. Павлов, Б. М. Тєплов), поняття темпераменту (Г. С. Костюк, В. Русалов, В. С. Мерлін, Л. С. Виготський), теорії темпераменту (Л. Лесгафт, Е. Кречмер), типи темпераменту (Г. Айзенк), психологічні характеристики класичних типів темпераменту (Я. Стреляу), поняття характеру (С. Л. Рубінштейн, Е. Фромм), структура характеру (В. Г. Ананьєв, І. Лафатер), конституційні типології характеру (Кречмер, Шелдон) та інші.

Мета статті – розглянути теоретичні положення та довести емпірично наявність взаємозв'язку лідерських здібностей з характером та темпераментом у старшокласників.

Виклад основного матеріалу. Проблема лідерства – одна з кардинальних проблем у психології. Лідерство як один з процесів організації та управління малої соціальної групи, який сприяє досягненню групових цілей в оптимальний термін і з оптимальним ефектом. Інші науковці визначають лідерство як вплив на групу, що спонукає її членів до досягнення спільної мети [1]. Лідеру у класі притаманні наступні психологічні якості: впевненість у собі, гострий і гнучкий розум, сильна воля, уміння зрозуміти особливості психології людей, організаторські здібності, сильне прагнення до відповідальності і завершенню справи, енергія і наполегливість у досягненні мети, ризикованість і оригінальність

у вирішенні проблем [3].

Звичайно, не можливо розглядати лідерські здібності старшокласників без урахування їх особливостей характеру та темпераменту.

Характер – сукупність найстійкіших психічних рис особистості людини, які виявляються у її вчинках та діях [2]. Темперамент – індивідуальна особливість психіки людини, в основі якої лежить відповідний тип нервової системи [2]. Виявляється через силу, швидкість, напруженість та урівноваженість перебігу психічних процесів індивіда, яскравість та стійкість його емоцій та настроїв. На відміну від темпераменту, характер людини відноситься не до зовнішніх, динамічних особливостей поведінки, а до внутрішніх, психологічних основ вчинків, залежить від особистості людини і від його особистого ставлення до того, що він робить. На відміну від темпераменту, характер людини може змінюватися в тій чи іншій мірі упродовж усього життя. Отже, лідерські здібності, темперамент і характер тісно пов'язані між собою і не можуть розглядатись окремо один від одного у руслі нашої теми дослідження.

Перейдемо до результатів емпіричного дослідження. У ході обробки результатів ми чітко визначили лідерів серед старшокласників завдяки результатам по всім методикам. Тип темпераменту та його властивості ми вивчали за допомогою методики Г. Айзенка. Отже, за даною методикою 40% старшокласників є екстравертами, тобто людьми, що направлені на суспільство, оточуючих (22% дівчат та 18% хлопців). Емоційно стійкими є 62% досліджуваних дітей, серед них 18% – меланхоліки, 20% є флегматиками, 26% – холериками та 36% дітей є сангвініками (рис. 1)

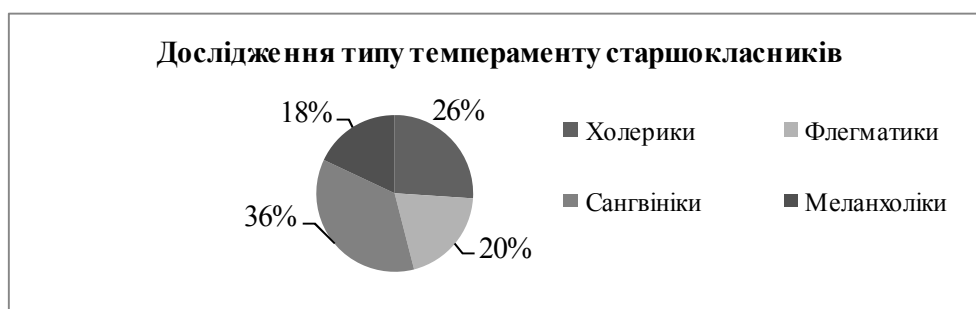

Рис. 1. Розподіл учнів за типами темпераменту

Для діагностики типу акцентуації характеру ми використовували

опитувальник Р. Шмішека. Результати наступні: 40% підлітків, що явно є лідерами у колективі, загалом з легкістю встановлюють контакти, демонструють високу пристосованість до людей, можуть дратувати оточуючих самовпевненістю і високими домаганнями, систематично провокують конфлікти і при цьому активно захищаються. У них багато друзів, знайомих, відкриті для будь-якої інформації, схильні до співчуття. Нижче представлені показники по типах акцентуацій характеру у лідерів (рис. 2)

Рис. 2. Розподіл учнів за типами акцентуацій характеру

Схильність до ризику ми вивчали за допомогою методики О. Шмельова. Аналіз схильності до ризику як риси характеру має важливе значення для прогнозування процесів прийняття рішень у невизначеній ситуації, таким чином, 36% старшокласників мають високий рівень схильності до ризику, 42% – середній рівень, тобто, їх вибір залежить від ситуації і вони не завжди ризикують та 22% не люблять ризикувати, їх можна назвати обережними та виваженими у своїх діях. Зазначимо, що серед тих, хто показав високий результат схильності до ризику є лідери.

Комунікативні та організаційні здібності підлітків вивчали за допомогою методики КОЗ-1. За шкалою оцінок комунікативних та організаторських схильностей визначили, що 12% лідерів мають дуже високий рівень, що говорить про потребу в комунікативній і організаторській діяльності і прагнення до неї. Для них характерні швидка орієнтація у важких ситуаціях, невимушеність поведінки в новому колективі, ініціативність, приймають самостійні рішення, відстоюють свою думку і намагаються, щоб вона була прийнята товаришами. 18% мають високий рівень, тобто вони не губляться у новій обстановці, швидко знаходять друзів, постійно прагнуть розширити коло своїх знайомих, займаються громадською діяльністю, виявляють ініціативу у спілкуванні, із задоволенням беруть участь в організації громадських заходів, здатні

прийняти самостійне рішення у важкій ситуації. Та 6% лідерів мають середній рівень таких схильностей, що свідчить про прагнення до контакту з людьми, не обмежують коло своїх знайомих, відстоюють свою думку, планують свою роботу.

Перейдемо до узагальненої таблиці, що відображає індивідуально-психологічні риси лідерів (табл.1)

Таблиця 1

Індивідуально-психологічні показники	Старшокласники лідери	
	Дівчата (доля у %)	Хлопці (доля у %)
1. Екстраверти	22	18
2. Емоційно стійкі	24	38
3. Переважають сангвініки та холерики	28	35
4. Переважає гіпертимний, емотивний, демонстративний та екзальтований типи акцентуацій	16	24
6. Мають дуже високий, високий чи середній рівні комунікативних та організаторських схильностей	26	10
5. Мають високий рівень схильності до ризику	12	24

Висновки. Лідерство – процес внутрішньої соціально-психологічної самоорганізації і самоврядування в групі. Це явище виникає у системі неофіційних, неформальних відносин. Лідерські здібності, як авторитетний вплив на особистість і групу, не можливо розглядати поза контекстом темпераменту та характеру підлітка.

Практично доведено, що лідерами є ті старшокласники, які емоційно стійкі, мають високий рівень комунікативних та організаторських схильностей, переважають гіпертимний, емотивний, демонстративний та екзальтований типи акцентуацій характеру, мають високі схильності до ризику та є екстравертами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Евтихов О. В. Эффективное лидерство: учеб. пособие. – К. : Проект, 2012. – 132 с.
2. Маклаков А. Г. Общая психология / А. Г. Маклаков. – СПб: Питер, 2001. – 592 с.
3. Ягоднікова В. Формування лідерських якостей старшокласників в особистісно орієнтованому процесі загальноосвітньої школи. / В. Ягоднікова // Наука і освіта: науково-практичний журнал ПНЦ АПН України. – 2004. – С. 15-17.

Усікова М. О.

студентка, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка (м. Суми)
Науковий керівник – к. психол. н., доцент Черенщикова Д. В.

ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Стаття присвячена вивченню психологічних особливостей емоційного інтелекту у юнацькому віці. Висвітлено результати емпіричного дослідження, здійснено порівняльний аналіз у групах, визначених за ознакою статі.

Постановка проблеми. У психологічній науці емоційний інтелект визначається як здатність людини до усвідомлення, прийняття та управління власними емоційними станами і почуттями, а також розуміння емоцій інших людей та здатність до відповідного реагування на них.

Емоційний інтелект формується впродовж життя людини у процесі спілкування зі значущими людьми, а також в процесі професійного розвитку і становлення. Емоційна сфера в юнацькому віці стає більш самостійною та зрілою. Юнаки навчаються аналізувати власні емоційні стани, диференціювати емоції та контролювати зовнішній їх прояв.

Аналіз актуальних досліджень. В експериментальних дослідженнях, спрямованих на вивчення особливостей емоційного інтелекту в юнацькому віці, вивчається його взаємозв'язок з такими індивідуально-типологічними особливостями особистості, як екстраверсія, інтроверсія, також із компонентами самоактуалізації та адаптації до нового колективу.

Емоційність в юнацькому віці постає стійким особистісним утворенням, що характеризується різноманітністю прояву емоцій, збільшенням тривалості емоційних реакцій, здатністю до контролю власних станів, їх ідентифікацією та диференціацією [1].

Мета статті полягає у розкритті психологічних особливостей емоційного інтелекту в юнацькому віці та порівнянні рівня прояву емоційного інтелекту у юнаків та дівчат.

Відповідно до мети дослідження був використаний психодіагностичний інструментарій – опитувальник емоційного інтелекту Д. В. Люсіна [2, с. 3].

Опитувальник емоційного інтелекту Д. В. Люсіна складається з 46 тверджень, на кожне з яких запропоновано 4 варіанти відповіді. Включає такі шкали: емоційний інтелект (здатність до розуміння своїх і чужих емоцій), міжособистісний (розуміння емоцій інших людей), внутрішньоособистісний (розуміння власних емоцій), здатність до розуміння своїх і чужих емоцій, здатність до управління своїми і чужими емоціями. Основними шкалами є міжособистісний та внутрішньоособистісний інтелект [4].

Вибірка формувалася відповідно до наступних показників: основний показник вік (юнацький). Експериментальне дослідження проводилося на базі Сумського державного університету.

Вибірку дослідження склали студенти 1- 6 курсу, загальна кількість опитуваних становить 70 чоловік, з них 35 юнаків та 35 дівчат.

За результатами проведеного психодіагностичного дослідження психологічних особливостей емоційного інтелекту в юнацькому віці, ми отримали наступні показники. За опитувальником дослідження емоційного інтелекту Д. В. Люсіна виявлене наступне відсоткове співвідношення рівнів прояву емоційного інтелекту у студентів юнацького віку (табл. 1).

Таблиця 1

Показники співвідношення рівнів прояву емоційного інтелекту за опитувальником дослідження емоційного інтелекту Д. В. Люсіна у студентів юнацького віку (у %)

Рівень	Шкали									
	МР	МУ	ВР	ВУ	ВЕ	МЕІ	ВЕІ	РЕ	УЕ	ЗЕІ
Дуже високий	7%	7%	7%	18%	8%	11%	8%	9%	17%	10%
Високий	23%	17%	13%	21%	19%	16%	20%	20%	16%	18%
Середній	25%	40%	46%	24%	36%	38%	40%	28%	38%	42%
Низький	15%	23%	26%	27%	26%	14%	23%	23%	16%	9%
Дуже низький	25%	10%	7%	11%	10%	20%	10%	20%	13%	20%

Примітка: МР – розуміння емоцій інших, МУ – управління емоціями інших, ВР – розуміння власних емоцій, ВУ – управління власними емоціями, ВЕ – контроль за експресією емоцій, МЕІ – міжособистісний емоційний інтелект, ВЕІ – внутрішньоособистісний емоційний інтелект, РЕ – розуміння емоцій, УЕ – управління емоціями, ЗЕІ – загальний емоційний інтелект.

Відповідно до логіки вивчення емпіричного матеріалу важливо вивчити співвідношення показників емоційного інтелекту за вибірками хлопців та дівчат юнацького віку шляхом порівняння середніх значень за шкалами опитувальника Д. В. Люсіна.

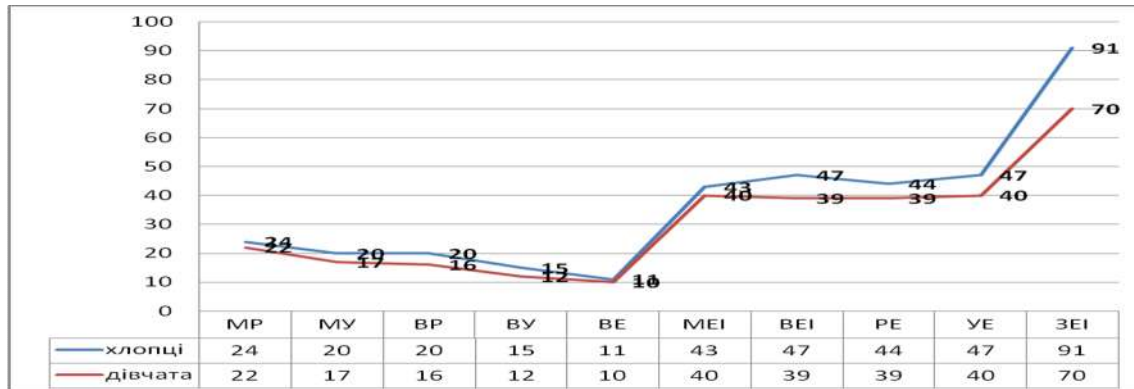

Рис.1: Співвідношення середніх значень показників емоційного інтелекту між субвибірками, визначеними за ознакою статі

За результатами продемонстрованими на графіку (рис. 1) бачимо, що середні значення показників за всіма шкалами прояву емоційного інтелекту набувають вищих показників у групі дівчат. Відповідно, припускаємо, що емоційний інтелект може бути більш розвинений саме у дівчат через те, що їм більш важливо розуміти та управляти як власними емоціями, так і емоціями інших людей. Отримані результати підтверджуються і дослідженням гендерних відмінностей у розвитку емоційного інтелекту, здійсненим І. Н. Анреєвою.

Висновки. За результатами кількісного та якісного аналізу отриманих емпіричних показників емоційного інтелекту в юнацькому віці, з'ясовано, що міжособистісний емоційний інтелект як здатність до розуміння, розрізнення та впливу на емоції інших людей представлений у досліджуваній вибірці показниками переважно середнього рівня прояву і лише 11% респондентів демонструють дуже високий рівень розвитку зазначеної якості.

Внутрішньоособистий емоційний інтелект як усвідомлення власних емоцій, управління ними та контроль за їх проявом найбільше представлений на середньому рівні (40%), натомість високий та дуже високий рівні представлено серед опитуваних сумарним показником у 34%.

Загальний показник емоційного інтелекту як здатності розуміти емоції, розрізняти їх, впливати на емоційний стан та контролювати їхній прояв на дуже високому рівні виявлений у 10% опитаних студентів, у 18% – на високому рівні, у 42% на середньому та у 29% на рівні нижче середнього.

Порівняльний аналіз середніх показників у вибірках, визначених за ознакою статевої приналежності за параметрами психодіагностичного інструментарію, спрямованими на вивчення особливостей прояву емоційного інтелекту, засвідчив переважання отриманих значень у групі дівчат, що свідчить про більш розвинену здатність представниць жіночої статі ідентифікувати та диференціювати власні емоції та емоції інших людей, а також про їхню схильність до інтроспекції, самоаналізу, рефлексії та здатності давати і отримувати зворотній зв'язок.

Перспективами подальших наукових пошуків в означеній сфері наукових психологічних досліджень можуть бути вивчення впливу емоційного інтелекту на адаптацію студентів до вищого навчального закладу, впливу емоційного інтелекту на партнерські взаємини в юнацькому віці, визначення взаємозв'язку емоційного інтелекту з самоактуалізацією особистості та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Власова О. І. Теоретико-методичні засади дослідження емоційного інтелекту як інтраіндивідуальної властивості особистості / О. І. Власова, М. А. Березюк // Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. пр. – Луганськ: Вид-во СЛУ, 2004. – № 2(7). – С. 175-181.
2. Люсин Д. В. Новая методика для измерения эмоционального интеллекта : опросник ЭМИн / Д. В. Люсин // Психологическая диагностика. – 2006. – № 4. – С. 3-22.
3. Панкратова А. А. Эмоциональный интеллект: модель и проблемы диагностики / А. А. Панкратова, Н. В. Каленова // Современная психология: от теории к практике: материалы XV Междунар. научн. конф. студентов, аспирантов и молодых ученых «Ломоносов – 2008» / Московский государственный университет. – М.: Изд-во МГУ, 2008. – Час.3. – С. 323-326.
4. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие / Д. Я. Райгородский. – Самара: Издательский Дом «БАХРАМ-М», 2008. – 672 с.

Хаддад Моханнад, Бадер Дауд,
Аль Фалахат Маджд

студенты, Сумской государственной
университет (г. Сумы),

Ворона Н. А.

преподаватель, Сумской государственной
университет (г. Сумы)

ХРИСТИАНСКИЕ ПРАЗДНИКИ В ИОРДАНИИ

В статье говорится о православных христианских праздниках в Иордании, особенностях богослужения, христианских традициях иорданцев.

Ключевые слова: христианство, Иордания, православие, традиции, христианские праздники.

Большинство людей привыкло связывать возникновение христианства только с землями Палестины и современного Израиля. Но именно с восточного берега, который сейчас относится к территории Иордании, вошел в воды реки Иордан Иисус Христос для совершения обряда крещения. Это официально признано всеми христианскими церквями, о чем свидетельствуют официальные документы, находящиеся в распоряжении правительства королевства [2]. Землю, обетованную Господом, пророк Моисей увидел с высокой горы, расположенной на территории нынешней Иордании. До сих пор идут споры о местонахождении печально известных библейских городов Содом и Гоморра, но иорданцы точно покажут соляной столб, в который превратилась любопытная жена Лота. С христианской историей связаны также гора Небо и расположенный неподалеку город Мадаба, где в церкви Святого Георгия сохранилась древнейшая в мире мозаичная карта Палестины. Но главная христианская святыня Иордании для каждого православного – место Крещения Спасителя [3].

Современная Иордания – страна многоконфессиональная. Конечно, как и в остальных арабских странах, большинство населения здесь исповедует ислам. К христианским церквям, по разным данным, принадлежит от 3 до 6% населения (3% составляют не больше 250 тысяч человек). Православные Иордании – по-арабски «рум-ортодокс», то есть греко-православные – принадлежат к Иерусалимской православной

церкви с центром в Иерусалиме. Иерусалимская церковь (наряду с Александрийской и Атиохийской) являются наиболее древними из ныне существующих автокефальных православных церквей, они признаны апостольскими (основаны непосредственно апостолами). Эта церковь является автокефальной, т.е. самоуправляющейся. Можно сказать, что из всех христианских конфессий Иордании православная является наиболее многочисленной и наиболее влиятельной.

Все иорданцы (и христиане в этом не являются исключением) очень любят праздники, уделяют им большое внимание. Национальные праздники в Иордании часто имеют религиозные корни. Каждый год 15 января здесь отмечают День Дерева (Arbor Day), его празднование длится целых три дня. К этому празднику относятся с особым трепетом и называют его праздником природы. Священным деревом у Иорданцев считается пальма, потому что по иорданской легенде Мария родила Иисуса под пальмой. Согласно традиции по всей стране в эти дни высаживают десятки тысяч деревьев. В этом мероприятии принимают участие очень многие люди, от рядовых граждан до государственных служащих, чиновников самого высокого ранга и даже королевская семья.

Но к самым большим для христиан праздникам, конечно, относятся Рождество, Пасха и Крещение. Иордания является на сегодняшний день единственной страной в мире, где христиане всех конфессий празднуют Рождество и Пасху одновременно. В 1975 году лидеры иорданских христианских церквей договорились о совместном праздновании Рождества 25 декабря по Григорианскому календарю. Пасха празднуется всеми христианами Иордании по Юлианскому календарю [5].

Празднование Рождества начинается с вечера 24 декабря. Ближе к дате празднования многие украшают дома красивыми огоньками и звёздами. За день до праздника женщины готовят рождественский пирог. На рождественский стол иорданцы обязательно подают фаршированную индейку. Столы уставлены различными салатами, рубленным мясом, запеченными баклажанами, которые дополняют йогуртом и виноградными листьями, приправленными томатным соусом. Дети просыпаются рано и поскорей стремятся открыть свои подарки. На Рождество многие люди предпочитают навещать своих друзей и близких.

Также здесь существует традиция проводить этот праздник со своими родителями. И, конечно же, подавляющее большинство людей на Рождество стараются побывать на церковных служениях.

Празднование Пасхи в Иордании мало чем отличается от празднования у славян. Точно так же празднику предшествует самый длительный и трудный пост. За неделю до иорданской Пасхи празднуется Пальмовое, а не Вербное воскресенье. Пальмовыми ветками украшают, например, церковные ворота. На Страстную (у иорданцев – Чёрную) пятницу верующие люди держат очень строгий пост – голодают. Последнюю неделю перед Пасхой иорданские христиане стараются посещать все церковные богослужения.

Иорданцы, как и славяне, красят к этому празднику яйца, а при встрече приветствуют друг друга словами: «Христос Воскрес» и Воистину воскрес!» Иорданский «пасхальный кулич», хотя тоже сделан из сдобного сладкого теста, по виду больше напоминает круглое пирожное, по-арабски он называется «маамуль». Как и на Рождество, на Пасху принято навещать родственников и друзей, делать подарки.

Но наибольший интерес и для паломников-христиан, и для обычных туристов из других стран представляет празднование в Иордании Крещения. На реке Иордан, месте Крещения Иисуса Христа с иорданской стороны, рядом с храмом святого Иоанна Предтечи здесь организован религиозно-археологический заповедник «Место Крещения Иисуса Христа на Иордане», оборудованы помост и ступеньки для паломников, которые совершают омовение в священных водах Иордана.

Известно, что момент вхождения Иисуса в воды Иорданские сопровождался многими знамениями. Когда Иисус принял крещение, и на Него снизошел Дух Святой, воды Иордана пошли вспять. Это знамение с тех пор повторяется ежегодно: накануне Крещения православные пускают по реке деревянные кресты с зажженными свечами, река уносит их в Мертвое море, а 19 января неизменно приносит обратно!

После молитвы владыки трижды одновременно забрасывают на длинных веревках серебряные кресты с привязанными к ним цветами и зелеными ветвями. Тут же выпускается пара голубей как символ сошествия Святого Духа. «В этот же день обычно пресная вода Иордана

становится солёной. За этим незабываемым действием ежегодно наблюдают тысячи людей: воды реки поворачиваются вспять, вода «играет», освящаясь святым духом, а ветви деревьев, растущих по берегам, опускаются к самой поверхности воды» [1].

Этим чудесным явлением давно заинтересовались учёные. Специалисты по ядерной физике зафиксировали: каждый год 19 января на Землю обрушиваются интенсивные потоки нейтронов, а мощность нейтронного облучения нашей планеты возрастает в 100-200 раз. «Максимальная интенсивность потока приходится на область Мертвого моря, – не потому ли гнутся деревья на берегах реки Иордан? Интенсивные нейтронные «атаки» обладают стерилизующим действием, то есть все вредоносные вирусы и бактерии уничтожаются», значит, исцеление и очищение иорданской крещенской водой имеет и научное подтверждение [4].

Но тысячи туристов и паломников, ежегодно прибывающих в Иорданию не только на Крещение или другие христианские праздники, обычно не ищут научных объяснений, а просто удивляются, восхищаются, получают незабываемые впечатления от праздничной атмосферы, интересных мест, от общения с очень радушными и позитивными местными жителями. Эту атмосферу празднования, гостеприимства и демократичности современной Иордании мы и попытались передать в своей статье.

ЛИТЕРАТУРА

1. В Крещение на реке Иордан ежегодно происходит чудо... [Электронный ресурс] – Режим доступа: vichuga-voskr.cerkov.ru/2014/01/12/kreshhenie-proisxodit-chudo/
2. Иордания: о стране [Электронный ресурс] – Режим доступа: www.yukrest.ru/ru/?m=1524
3. Кедров В. Иордания: история и современность [Электронный ресурс] / В.Кедров // Иордания: история и современность. – Режим доступа: <http://ria.ru/report/20060404/45156945.html#ixzz41bXwzGiM>
4. Крещенская вода: научные доказательства чудесных свойств. [Электронный ресурс] – Режим доступа: pravsobor.kz/1_shagi_v_hrame/pro.../Nayka_sv_voda.html
5. Християни Йорданії вже 40 років святкують Різдво і Великдень разом [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://catholicnews.org.ua>

Щербак Б. О.

Evo Roofing Systems
(Vancouver, Canada)

Сахарова І. О.

студентка, Сумський державний
педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми).

ВПЛИВ РОЗЛУЧЕННЯ НА ГОТОВНІСТЬ ЖІНОК ДО МАТЕРИНСТВА

У статті розкриваються особливості переживання жінками, які не мають дітей, такої критичної ситуації, як розлучення. Зокрема, проаналізовано основні причини стресу і способи компенсації викликаной ним внутрішньої тривоги і напруженості.

Ключові слова: материнство, психологічна готовність до материнства, розлучення, критична ситуація, стрес.

Постановка проблеми. Готовність до материнства – це стан особливої налаштованості жінки на те, щоб усвідомлено прийняти рішення стати матір'ю: народити, навчити, виховати дитину, забезпечити її, ввести у соціум, допомогти соціалізуватися. У майбутньому це зіграє велику роль у вихованні народжуваної дитини, подальшому її розвитку та визначить дитячо-батьківські відносини. Чи буде жінка готова до материнства залежить не тільки від самої неї, а й від найближчого її оточення. Неабиякий вплив на готовність жінки до материнства справляє розлучення як критична життєва ситуація.

Наукова психологічна література має досить велику кількість класифікацій ситуацій, які можуть бути віднесені до критичних: напружена ситуація (М. І. Дьяченко, Л. І. Кандибович), екзистенціальна ситуація (В. Франкл), конфліктна ситуація (К. Левін), важка життєва ситуація (А. Я. Анцупов, А. І. Шипілов), ситуація психологічної кризи (А. Г. Абрумова). Найбільш змістовне визначення було представлено Ф. Є. Василюком, що позначив критичну ситуацію як ситуацію неможливості, в якій людина стикається з неможливістю реалізації внутрішніх потреб життя [2]. Всі ці визначення підходять під опис ситуації розлучення подружжя.

Суб'єктивний компонент ситуації розлучення, як відображення даних зовнішніх обставин, їх інтерпретація і переживання, відіграє

провідну роль у віднесенні цієї життєвої ситуації до критичної, оскільки суб'єктивні особливості сприйняття, розуміння і реагування свідчать про значущість і критичність ситуації на особистісному рівні. Особливо негативний вплив розлучення має на процес формування готовності жінки до материнства [4].

Психологічна готовність до материнства розглядається як здатність матері забезпечити адекватні умови для розвитку дитини, що проявляється у визначеному типі материнського відношення і як специфічне особистісне утворення, основу якого складає суб'єктивна орієнтація на ставлення до дитини. Фактори, що впливають на формування материнства досліджували І. В. Ващенко, Н. В. Даниленко, Н. П. Коваленко, Г. Г. Філіппова.

Сучасні молоді батьки вкрай рідко орієнтовані на виконання материнських і батьківських ролей. Функції матері не займають центрального місця у самосвідомості сучасної жінки. Тому дослідження даної проблеми та розробка системи психолого-педагогічних засобів для підвищення рівня готовності до материнства дуже важлива на сьогоднішній час.

Брутман В. І. [1] визначає материнство як одну з соціальних жіночих ролей, на зміст якої детермінуючий вплив роблять суспільні норми і цінності. Успішне виконання материнських функцій, виховання дитини неможливе без психологічної готовності до народження дитини високого рівня, особливо якщо це перша вагітність. В цей період як ніколи важлива підтримка близьких людей.

На сьогоднішній день існує безліч причин, які можуть впливати успішну психологічну готовність до материнства, починаючи від біологічних та закінчуючи духовними [3].

Такими причинами можуть бути *родинні* (субкультура спілкування у батьківській сім'ї; розлучення; розмиті сімейні ролі; порушення стосунків по жіночій лінії; відсутність материнської жіночої ініційованості протягом трьох поколінь).

В ситуації розлучення у жінки зростає почуття незадоволеності, яке обумовлене, як правило, розчаруванням, почуттям краху надій і ілюзій. Обмірковування можливості розлучення найбільшою мірою пов'язані з

внутрішньо особистісними конфліктами, а отже, з депресією, підвищеною тривожністю, амбівалентністю настроїв, мінливістю бажань, різними страхами, напруженістю. Двома полюсами внутрішніх конфліктів, як правило, стають бажання справляти сприятливе враження на оточуючих і бажання розірвати подружні стосунки та показати тим самим себе в негативному світлі; особисте переконання у непорушності шлюбу, необхідності його збереження заради майбутньої дитини і прагнення розірвати обтяжливі сімейні узи [2; 4].

Етап ліквідації сімейної системи характеризується гнівом, смутком, страхом, почуттям провини і безпорадності, жалістю до себе, відчуттям втрати, злістю, бажанням відплати і т.д. Саме ступінь вирішеності внутрішніх конфліктів і обумовлює переважаючий настрій – негативний або позитивний. Часто жінкам властиві різкі перепади настрою, при яких почуття нерішучості, тривоги, сприйняття розлучення як трагедії, жалю про минуле, емоційна прихильність до колишнього партнера змінюються оптимізмом, цікавістю, піднесенням настрою, небажанням бачити і чути колишнього партнера. у жінок переважають почуття провини, депресії, страху, особистої неспроможності, втрата сенсу життя, невпевненість у собі, труднощі в адаптації у зв'язку з матеріальним становищем і занепокоєністю благополуччям дітей [4].

В результаті проходження зазначених стадій розлучення у жінок часто виявляються порушення у готовності до материнства. Так, Г. Філіпова [5;6] визначає такі їх характеристики:

- 1) емоційна і психологічна незрілість, низька толерантність до стресів, нестриманість афектів;
- 2) зосередженість на власних проблемах, надмірне переживання відчуття несправедливості та нестачі любові;
- 3) не вирішеність дитячих та підліткових конфліктів;
- 4) неповнота структури батьківської сім'ї; фіксуються факти розлучення та фізичного насильства в третьому чи четвертому поколінні;
- 5) у родинній історії існує паттерн відмови від дитини;
- 6) емоційна залежність від матері, незважаючи на те, що стосунки з нею можуть бути негативними;

7) агресивна, директивна і холодна характеристика поведінки матері;

8) дитина розглядається як джерело психологічних проблем, страху і тривоги; психологічна цінність дитини є заниженою і має декларативний характер.

Розлучення та його наслідки можуть провокувати появу таких типів готовності до материнства як:

1) відмова від материнства (даний психологічний тип характеризується низьким рівнем зрілості та відповідальності, високою емоційною незрілістю, а також переважанням примітивних захисних механізмів, відсутністю мотивації до народження дитини і зміни життя у зв'язку з її народженням);

2) психологічна готовність до функціонального материнства (рівень відповідальності вище, емоційної зрілості – нижче, середній рівень залежності і сили Его, переживання захисних механізмів регресії і заміщення. Частковий, фрагментарний характер зрілості готовності до народження виявляється лише в зовнішніх проявах, на поведінковому і соціальному рівні. У структурі особи жінки немає цінності дитини, мотивації до її розвитку).

Крайнім проявом неготовності жінки до материнства є відмова від дитини.

Таким чином, психологічна готовність до материнства є складним особистісним утворенням, що не зводиться до дихотомічної моделі «готовність-неготовність» і залишається маловивченим питанням у психології. Одним із чинників, які заважають адекватному становленню материнської поведінки, є розлучення, як форма критичної ситуації для подружжя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брутман В. И. Психологические феномены, возникающие в связи с нежеланной беременностью / В. И. Брутман // Психология сегодня. – Вып.4. – 1996. – С. 150-151.
2. Гришунина Е. В. Когнитивно-эмоциональная структура переживаний сложных ситуаций (на примере миграции и развода) / Е. В. Гришунина // Консультативная психология и психотерапия. – 2011. – №4. – С. 130–150.
3. Нестерова О. Є. Підвищення рівня психологічної готовності до материнства як завдання лікаря жіночої консультації / ВІСНИК Київського національного університету імені Тараса Шевченка/ Соціологія. Психологія. Педагогіка. – № 22-23, 2005. – С. 36-39

4. Седельников С. С. Позиции супругов и типологические особенности реакции на развод / С. С. Седельников // Социологические исследования. – 1992. – №2. – С. 38–46.

5. Филиппова Г. Г. Материнство: сравнительно-психологический подход // Психологический журнал / Г. Г. Филиппова, 1998. – №5. – С. 81–88.

6. Филиппова Г. Г. Девять месяцев, меняющих жизнь // Семья и школа / Г. Г. Филиппова, 2001. – № 3. – С. 14–17.

УДК 159.923.31

Щербак Т. І.

к. психол. н., доцент, Сумський
державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми),

Сахарова І. О.

студентка, Сумський державний
педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми)

ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ЖІНКИ ДО МАТЕРИНСТВА

У статті розкриваються особливості психологічної готовності жінок до материнства. Розглянуто вагітність як етап формування материнської поведінки. Визначено показники психологічної готовності до материнства.

Ключові слова: материнство, психологічна готовність до материнства, вагітність, стратегія виховання.

Постановка проблеми. Готовність до материнства – це стан особливої налаштованості жінки на те, щоб усвідомлено прийняти рішення стати матір'ю: народити, навчити, виховати дитину, забезпечити її, ввести у соціум, допомогти соціалізуватися.

Вагітність – це безперечно найщасливіший період життя для кожної жінки. Він стає переломною подією всього існування. Особливо якщо це перша вагітність. Психологічна готовність жінки до вагітності та материнства і її методи формування на даний момент набирають все більшої актуальності. Це пов'язано із зростанням демографічної проблеми, збільшенням кількості народження небажаних дітей, тобто тих, поява яких супроводжується не радістю і готовністю виховувати та любити свою дитину, а перешкодою на шляху до мети.

У сучасному сьогоднішньому спостерігається зростання народження незапланованих дітей, які є не бажаними та викликають негативні наслідки у вигляді абортів. Проблема збільшує і соціально-економічне

становище сім'ї, що не дає бути впевненим у завтрашньому дні, а значить, і ставить під сумнів повноцінне виховання дитини, що не сприяє позитивній психологічній готовності. На готовність до материнства також впливає і кар'єрне прагнення жінок в сучасному світі, що призводить у свою чергу до пізнього народження дитини.

Серйозний вклад у розробку цих питань зробили: А. І. Захарова, С. Ю. Мещерякова, Ю. Е. Скоромної, Г. Г. Філіппова та інші. Відповідно до їх досліджень, психологічна готовність до материнства розглядається як здатність матері забезпечити адекватні умови для розвитку дитини, що проявляється у визначеному типі материнського ставлення і як специфічне особистісне утворення, основу якого складає суб'єктивна орієнтація на ставлення до дитини. Проте, до сьогоднішнього часу в дослідженнях особливостей прояву феномену готовності до материнства та його психологічного змісту вчені не дійшли згоди.

Психологічна готовність до материнства визначається як складне утворення особистості, що визначає та впливає на всю поведінку жінки по відношенню до себе як до майбутньої чи реальної матері та до дитини, як до незалежного від неї суб'єкта.

Психологічна готовність до материнства формується впродовж всього життя під впливом багаточисленних біологічних та соціальних факторів, оскільки готовність до материнства має з одного боку потужну інстинктивну основу, а з іншого, виступає як особистісне утворення, в якому відображується весь попередній досвід її взаємин зі своїми батьками, однолітками, чоловіком і іншими людьми.

Важливим є той факт, що психологічна готовність до материнства відіграє велику роль у гармонійному розвитку особистості дитини [2].

Тож низька психологічна готовність дуже негативно впливає на сам процес вагітності, викликаючи порушення, які можуть починатися від легкого токсикозу аж до загрози переривання вагітності.

Одним із основних етапів у формуванні материнської поведінки є період від зачаття до народження дитини, тобто вагітність. В цей час в організмі та психіці жінки відбуваються глобальні зміни, які готують її до материнства. Формується ставлення до своєї дитини, власне «Я» відходить

на другий план, більшість часу жінка думає про свою вагітність та змінює стиль свого життя [1].

В розвитку материнського почуття беруть участь образ майбутньої дитини, сімейні та культурні моделі материнства, власний досвід. За змістом, клас потреб в материнстві – це потреба в переживаннях, що вже відомі за своїм досвідом або уявленням та виникають при взаємодії з дитиною та виконанні всіх материнських функцій.

Після потреб, в структурі психологічної готовності до материнства стоять інтереси: інтерес до материнських функцій, інтерес до дітей та пізнавальний інтерес. Інтерес до дітей – це емоційний тон, який набуває процес пізнання, виявляється в увазі до дитини [3].

При високій психологічній готовності до материнства спостерігається стійкий інтерес до будь-якої активності дітей, особливо дітей молодшого віку. Це спостерігається навіть у поведінці жінки: вона стає більш уважна до малят, при спілкуванні з ними намагається усіляко догодити їм.

Інтерес до материнських функцій – це пізнавальна орієнтація на зміст материнських функцій. При високій готовності жінка цікавиться змістом обов'язків матері та вважає їх цікавими та необтяжливими.

Пізнавальний інтерес – орієнтація на інформацію про виховання дітей, про особливості перебігу вагітності, пологів, психічного та фізичного розвитку дитини. При високій готовності до материнства навіть досвідчена мати буде шукати нову сучасну інформацію про дитину.

Мещерякова С. Ю. виділяє декілька груп показників психологічної готовності до материнства [4, с. 5].

У першу групу включені особливості комунікативного досвіду жінок з їх раннього дитинства. Якщо досвід спілкування з близькими був позитивним, це означає, що стартові умови для формування суб'єктного відношення до інших людей були сприятливими і основа для формування суб'єктного відношення до своєї дитини закладена.

До показників другої групи віднесені переживання жінкою відношення до дитини, що ще не народилася. Найбільш сприятливою ситуацією для майбутньої материнської поведінки є бажаність

дитини, наявність суб'єктного відношення матері до немовляти, що ще не народилося, яке виявляється в любові до нього, уявній або вербальній адресованості, прагненні інтерпретувати рухи плоду як акти спілкування.

Третю групу показників склали установки на стратегію виховання дитини. Те, як майбутня мати має намір здійснювати догляд за ним, з точки зору автора, також свідчить про переважання суб'єктного або об'єктного відношення до дитини.

Отже, народження дитини приносить багато змін, до яких жінка має бути готова. Така готовність виявляється у прагненні жінки до самоздійснення, що набуває особистісного смислу, перетворюється на особистісну диспозицію, орієнтуючи її на буття, пов'язане з тенденцією її постійного розвитку, що реалізується в усвідомленому бажанні бути гідною матір'ю та виховати дитину.

ЛІТЕРАТУРА

1. Нестерова О. Є. Підвищення рівня психологічної готовності до материнства як завдання лікаря жіночої консультації / Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка / Соціологія. Психологія. Педагогіка. – № 22-23, 2005. – С. 36-39.
2. Филиппова Г. Г. Материнство: сравнительно-психологический подход / Г. Г. Филиппова // Психологический журнал, 1998. – №5. – С. 81–88.
3. Филиппова Г. Г. Девять месяцев, меняющих жизнь / Г. Г. Филиппова // Семья и школа. – 2001. – № 3. – С. 14–17.
4. Мещерякова С. Ю. Психологическая готовность к материнству / С. Ю. Мещерякова // Вопросы психологии. – 2000. – №5. – С. 18–27.
5. Мещерякова С. Ю. Изучение психологической готовности к материнству как фактора развития последующих взаимоотношений ребенка и матери / С. Ю. Мещерякова, Н. Н. Авдеева, Н. И. Ганошенко // Соросовские лауреаты. Философия. Психология. Социология. – М., 1996. – №3. – С. 58 – 64.

Щербакова І. М.

к. філос. н., доцент, Сумський
державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми),

Голуб Г. В.

студентка, Сумський державний
педагогічний університет імені
А. С. Макаренка (м. Суми)

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СВОБОДИ І ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В СИСТЕМІ СМИСЛОЖИТТЄВИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

У статті подано психологічну характеристику свободи і відповідальності особистості. Визначено зміст поняття «смысловиттєві орієнтації». Наведеної результати емпіричного дослідження свободи і відповідальності в системі смысловиттєвих орієнтацій студентів-психологів.

Ключові поняття: свобода, відповідальність, смысловиттєві орієнтації, ціннісні орієнтації.

Постановка проблеми. Свобода і відповідальність особистості завжди були в центрі уваги науковців. Це пояснюється тим, що ці наукові категорії особливим чином відображають якісну та змістовну наповненість життя людини. Найбільш активно свобода і відповідальність досліджуються в рамках гуманістичного напрямку психології, зокрема психологічного екзистенціалізму, що дозволило її представникам змістовно обґрунтувати вищеназвані дефініції.

Сьогодні світ переживає складну епоху технологізації і глобалізації, гублячи справжні загальнолюдські орієнтири. Ми є свідками трансформаційних змін свободи і відповідальності, що можуть призвести до втрати автентичності особистості. Саме тому, особливо актуальним сьогодні є вивчення свободи і відповідальності в системі ціннісних орієнтацій молоді, зокрема студентів, що створюють творчий потенціал нації.

Аналіз актуальних досліджень. Дослідженням проблеми свободи і відповідальності особистості займалися такі вчені: А. Маслоу, А. Роше, А. Уайтхед, В. Франкл, Ж.-П. Сартр, Е. Фромм, І. Кант, Ф. Ніцше, К. Альбуханова-Славська, Н. Бердяєв, С. Рубінштейн та інші.

Мета статті – визначити психологічні особливості свободи і відповідальності в системі смисложиттєвих орієнтацій особистості.

Виклад основного матеріалу. Смисложиттєві орієнтації є системоутворюючою ланкою цінностей та мотивів особистості. Смисложиттєві орієнтації тлумачаться як: домінуючі ціннісні установки та потреби в рамках конкретної смислової системи (І. В. Ведін); система домінуючих цінностей та мотивів (Є. З. Басіна); свідомо прийняті ціннісні орієнтації (І. Е. Бекешкіна); ключові цінності особистості (Т. М. Титаренко); суб'єктивно-психологічні часові вектори самореалізації особистості – «цілі в житті», «інтерес до життя» і «задоволеність самореалізацією», що відображають їх співвіднесеність з психологічним майбутнім, теперішнім та минулим особистості (Д. О. Леонтьєв).

В системі смисложиттєвих орієнтацій особистості важливе місце посідають цінності свободи і відповідальності. Важливим моментом є визначення місця свободи і відповідальності в системі смисложиттєвих орієнтацій особистості.

Психологи виділяють зовнішню і внутрішню свободу [1; 2; 3]. Так Г. Балл дає таке визначення: свобода, у загальному сенсі, – це сукупність умов (зовнішніх або внутрішніх – якщо йдеться про психологічну свободу), що сприяють гармонійному розгортанню та виявленню різнобічних можливостей особистості (зокрема, шляхом подолання перешкод для цього). Несвободу можна визначити як сукупність умов, що перешкоджають розгортанню і виявленню згаданих можливостей [1].

На переконання М. І. Лапіна, свобода – є вищою цінністю людського життя, що втілює «такі суспільні, соціокультурні стосунки між індивідами, які відкривають простір здатностям індивідів переборювати відчужені форми їх діяльності та інші обмеженості існуючої культури та соціальних відношень, творити нове, брати участь в інноваційних процесах» [3].

Зазначимо, що «особистісна свобода визначається індивідуально-психологічними та соціально-психологічними характеристиками. Індивідуально-психологічними характеристиками особистісної свободи є потребово-мотиваційні (цілі, цінності, сенс, що визначають спрямованість діяльності) та інструментальні (знання, вміння, навички, способи виконання дій, стилі поведінки, вольові якості тощо). Соціально-

психологічні складові особистісної свободи представлені сукупністю усіх характеристик особливостей взаємодії із соціумом». Отже «...природне прагнення людей до свободи має супроводжуватися усвідомленням відповідальності як внутрішнього механізму самоконтролю (вільний індивід як суб'єкт життєдіяльності завжди має нести відповідальність як перед собою, так й перед іншими)» [7, с. 86-88].

Свобода особистості нерозривно пов'язана з відповідальністю. Вітчизняний психолог С. Л. Рубінштейн розглядав відповідальність у системі моральних почуттів особистості: об'єктивні обов'язки, що реалізуються у ставленні до інших людей трансформуються в обов'язки у ставленні людини до самої себе, вони формують моральні почуття, серед яких відповідальність посідає провідну позицію [5, с. 567].

Т. Сидорова [6] в загальній структурі відповідальності виділяє:

- зовнішню структуру, що складається з наступних елементів: суб'єкта відповідальності (хто відповідає); об'єкта відповідальності (за що відповідає); інстанції відповідальності (перед ким відповідає);
- внутрішню структуру, яка включає: правильне розуміння людиною соціальних норм (правових і моральних) відповідальної поведінки; передбачення наслідків своєї діяльності; відповідальну мотивацію відповідальної поведінки (систематичне виконання своїх обов'язків, доведення дорученої справи до кінця і т. п.).

В контексті досліджуваної проблеми, цікавим є творчий доробок Ж. Піаже, який створив концепцію відповідальної поведінки особистості. На першій стадії виявляється «об'єктивна» відповідальність, а вже на вищій – «суб'єктивна». Вчений визначив і довів, що в своєму індивідуальному розвитку дитина, проходить шлях від морального реалізму до автономної моралі [4].

Задля з'ясування свободи і відповідальності в системі смисложиттєвих орієнтацій студентів-психологів ми провели емпіричне дослідження, у якому взяли участь 37 респондентів, студентів денної форми навчання 2-го та 3-го курсів, спеціальності «Практична психологія».

Вибіркову сукупність склали 37 чоловік, а саме: студенти 2-го курсу (серед яких 17 дівчат) та студенти 3-го курсу (серед яких 17 дівчат та

3 хлопця). Середній вік респондентів (для 2-го курс) 19 років, та 20 років (для студентів 3-го курсу).

Аналіз результатів дослідження за методикою «ДУМЕОЛП» (І. Г. Тимощука) свідчить про домінування у респондентів середнього рівня морально-етичної відповідальності (рис. 1).

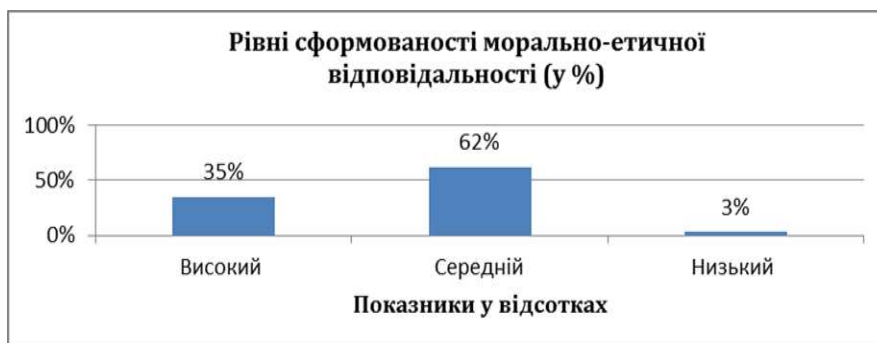

Рис. 1. Рівні сформованості морально-етичної відповідальності (у%)

Варто зазначити, що високий рівень морально-етичної відповідальності мають 13 респондентів (35%), середній – 23 (62%) та низький – 1 респондент (3%). В групі респондентів переважає середній рівень сформованості морально-етичної відповідальності, що в цілому свідчить про позитивний результат.

Відтак, враховуючи рівні сформованості морально-етичної відповідальності ми використали методику «Рівень суб'єктивного контролю» Дж. Роттера адаптовану Е. Ф. Бажиним, С. А. Голикіною (табл. 1).

Таблиця 1

**Показники рівнів СК за методикою «Рівень суб'єктивного контролю»
Дж. Роттера (N = 37)**

Рівні	Шкали													
	Зі		Ід		Ін		Іс		Ів		Ім		Із	
	К.	%	К.	%	К.	%	К.	%	К.	%	К.	%	К.	%
Високий	7	19	10	27	10	27	8	21	6	16	6	16	8	22
Середній	25	67	22	60	17	46	22	60	24	65	20	54	19	51
Низький	5	14	5	13	10	27	7	19	7	19	11	30	10	27

Характерним, для респондентів є максимальний середній показник у групі за шкалами: Зі – «Шкала загальної інтернальності» – 67% респондентів, Ів – «Шкала інтернальності в області виробничих відносин» – 65%.

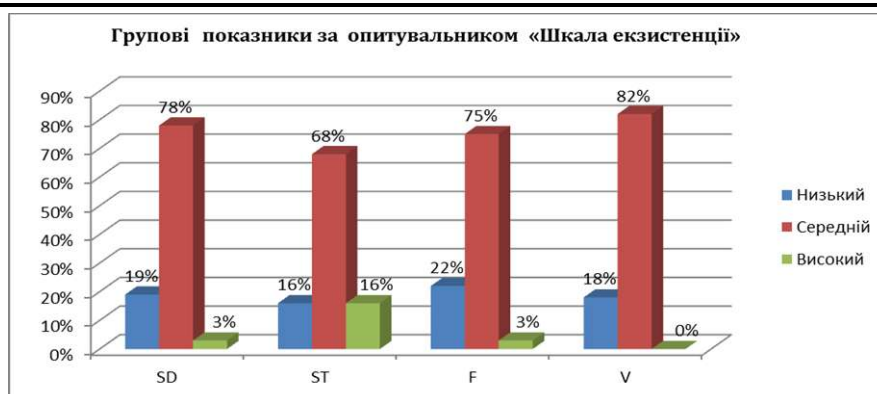

Рис. 2. Групові показники за опитувальником «Шкала екзистенції» (у %)

Отже, ми бачимо, що у респондентів переважають середні показники. Шкала «самодистанціювання» SD має максимальний середній показник – 78%; шкала «самотрансценденція» – 68%; «свобода» F – 75% та шкала «відповідальність» V – 82% респондентів отримали середні показники.

Рис. 3. Показники термінальних та інструментальних цінностей (у %)

Отже, групові показники термінальних та інструментальних цінностей демонструють нам домінування серед термінальних цінностей: здоров'я (18 респондентів), любові (7 респондентів) та активного діяльнісного життя (5 респондентів), а серед інструментальних: самоконтроль (9 респондентів), життєрадісність-освіченість (по 4 респонденти), вихованість та відповідальність (по 3 респонденти).

Таблиця 2

Групові показники дослідження смисложиттєвих орієнтацій (СЖО)

Д. А. Леонтьєва (N = 37)

Рівні	Субшкали											
	Цілі в житті		Прцес життя		Результати вність життя		Локус контролю – «Я»		Локус контролю – життя		Загальний показник ЖО	
	К.	%	К.	%	К.	%	К.	%	К.	%	К.	%
Високий	10	30	5	13	5	13	9	24	7	19	8	22
Середній	22	57	20	54	22	60	18	49	16	43	21	56
Низький	5	13	12	33	10	27	10	27	14	38	8	22

Аналіз результатів емпіричного дослідження за методикою смисложиттєвих орієнтацій (СЖО) Д. А. Леонтьєва свідчать про переважання середніх показників за субшкалами в групі. Шкала «Цілі в житті» – 57% (22 респонденти). Шкала «Процес в житті» – 54% (20 респондентів) отримали середні показники.

Даний результат – ознака не повної задоволеності своїм життям у сьогоденні. Шкала «Результативність життя» – 60% (22 респонденти) відображає оцінку пройденого відрізка життя, відчуття того, наскільки продуктивна і осмислена була прожита її частина.

Таблиця 3

Групові показники за методикою «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» С. С. Бубнова (N = 37)

Шкали	Кількісні показники	
	кількість	у %
Відпочинок	13	35
Матеріальне забезпечення	0	0
Насолода прекрасним	2 (+1)	8
Допомога іншим	15 (+2)	46
Любов	1(+1)	5
Пізнання нового	1(+2)	8
Високий соц. статус	0	0
Повага інших	5 (+1)	16
Соц. активність	+1	3
Спілкування	+2	5
Здоров'я	0	0

Таким чином, ми маємо наступні групові показники за методикою «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» С. С. Бубнова: найбільшу кількість балів респонденти отримали за шкалами: «допомога іншим» – 46%, «відпочинок» – 35% та «повага інших» – 16%.

Рис. 4. Визначення змісту понять «відповідальність» (у %)

З рисунка 4 видно, що переважна більшість респондентів визначила свободу, як «вільність у виборі, думці, інтересі» і т.п. – 40%, а відповідальність, як відповідальність за власні слова, дії, вчинки і т.п. – 49%.

З метою аналізу взаємозв'язку між шкалами методик ми застосували кореляційний аналіз Пірсона (табл. 5).

Таблиця 5

Коефіцієнт кореляції Пірсона

Шкали	«Шкала екзистенції» SD	«Шкала екзистенції» F	«Шкала екзистенції» V	СЖО Цілі
«Шкала екзистенції» F	(r) = 0,999 (p) 0,001	-	(r) = 0,999 (p) = 0,01	(r)= 0,999 (p)= 0,01
«Шкала екзистенції» V	(r) = 1,000 (p) = 0,001	(r) = 0,999 (p) = 0,01	-	(r)= 0,997 (p) = 0,01

Аналізуючи показники таблиці 5, можемо зробити висновок, що вищевказані тенденції свідчать про зв'язок середньої та високої сили за вказаними шкалами, що дозволяє стверджувати про достовірність отриманих результатів.

Висновки. Емпіричне дослідження дозволило виявити у студентів високий та середній рівні сформованості морально-етичної відповідальності та відповідальності, як «цінності», а також середній рівень сформованості свободи за загальними показниками.

Дослідження смисложиттєвого компоненту особистості показало, що студенти мають чітку орієнтацію в системі цінностей «сім'я» та «активне життя». Щодо показників «осмислення життя» та «реалізації власного смислу», то дані категорії потребують детального поглибленого вивчення.

Таким чином, теоретичний аспект досліджуваного питання знаходить своє підтвердження в практичному дослідженні. Дійсно, свобода обумовлює відповідальність, чим більший простір свободи, тим більша відповідальність покладена на особистість.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балл Г. А. Психология в раиогуманистической перспективе: избранные работы. / Г. А. Балл. – К., Основа, 2006. – 408 с.
2. Ксенофонов В. И. Духовность как экзистенциальная проблема / В. И. Ксенофонов // Философские науки. – 1991. – № 12. – С. 48-49.
3. Лапин Н. И. Кризис отчужденного бытия и проблема социокультурной реформации. / Н. И. Лапин // Вопр. Философии. – 1992. – № 12. – С. 34.
4. Пиаже Ж. Речь и мышление ребёнка / Ж. Пиаже. – М. – Л.: Учпедгиз, 1994. – 412 с.

5. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2002. – 720 с.
6. Сидорова Т. Н. Исследование особенностей когнитивного и поведенческого компонентов социальной ответственности / Т. Н. Сидорова // Психологические условия формирования социальной ответственности школьников. – М., 1987. – С. 51–54.
7. Щербакова І. М. Феноменологія свободи і відповідальності особистості в кризових умовах та критичних ситуаціях життя / І. М. Щербакова // Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя : збірник наукових праць / [за ред : Кузікової С. Б., Щербакової І. М.]. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. – С. 84–88.

УДК 342.5:37.035.91

Якушко Ю. В.

студентка, Сумський державний
педагогічний університет імені
А. С. Макаренка (м. Суми)

Науковий керівник: **Харченко Т. Г.**

УКРАЇНСЬКІ ТА РОСІЙСЬКІ ВЧЕНІ ПРО ФЕНОМЕН ЛІДЕРСТВА У СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті представлений теоретичний аналіз лідерства як соціально-психологічного феномену. Розглянуті погляди вітчизняних вчених щодо трактування лідерства у психології.

Ключові слова: лідерство, лідер, мала соціальна група, старшокласники.

Постановка проблеми. Людина завжди є частиною якоїсь групи, колективу і суспільства взагалі. Тому особистість не можна розглядати поза того соціального контексту, підсистемою якого вона є. У суспільстві існують малі та великі соціальні групи, вони впливають на кожну людину, що до них входить. Всюди, де збираються разом більше двох осіб, виникає процес лідерства. Жоден фактор не забезпечує таку ж високу ефективність роботи групи чи організації як компетентне лідерство. Саме тому важливо зробити теоретичний аналіз даного феномену.

Аналіз актуальних досліджень. Темі лідерства присвячено багато робіт вітчизняних вчених Н. П. Беляцького, В. М. Данюка, С. А. Калашнікової, В. О. Татенко, Л. І. Уманського. Дослідженням особливостей прояву феномену лідерства займалися також: Н. А. Галкіна, Н. С. Жеребова, Р. Л. Кричевський, В. В. Москаленко, Л. Е. Орбан-Лембрик, С. І. Самигін, С. В. Саричев, Г. Ш. Тажутдінова.

Метою статті є здійснення теоретичного аналізу вітчизняних наукових досліджень, присвячених феномену лідерства у старшокласників.

Виклад основного матеріалу. Проблема лідерства – традиційна проблема психології від найдавніших часів до наших днів. Тільки якщо раніше в центрі дослідження були великі історичні лідери, то сьогодні, як зазначає Р. Л. Кричевський, все частіше проблема лідерства досліджується головним чином в малих групах [3].

Особливо гостро питання лідерства постає у колективі старшокласників. Якісні зміни, що відбуваються в інтелектуальній та емоційній сферах особистості в даний віковий період породжують новий рівень її самосвідомості, потреби у самоствердженні, рівноправному і довірливому спілкуванні з ровесниками і дорослими. Проте, у старшому підлітковому віці втрачають свою актуальність стосунки з батьками, вчителями й на перший план виходять взаємини з однолітками. У цьому проявляються глибинні потреби підлітка в розгортанні соціально-моральних зв'язків.

На думку Л. Е. Орбан-Лембрик в спілкуванні з ровесниками у підлітків формується не лише перше, більш серйозне, порівняно з ранніми віковими зв'язками, товариство, де вони отримують підтримку й можуть самовиражатися, але й вирішується чітке завдання: здобути в суспільстві визнання своєї соціальної значущості [6].

Під лідерством В. В. Москаленко розуміє процес внутрішньої соціально-психологічної самоорганізації і самоврядування в групі [5]. Р. Л. Кричевський зазначає, що лідерство можна окреслити як явище активного провідного впливу особистості – члена групи – на групу загалом для виконання групових завдань [4].

С. І. Самигін погоджуючись з Б. Д. Паригінім трактує лідерство як один з процесів організації та управління в малій соціальній групі, що сприяє досягненню групових цілей в оптимальний термін і з оптимальним ефектом [7].

Значний внесок у дослідження лідерства зробила Н. С. Жеребова [2]. На її думку, лідер – це член групи, який виявляється під час взаємодії її членів. Він організовує їх навколо себе, коли його норми та ціннісні

орієнтації узгоджені з груповими і сприяють організації цієї групи й управлінню нею для досягнення групових цілей.

Проблема лідерства досліджувалася також С. В. Саричевим в рамках вивчення соціально-психологічних факторів надійності малих груп в різних соціальних умовах [8]. Він встановив, що саме лідерство в малій групі у напружених ситуаціях спільної діяльності виступає, з одного боку, як соціально-психологічний механізм надійності групи, а з іншого – як соціально-психологічний механізм формування надійності молодіжних груп.

Г. Ш. Тажутдінова, вивчаючи молодіжне лідерство, виявила наявність взаємозв'язку між лідерством і спрямованістю особистості старшого підлітка, який проявляється в тому, що лідер впливає на послідовників завдяки нормам і цінностям в структурі спрямованості його особистості, а група, в свою чергу, впливає на лідера через систему норм і цінностей, що сформувалися в ній [9].

Досліджуючи лідерство в традиційних та інноваційних освітніх установах, вчена встановила, що в структурі особистості лідерів зі звичайних загальноосвітніх шкіл простежується тенденція до колективістської спрямованості, в той час як в інноваційних – або до особистої, або до особисто-престижної спрямованості. Взаємозв'язок лідерства та спрямованості особистості старшого підлітка є динамічним.

Н. А. Галкіна, вивчивши роль лідерства у формуванні спрямованості активності юнацьких груп, дійшла висновку про те, що саме лідеру належить провідна роль у формуванні цього групового показника [1].

При цьому у високорозвинених групах цінності лідера і групи збігаються більшою мірою в порівнянні з групами, які мають більш низький рівень розвитку. Лідери-дезорганізатори надають мінімальний вплив на формування спрямованості активності в групах високого рівня розвитку. У групах низького рівня розвитку такі лідери здатні надавати, як позитивний, так і негативний вплив на формування спрямованості активності в юнацьких групах.

Висновок. Проблема лідерства є однією з кардинальних проблем соціальної психології, оскільки цей процес не просто належить до проблеми інтеграції групової діяльності, а й психологічно описує суб'єкта

цієї інтеграції. Аналіз соціально-психологічної вітчизняної літератури з проблем дослідження лідерства дозволяє визначити даний феномен як процес внутрішньої соціально-психологічної самоорганізації і самоврядування в групі. Отже, феномен лідерства є важливою складовою системи міжособистісних стосунків у групі, виявом відносин домінування й підпорядкування в колективі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галкина Н. А. Роль лидерства в формировании направленности юношеских групп // Духовно-нравственные потенциалы молодёжного коллектива: диагностика и развитие: материалы Международной науч.-практ. конф. – Курск, 21-23 марта 2013 г. Ч. 2. / под ред. А. С. Чернышёва; Курск. гос. ун-т. Курск, 2013. С. 178 – 182.
2. Жеребова Н. С. Лидерство в малых группах как объект социально-психологического исследования. Руководство и лидерство / Жеребова Н. С. – СПб: ЛГПУ, 1973. – 240 с.
3. Кричевский Р. Л. Психология малой группы / Р. Л. Кричевский, Е. М. Дубовская. – М.: Наука, 1991. – 284 с.
4. Кричевский Р. Л. Психология лидерства: учебное пособие / Р. Л. Кричевский. – М.: Статут, 2007. – 542 с.
5. Москаленко В. В. Соціальна психологія: підруч. / В. В. Москаленко – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 624 с.
6. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія. Ч. 1 / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К.: «Либідь», 2004. – 576 с.
7. Самыгин С. И. Психология управления: учебное пособие / С. И. Самыгин, Л. Д. Столяренко. – Ростов н/Д: Изд-во «Феникс», 1997. – 509 с.
8. Сарычев С. В. Социально-психологические факторы надёжности малых групп в различных социальных условиях: Автореф. дис. ... д-ра психол. наук. – Курск, 2009. – 42 с.
9. Тажутдинова Г. Ш. Взаимосвязь лидерства и направленности личности подростка: Автореф. дисс. ... канд. психол. наук. – М., 2001. – 16 с.

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Збірник наукових праць

Редакційна колегія публікує статті в авторській редакції з оригінал-макетів, наданих авторами публікацій, залишаючи за ними право відстоювати власну наукову позицію.

Відповідальність за зміст матеріалів та достовірність викладених фактів несуть автори публікацій.

Відповідальна за випуск **С. Б. Кузікова**

Комп'ютерна верстка **Ю. С. Ліхачова**

Здано в набір 20.03.2016. Підписано до друку 25.04.2016.

Формат 60x84/16. Гарн. Cambria. Папір офсетний.

Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 15,5. Обл.-вид. арк. 13,8.

Тираж 100 прим. Вид. №26.

Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка

40002, м. Суми, вул. Роменська, 87

Виготовлено у видавництві СумДПУ імені А. С. Макаренка

